

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ

1917 – 1921 РОКІВ

КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

(ДО 100-РІЧЧЯ ПОДІЇ)

Збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників
науково-методичного семінару
2 березня 2017 року

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Кафедра історії України
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М.В. Остроградського

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ
1917 – 1921 РОКІВ
КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ
(ДО 100-РІЧЧЯ ПОДІЇ)

**Збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників
науково-методичного семінару
2 березня 2017 року**

Полтава
2017

УДК 323.272–027.542(477)«712»«1917/1921»
У45

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 1 від 30 серпня 2017 року) ;

Науково-методичної ради Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (протокол № 5 від 27 листопада.2017 року)

Редакційна колегія:

Степаненко М.І., доктор філологічних наук, ректор ПНПУ імені В.Г. Короленка
Зелюк В.В., кандидат педагогічних наук, ректор ПОІППО імені М.В. Остроградського
Сітарчук Р.А., доктор історичних наук, перший проректор ПНПУ імені В.Г. Короленка
Бабенко Л.Л., доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка
Киридон П.В., доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка
Волошин Ю.В., доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка
Міщенко І.О., методист відділу гуманітарних дисциплін ПОІППО імені М.В. Остроградського

Українська національна революція 1917–1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події) : Збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників науково-методичного семінару 2 березня 2017 року / Упорядники : Л. Л. Бабенко, І. О. Міщенко. – Полтава : 2017. – 108 с.

Від редакційної колегії:

Автори несуть відповідальність за повноту висвітлення зазначеної теми, системність викладу, достовірність наведених фактів, правильне цитування, написання власних імен тощо. Статті подаються в авторській редакції.

У збірнику друкуються статті та матеріали учасників науково-методичного семінару – науковців, викладачів кафедри історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка, вчителів історії, присвячені актуальним питанням дослідження Української Національної революції 1917–1921 років та їх вивчення у школі. Зміст публікацій охоплює широкий тематичний спектр революційних подій в Україні й на Полтавщині, визначає важливі історичні уроки поразки революції, які не втратили своєї актуальності.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Киридон П.В. Українська національна революція: дискусійні проблеми	6
Троян С. С. Перша світова війна і розпад імперій:геополітичний вимір	10
Бабенко Л. Л. Суспільство і революція: від революційного романтизму до політичних реалій	17
Киридон А. М.Церква в умовах революційного зламу 1917 року	24
Бороденко О. А.Відеоматеріали про українську національну революцію 1917-1921 років як мультимедійні засоби навчання школярів новітньої історії	35
Гура О. А., Гура М. В. Газетна періодика Полтавської губернії як джерело історії доби української центральної ради (1917–1918 рр.)	44
Лахач Т. О.Революція і повсякдення: історія сімей військовослужбовців у радянській Україні 1917-1921-х років	51
Касимова Ж. В., Литвак Д. К. Міфи і наукові аргументи про антисемітський характер діяльності Симона Петлюри	54
М. Г. Кобиляцький, Г. Г. Супрун Симон Петлюра – головний отаман війська УНР	59
Городницький Б. М., Удовиченко Н. В. Загибель Симона Петлюри : наукові інтерпретації	62
Діптан І. І. Михайло Грушевський про уроки та значення української революції (1648 – 1657 роки)	65
Кукленко О.М. Здобутки й прорахунки української революції 1917–1921рр.	73
Костенко О. Ю., Виноградов А. Українська революція : концепція, хронологія, періодизація	76
Сень Л. В., Деркач Н. В. Українська революція 1917-1920 років на Полтавщині	84
Тимошевська І. А., Мяснікова І. Д. Українська революція в культурі і мистецтві	86
Скрипник С. М., Коротич А. Д. Людина, суспільство і влада в революційну епоху 1917–1921 рр.	93
Конь Н. М., Микитченко В. Р. Українська революція в культурі та мистецтві	96
Кобозева Л. О., Стеценко В.Розвиток освіти і культури на Полтавщині в роки української революції 1917–1920 років	98
Стась Л. О., Щемур Е. Р. Українська революція 1917–1920 років на Полтавщині	101
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	103

ПЕРЕДМОВА

У 2017 році відповідно до Указу Президента України на державному рівні відзначається 100-річчя від початку Української Національної революції. Непересічне значення подій періоду 1917–1921 рр. для утвердження державності українського народу виявилось у пробудженні національної свідомості та революційної енергії народу, створенні політичних сил, котрі виробили програму державотворення, практичному втіленні окремих її напрямів і складників. Українська революція пройшла у своєму розвитку низку етапів. На хвилі революційного піднесення 4 березня 1917 року виникла Українська Центральна Рада, яка відразу задекларувала демократичні принципи організації влади, державність у формі парламентської республіки, заперечення збройного способу врегулювання політичної кризи. Українські політики через недосвідченість та політичну близорукість втрачали дорогоцінний час на дискусії та взаємні звинувачення, мали ілюзії щодо демократичної перспективи розвитку Росії після жовтневого перевороту 1917 року.

Гетьманат Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 року) викликав сподівання заможних верств та ліберальних політичних кіл суспільства на досягнення політичної та економічної стабільності в Україні. Однак ліві політичні партії та невдоволене регресом у розв'язанні аграрного питання селянство організували антигетьманське повстання. Директорія проголосила другу Українську Народну Республіку та разом з лідерами Західноукраїнської Народної Республіки прийняла надважливе політичне рішення про соборність українських земель (Акт Злуки 22 січня 1919 року). Період Директорії, на думку істориків, був вищою точкою Української революції.

Незважаючи на поразку, Українська революція переконала світ і власний народ, що українці здатні до державотворення. Вона висунула цілу плеяду видатних українських діячів національно-визвольного руху, лідерів революції. Її історичний досвід засвідчує, що державність легше завоювати або відродити, ніж утримати і зміцнити, а в політичному протистоянні не можна переходити межу громадянської війни.

Складні перипетії революційних подій 1917–1921 рр. залишаються в полі зору українських науковців, котрі у своїх дослідженнях аналізують їх причинно-наслідкові

зв'язки, особливості, історичні уроки у контексті сучасності. Не менш важливими є науково-теоретичні та методичні аспекти вивчення цих подій у шкільному курсі новітньої історії України. Саме таким актуальним питанням і був присвячений науково-методичний семінар для вчителів історії Полтавської області, організований кафедрою історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка та ПОШПО імені М. В. Остроградського. Науково-методичний семінар – це традиційна форма підвищення кваліфікації освітян, ознайомлення з досягненнями колег, форма колективного, публічного робочого обговорення наукової інформації для формування компетенцій учасників щодо обсягів нових знань, методів, для оптимізації взаємодії стосовно проектів та програм. Семінар – це перенесення предметних кулуарних обговорень у публічну форму. Багаторівневий діалог включав у себе обговорення проблем передумов революції, висвітлення її подій в історіографії, структурування суспільства у ставленні до різних політичних сил та їхніх програм, позиції лідерів Української революції, її хронологічних рамок тощо. Відрадно, що ця тема хвилює учнівську молодь, про що свідчить участь старшокласників у програмі семінару. Виступи і матеріали, подані до друку спільно з науковими керівниками-вчителями, є змістовними і цікавими, хоч і не позбавленими тематичної одноманітності. Участь у таких наукових заходах є великою школою зростання, набуття досвіду публічних виступів, подолання невпевненості у власних силах, вироблення уміння викладати на папері власні думки та реферувати наукові публікації істориків.

Цей збірник, підготовлений до друку організаторами науково-методичного семінару, покликаний, передовсім, актуалізувати інтерес до подій важливих етапів боротьби українського народу за національну державність у ХХ столітті. Його матеріали стануть у нагоді вчителям історії, студентам, учням, усім, хто вивчає історію України, допоможуть розширити рамки навчальної програми і продовжити пошуки відповідей на складні питання минулого і сучасності.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

У статті порушується низка дискусійних питань, які не знайшли однозначного трактування у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Автор застосовує компаративний підхід до розгляду концепцій, версій, оцінок дослідників, загострює увагу на причинах, які привели до поразки Української революції.

***Ключові слова:** Українська революція 1917-1921 рр., історіографія, Українська Народна Республіка, Центральна Рада, Українська держава, гетьман П. Скоропадський, Директорія.*

Історичне значення і масштабність Української революції ХХ ст. вагомі й незаперечні, це – найвизначніша подія новітньої доби вітчизняної історії. Її багатомірність і неоднозначність, суперечливість, а то й тенденційність оцінок спонукають до нових і нових досліджень..

Дискусійні, вузлові, ключові, актуальні питання:

1. Будь-яка **революція** – це складне явище, яке поєднує значну кількість об'єктивних і суб'єктивних чинників. Її доля залежить від того, наскільки вірно очільники революції (**революціонери**) оцінюють характер і головні сили (особливості, параметри) революції. Оцінка визначається осмисленням ситуації та тенденцій і перспектив розвитку. Так з'являються програми, в яких викладені форми і методи боротьби, лозунги, ставлення до союзників, попутників, суперників і ворогів (**контрреволюціонерів**). Із цього випливає оптимальний стратегічний і тактичний курс, уявна модель революції, яка має привести до кінцевої мети. Так вимальовується концепція революції. Різні рушійні сили і партії мали власні підходи до цих питань. Визначитися щодо цього – одне з завдань істориків. Революції не відбуваються в здорових (нормальних) суспільствах. Вони спалахують у «хворих» недемократичних спільнотах. Усі революції ХХ ст. у світі це підтверджують. Отже, слід, досліджуючи Українську революцію, спочатку назвати її «хвороби».

2. На теренах України в той відносно короткий відтинок часу поставали: УНР доби УЦР (двічі), Українська Держава П.Скоропадського, УНР доби Директорії, тричі радянська (більшовицька) **форми державності**. Боролися за владу всі, певною мірою всі – за Україну, проти зовнішніх ворогів, між собою, але національної ідеї революції так і не зрозуміли (хоча кожен вважав, що його бачення вірне).

3. **Причини революції. Радянська історіографія** писала як про складову загальноросійського процесу, отже, йшлося про перехід від буржуазно-демократичного до соціалістичного стану, а далі – багаторічна боротьба за захист «радянської влади» від ворогів. Проте специфікою України була **національна**

проблема, котра була похідною від **соціального** питання. Отже, українська революція навіть не на пошукові взаємозв'язку цих двох чинників, а на протиставленні їх.

- **Діаспорна історіографія** практично акцентувала на відсутності зв'язків українських подій із загальноросійськими. Тим більше, коли йшлося про західні землі й революційні події, внаслідок яких постала ЗУНР.

- **Сучасна вітчизняна історіографія** перебуває в пошукові щодо питання розробки концепції революції.

4. Першим наслідком повалення царизму в Росії в умовах демократичної ейфорії стало **двовладдя**, а в Україні, по суті, **тривладдя**. Як це визначало подальший перебіг подій аж до поразки революції. Історики не мають відповіді на це питання.

5. **Хронологія**. Початок – 1917. Закінчення – ? Варіанти: 1920 – чому? 1921 – чому? 1922 – чому? 1920-ті – чому?; Відсутність єдності в поглядах узагальнив Юрій Сиротюк, директор аналітичного центру стратегічних досліджень: «Нині це не історія, а подія, що триває. Подія, що не закінчилася». Від себе скажемо: «Подія, яка ще не дала відповіді на ключові питання».

6. Погана структурованість, непоінформованість і загальна невідповідність **українського суспільства** до революції. Однією з причин був низький рівень освіченості населення: 21% писемних у Наддніпрянщині (у Польщі – 80, у Фінляндії – 82). багато в чому визначали зміст революційних подій. Приклади: навіть у губернських центрах (Катеринослав) місцева професура просила членів Центральної Ради роз'яснити, що таке «федерація» (селяни казали: «хведерація»). Ситуація була такою всі подальші роки: темне селянство (1918 рік: Ось прийде Петлюра, вона вам покаже! 1932 рік: Троцького за звичкою обирали в почесні президії партійних зборів і т. д.). **І.Мазепа** – голова уряду УНР часів Директорії: «Інтелігенція – це тонесенька плівка, що майже безпомічно плавала на поверхні розбурханої революційної хвилі». Феномен УЦР: у першому складі згідно зі списком було перераховано 120 чол., але багато з них абсолютно не з'ясовані, як то: Солдат Іванов, Авраменко тощо. Разом з тим достеменно відомо, що близько 80 осіб мали університетську освіту. Отже, це інтелектуальна еліта, однак вона представляла Київ, а столиця – це не вся Україна (як і Львів)!

7. Головними **ідеологами** Української революції були: спочатку Грушевський і Винниченко (автори універсалів УЦР), далі до них долучився С.Петлюра. Дискусійним є питання про внесок у революцію П. Скоропадського (як і питання про його революційність взагалі). Але слід звернути увагу на те що троє перших тією чи іншою мірою сповідували ідеї соціалізму – вкрай популярного на початку ХХ ст. вчення про встановлення соціальної справедливості. Отже, сьогодні постають питання про зміст і спрямованість революції; співвідношення ідей і організаційних сил **автономістів** і **самостійників**, «**державників**» і **соціалістів**. Їхнє протиставлення в історичній літературі часто впливає з ігнорування чи нерозуміння **психологічної атмосфери**. М. Грушевський «писав історію» тоді, коли її треба було робити, В. Винниченко – амбітний і «геніальний», але зовсім непрактичний як політик, С. Петлюра – військовий міністр, який не мав військової освіти і не служив у

війську, П. Скоропадський – був у всіх у нелюбові, не розмовляв українською, вважав (небезпідставно), що культурний клас українців дуже не чисельний). В. Липинський 1926 р. в «Листах до братів-хліборобів» писав: «Нації творяться перемогами, або нещастями психологічно спільними для всіх членів одного національного колективу. Де наші спільні перемоги й де наше спільне горе? Гетьманці вважають, за винуватців руїни всяких українських соціалістичних демократів, авторів братання з Керенським, третього універсалу і провідників повстання. Демократи думають, що все зло пішло від гетьманців, що розігнали Центральну Раду. Почавши повстання проти гетьмана разом з українськими більшовиками й галичанами – всі вони пересварилися. Більшовики думають, що справа програна тому, що народові зрадили демократи, а демократи думають, що через здеморалізування народу більшовиками. Наддніпрянці всю вину складають на галичан за те, що вони передались до Денікіна, а галичане на наддніпрянців за те, що ті передались до поляків... Побили себе ми самі. Ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну й незалежну Україну провідники нації не створили, за таку ідею не боролись і тому розуміється така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла» («Листи..» о – Відень, 1926. о – С. 16).

8. Рисою революції стало прагнення соціальних груп до згуртування і об'єднання. Звідси нескінченні з'їзди, конгреси, зібрання – вони стали ознакою Української революції. Але на цьому фоні було значно менше **революційних дій**. Звідси питання про конструктивну насиченість Української революції, яка була, вочевидь, недостатньою.

9. **Історичне значення** революції полягає в тому, що вона залишила по собі створений нею **фундамент для всіх подальших національних змагань**, народ після неї став жити і боротися за власні права, назавжди відмовившись від перспектив колоніального майбутнього. Реальною мрією стала віднині й соборність України, про яку до революції ніхто не говорив. І. Мазепа: «Часи кволого дореволюційного життя минули назавжди. Наша національна революція вивела український народ на шлях розвитку, якого вже ніякі сили в світі не зможуть спинити» (І. Мазепа. Україна в огні й бурі революції. – Т. 3. – Мюнхен. – 1951. – С. 119). Отже, варто більше уваги акцентувати на історичному значенні Української революції в історії України, досліджувати його конкретно.

10. **Нерішучість і непослідовність** демократичних українських органів у часи революції, яка потребувала рішучих, сміливих і подеколи навіть авантюрних дій, **відкрила дорогу диктатурі більшовиків**, які в підсумку й перемогли. Урок: демократія не всесильна, вона повинна вміти використовувати силу влади.

11. Революція народилася **в умовах світової війни**, і революційні процеси розвивалися характерними способами, властивими воєнним умовам. Суспільство сподівалося на припинення війни, стомилося від неї, але одержало взамін громадянську війну і втручання інтервентів-окупантів (нічого не нагадує?). Отже революція – породження війни, її плід і її наслідок. Революція відбувалася в країні, яка зазнала багатомільйонних втрат внаслідок Першої світової війни, переживала

посттравматичний синдром, від наслідків якого Україна так і не одужала, була «хвора». Тому нині, писав І. Лисяк-Рудницький, ми, як нація, «маємо взяти на себе частку відповідальності за помилки і хиби Української революції...» (І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – Т. 2. – К., 1994. – С. 92–93). Чи можна вважати, що нині історики достатньо уваги приділяють цьому?

12. Революція стала першою в нашій історії **спробою** розбудови демократичного **громадянського суспільства**. Її підсумкова поразка не означала поразку демократичного процесу, а тільки підкреслила необхідність демократичного, європейського вибору для України.

13. Невдача української революції зумовлена нерозвиненістю українського національного руху, коли **розбудова держави випереджала процес формування української нації**.

14. Українська революція – **«повстання мас»** з усіма властивими цьому процесами: стихійність, прагнення до свободи і рівності, руйнування старого, прагнення до модернізації суспільних відносин, жорстокість.

15. Українська революція, як і всі інші форми насилля, породила диктатуру, супроводжувалася величезними втратами, руйнуваннями, завдала небаченого удару по здобутках людської цивілізації. Отже, яке місце **революції в розвитку цивілізації?** Чи сприяє вона її прогресу, чи навпаки? П. Христюк з цього приводу писав: «Національно-політичний і соціально-економічний моменти сплелися в ній (революції) не в могутній синтез, а в трагічний клубок».

16. **Рушійні сили** революції умовно поділяються на революціонерів і контрреволюціонерів. Третій табір склали ті, хто не визначився, ті, хто не мав постійних переконань, хто час від часу займав то одну, то іншу позицію. Але питання! До якого табору слід відносити: прихильників Української держави П. Скоропадського і самого гетьмана; більшовиків, котрі не сприймали український характер революції, нищили демократизм української революції, розуміючи фактично владу як диктатуру власної партії; отаманів, котрі часто схилилися до авантюричних дій, анархії, підтримуючи стихійні селянські прагнення і захищаючи власні амбіції; інтервентів, котрі додавали власні барви в національну революцію, часто ігноруючи українські інтереси? Отже, кого слід вважати революціонерами, а кого – навпаки? У свій час Б. Хмельницький сказав: «При сухих дровах і сирості дістанемося!»

17. **Ставлення українців до революції**. Це дуже складне питання. Її не сприймали так однозначно. Частіше йшлося про оновлення в складі Росії, а поняття «революція» спочатку навіть не вживалося в сенсі соціально-економічному. Ну, царя скинули, ну, звільнили політв'язнів, але ж живемо як і сто років тому: приватна власність, ніякої рівності (залишаються багаті і бідні). І навіть не було уявлення, що все це можна (тим більше – треба) змінити. Ніхто з учасників революції не мав відповіді на питання про соціальний ідеал кінцевої мети революції. Так, ілюзії, фантазії, мрії...

18. **Революція – це спосіб завоювання влади контрелітою** і позбавлення правлячої еліти панівних позицій (цивілізовано – в Західних країнах, наприклад,

республіканці і демократи у США). Як це відобразилося в Українській революції? Чи хто досліджував?

19. **Уроки поразки** революції: а) несприятливі зовнішні чинники; б) жалюгідний стан українського суспільства, низький рівень національної самосвідомості (як приклад, генерал Тютюнник – керівник Зимового походу); в) домінування ідей соціалізму і федералізму; г) нереальність і утопізм більшості планів, зазвичай, переважання анархічного романтичного козакофільства; революційні завдання вирішувалися фактично в умовах спочатку імперіалістичної, а згодом – громадянської війни, які відволікали національні сили від конструктивних ідей організації національного державотворення; д) слабкість і незначна чисельність національної еліти; е) антиукраїнські, проросійські настрої значної частини населення. Ці уроки потребують системного і глибокого осмислення.

С. С. Троян

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І РОЗПАД ІМПЕРІЙ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Перша світова війна стала результатом докорінних змін у різних державах і групах держав, наслідком розвитку глибинних економічних і політичних процесів, боротьби передових держав за домінування на європейській і світовій міжнародній арені. У результаті глобального конфлікту були перекресні кордони в Європі та світі. Велика війна трагічно позначилася на долі окремих людей і цілих народів, зазнала змін уся система міжнародних відносин. Результатом Першої світової війни став розпад чотирьох великих імперій – Австро-Угорської, Німецької, Османської, Російської. На їх просторі утворилася низка незалежних держав. Геополітичні зрушення призвели до зміни всієї системи міжнародних відносин і створення основ Версальсько-Вашингтонського світового порядку.

***Ключові слова:** Перша світова війна, революція, імперія, геополітика, міжнародні відносини.*

Велика війна 1914–1918 рр. стала відображенням кардинальних змін глобального характеру в різних країнах і групах країн, наслідком геополітичних зрушень, глибинних економічних і політичних процесів розвитку цивілізації наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Основна причина війни корінилася у складних суперечностях між країнами-учасницями, які були результатом глобальної кризи цивілізації як наслідку та прояву індустріального прогресу. При цьому особливо яскраво проявилася тенденція монополій до експансії та агресії. Зрощення монополій з державою і формування державно-монополістичного капіталізму надавало державній політиці все більш експансіоністського характеру. Про це свідчили, зокрема, зростання мілітаризації, виникнення військово-політичних

союзів, збільшення локальних конфліктів, посилення колоніально-політичних впливів і заокеанського економічного проникнення тогочасних великих держав тощо. Загострення суперництва між провідними державами і групами країн було також наслідком відносної нерівномірності їх соціально-економічного розвитку на рубежі XIX – XX ст., що впливало на рівень і характер зовнішньої експансії та привело, в кінцевому підсумку, до військового конфлікту світового масштабу [4].

Найгострішим вузлом протиріч у 1911-1914 рр. стали Балкани, зокрема Сербія перетворилася в арену боротьби між Австро-Угорщиною і Росією. На початку червня 1914 р. в Конопішті в замку спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда відбулося його побачення з німецьким імператором Вільгельмом II. Обидва дійшли висновку, що настав найбільш сприятливий момент для початку війни. Перш за все, необхідно було скористатися обстановкою, розбити Сербію і утвердитися на Балканському півострові. Потрібен був привід для початку війни. У червні австрійська армія провела маневри біля сербського кордону. Глум над національними почуттями сербів досяг межі, коли Франц Фердинанд прибув 28 червня, у день сербської національної жалоби у зв'язку з іноземним завоюванням і втратою національної незалежності, в Сараєво. Провокаційний крок Фердинанда викликав величезне обурення у сербських демократичних і націоналістичних колах. У такій обстановці 28 червня 1914 р. в Сараєво членами сербської націоналістичної організації Млада Босна (Молода Боснія) були вбиті Франц Фердинанд і його дружина. Сараєвське вбивство викликало липневу кризу і стало приводом до війни. Одержавши звістку про нього, Вільгельм II зраділо вигукнув: «Тепер або ніколи!»

Під німецький тиском Австро-Угорщина 23 липня пред'явила Сербії ультиматум і вимагала беззастережного його прийняття протягом 48 годин. Вимоги ультиматуму були несумісні з державним суверенітетом Сербії. За порадою Росії вона майже повністю погодилася з ними і лише питання про розслідування вбивства Франца Фердинанда пропонувала передати на обговорення міжнародного трибуналу в Гаазі, обіцяючи скоритися його рішенням. Проте Австро-Угорщина не була зацікавлена у розв'язанні конфлікту мирним шляхом і за настійною вимогою Німеччини 28 липня 1914 р. оголосила Сербії війну. У відповідь царська Росія розпочала загальну мобілізацію. Тоді 1 серпня Німеччина оголосила війну Росії, а 3 серпня – Франції. Реалізуючи раніше розроблений план, Німеччина порушила бельгійський нейтралітет і вдерлася в Бельгію. Англія вимагала негайного виведення німецьких військ з Бельгії, але відповіді не одержала. Порушення бельгійського нейтралітету стало приводом для Англії, щоб оголосити 4 серпня війну Німеччині. Так розпочалася Перша світова війна, в яку впродовж 28 липня – 4 серпня втягнулися всі члени Троїстого союзу й Антанти [8–10]. Для обох сторін війна була несправедливою і загарбницькою.

Глобальний збройний конфлікт охопив 38 держав з населенням понад 1,5 млрд. чол., військові дії велися на території 4 млн. кв. км. Світова війна 1914 – 1918 рр., яка з позиції її масштабів, задіяних ресурсів і різноплановості впливів уповні справедливо отримала назву Великої, різко загострила суперечності політичного,

економічного, суспільного, духовно-ментального і навіть ідеологічного характеру. Вона привела до розриву усталених зв'язків між країнами і народами. Система міжнародних політичних відносин і світового ринку була дезорганізована. Вся сукупність заходів державного регулювання в галузі виробництва та споживання, що впроваджувалася у воюючих державах у 1914 – 1918 рр., не могла зняти внутрішньополітичних проблем, які зростали [2]. Їх загострення та посилення вело до піднесення революційного руху, що особливо яскраво проявилось в чотирьох імперіях – Австро-Угорській, Німецькій, Османській і Російській.

У Німецькій імперії для відвернення кризи за настійною вимогою канцлера Т.Бетман-Гольвега кайзер Вільгельм II навесні 1917 р. обнародував «Великодні послання», в якому оголосив про демократизацію після війни виборчого права в Пруссії. Проти виступили праві пангерманські кола і верховне військово командування, які домоглися 13 липня 1917 р. відставки канцлера Т.Бетман-Гольвега і призначення на його місце Г.Міхаеліса. У Німеччині фактично встановилася диктатура П. фон Гінденбурга і Е. фон Людендорфа. Однак під тиском блоку партії Католицького Центру, прогресистів і соціал-демократів рейхстаг у липні 1917 р. прийняв резолюцію про прагнення «до миру на основі порозуміння» [7]. Новопризначений канцлер Г.Міхаеліс заявив, що буде дотримуватися резолюції рейхстагу. Але це не відвернуло подальшого наростання кризових явищ, що проявилось і в урядовій кризі: до листопада 1918 р. в Німеччині змінилося ще кілька канцлерів (Георг Міхаеліс, Георг фон Гертлінг, Макс Баденський).

Новий канцлер Макс Баденський обіцяв провести демократичні реформи і підписати мир намагався відвернути революцію. Рейхстаг прийняв закони про «парламентаризацію», внесення змін до виборчої системи. Але ці спроби реформ не могли зняти напруги загальнонаціональної кризи. Німеччина на момент завершення світової війни стояла на порозі революції.

Метою революції була боротьба за вихід Німеччини з війни, скинення кайзерівської монархії і встановлення республіки, введення демократичних свобод. Головними рушійними силами революції виступили робітничий клас, дрібна буржуазія, солдати. Вона поділяється на три періоди: I – з 3 по 10 листопада 1918 р.; II – з 10 листопада по 21 грудня 1918 р.; III – з 21 грудня 1918 р. по 19 січня 1919 р. Особливість революції в тому, що вона розпочалася не в центрі, а в провінції. Початком її стало Кільське повстання військових моряків 3 листопада. Їх підтримали робітники, які по всій країні почали створення рад. 19 січня відбулися вибори до Національних зборів, які принесли перемогу поміркованим партіям. Був сформований коаліційний уряд із представників соціал-демократів і центристів на чолі з Ф.Шейдеманом. Спроба революційного виступу комуністів і лівих соціал-демократів у Баварії була ліквідована упродовж кількох тижнів.

Наслідком цих подій став спад революційного руху в Німеччині та прийняття у Веймарі нової німецької конституції, що оформила Веймарську республіку. Веймарська конституція була прийнята Національними зборами 31 липня 1919 р. в умовах складної і суперечливої розстановки внутрішньополітичних сил. Це знайшло

відображення у парадоксальному формулюванні статті 1 конституції, яка проголошувала: «Німецька імперія є республікою». Законодавча влада належала загальноімперському рейхстагу і парламентам (ландтагам) 18 земель. Вибори в рейхстаг проводилися раз у чотири роки. Згідно цього основного закону, вводилося загальне виборче право для чоловіків і жінок з 20 років, демократичні права і свободи; рейхстаг розширював коло своїх повноважень (зовнішня політика, колоніальні справи, питання підданства, свободи пересування, імміграції та еміграції, монетна справа, митниці, оборона країни, пошта, промисловість, залізниці, торгівля, банки, законодавство); уряд формувався більшістю парламенту і відповідав перед ним, канцлер був парламентським міністром; велику владу мав президент, що обирався на сім років загальним голосуванням. Він був головнокомандуючим, призначав і звільняв міністрів і канцлера, розпускав рейхстаг і призначав вибори. Першим президентом став соціал-демократ Ф.Еберт. Отже, революція в Німеччині завершилася створенням демократичної республіки президентського типу. Залишки феодально-абсолютистських порядків були ліквідовані. Веймарська конституція 1919 р. привела у відповідність капіталістичні основи німецького суспільства з його політичною надбудовою. У результаті поразки в Першій світовій війні та революційних подій Німецька імперія перестала існувати, втративши частину територій у Європі та всю заокеанську колоніальну периферію.

В Австро-Угорщині у зв'язку з великими поразками на фронтах у 1914 і 1916 рр. почали посилюватися антивоєнні настрої. Влітку і восени 1918 р. в Австро-Угорщині склалася революційна ситуація. Масового характеру набрало дезертирство з армії. Почався політичний розвал імперій Габсбургів. У жовтні чехи, югослов'янські народи і поляки заявили про розрив з нею і розпочали створення самостійних держав. Національно-визвольна боротьба слов'янських народів, виступи австрійських та угорських робітників і солдатів у жовтні-листопаді 1918 р., наступ італійської армії змели імперію Габсбургів з історичної сцени. Восени 1918 р. в Австро-Угорщині відбулася демократична революція і 31 жовтня династія Габсбургів офіційно припинила своє існування.

У результаті революції 12 листопада 1918 р. Австрія була проголошена республікою. Остаточний державний устрій нової республіки оформили Установчі національні збори, вибори в які відбулися 16 лютого 1919 р. Був сформований коаліційний уряд, у якому найважливіші державні посади зайняли соціал-демократи: К.Реннер став державним канцлером, Ю.Дейч – військовим міністром, О.Бауер – міністром закордонних справ. Вони разом з представниками Християнсько-соціальної партії і Німецької національної партії з успіхом відстояли і зміцнили підвалини демократії та ринкової економіки в Австрії.

Водночас розпад Австро-Угорщини в результаті поразки в Першій світовій війні та революційних подій у різних її частинах привів до утворення, окрім Австрійської республіки ще низки нових національних держав, які утвердилися в повоєнній Європі [6]. Так, упродовж 1919 – 1921 рр. в Угорщині був установлений гортистський режим – авторитарна влада регента держави адмірала М.Горті

поєднувалася з діяльністю парламенту (Національних зборів) і збереженням деяких елементів парламентської демократії. 28 жовтня 1918 р. Національний комітет у Празі оголосив про створення Чехословацької держави. 14 листопада Національні збори, сформовані шляхом розширення складу Національного комітету, проголосили Чехословаччину республікою і вибрали президентом Т.Масарика. Створена у Варшаві 11 листопада Регентська рада передала владу лідеру буржуазії Ю.Пілсудському, який став «начальником держави» і створив уряд на чолі з правим соціалістом Є.Морачевським. Формування Польської республіки – Другої Речі Посполитої – було завершено встановленням її кордонів за рішенням Паризької мирної конференції і прийняттям буржуазно-демократичної конституції у березні 1921 р. Вона затвердила республіканський лад з двопалатним парламентом і урядом, відповідальним перед сеймом. Главою держави вважався президент, якого обирали на спільному засіданні палат. Конституція проголошувала демократичні свободи, національним меншинам надавалася національно-культурна автономія. Восени 1918 р. активізувався національно-визвольний рух південнослов'янських народів, які входили до складу Австро-Угорської монархії. 5 жовтня у Загребі (Хорватія) виникло Народне віче словенців, хорватів і сербів, яке 29 жовтня проголосило про розрив зв'язків з Австро-Угорщиною і створення незалежної Держави словенців, сербів і хорватів. В умовах завершення світової війни і територіальних претензій з боку Італії молода держава змушена була піти на тісний союз з Сербією. 1 грудня 1918 р. у Белграді проголошено створення об'єднаного Королівства сербів, хорватів і словенців на чолі з сербською династією Карагеоргієвичів і скупщиною (парламентом). До складу нової держави ввійшли Сербія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Далмація, частина Македонії і Чорногорія. У 1921 р. була ухвалена конституція, що закріплювала владу династії Карагеоргієвичів, унітаризм, централізм.

Перша світова війна призвела до революціонізації та розпаду Російській імперії [5]. Військові поразки, великі втрати в армії, розвал народного господарства, голод у промислових центрах, дезорганізація урядового апарату настроїли проти царизму найширші верстви населення. Криза верхів, поразки і важке становище на фронті, величезні жертви Росії у війні, проблеми з постачанням продтоварами – все це створило в Російській імперії нову революційну ситуацію. По країні прокотилася хвиля антивоєнних виступів, робітничих страйків і демонстрацій, які охопили не тільки великі промислові центри, але й національні окраїни і навіть армію, де в окопах і на зборах говорили про неспроможність уряду керувати державою і засилля корумпованої верхівки. Напружена атмосфера політичної боротьби поставила Росію перед перспективою нової революції. Вона розпочалася наприкінці лютого 1917 р. і не лише спричинила крах імперії, але й полегшила завдання європейським народам – полякам, чехам, словакам, угорцям, сербам, хорватам, словенцям, фінам, естонцям, литовцям, латишам – відродити або створити свою державність.

Російська революція 1917 року послідовно пройшла два етапи: перший – Лютнева буржуазно-демократична революція; другий – Жовтнева пролетарська (соціалістична) революція (до 1927 р. вживався, як правило, термін Жовтневий

переворот, а потім – Велика Жовтнева соціалістична революція). Упродовж 1917 року відбулися зміни в державному устрої, пов'язані з розпадом і припиненням існування Російської імперії, проголошенням республіки, а також з завоюванням і консолідацією політичної влади в руках партії більшовиків. Разом з тим, революційний рух в українських землях у 1917 – 1921 рр. проходив у гострій і драматичній боротьбі, яка, втім, так і не призвела до утвердження в післявоєнному світі незалежної української державності [1]. Революційні події на просторі Російської імперії привели до створення тільки низки радянських республік – Росії, Білорусії, України, Закавказької Федерації у складі Азербайджану, Вірменії, Грузії, які наприкінці 1922 р. об'єдналися в єдину федеративну державу Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Поразка в Першій світовій війні держав Четверного союзу, до якого входила й Османська імперія, мала для неї величезні історичні та геополітичні наслідки. Підписання Мудроського перемир'я 30 жовтня 1918 р. хоча й завершило перебування Оттоманської держави у стані війни, але, водночас, призвело до величезних потрясінь імперії, яка ще на кілька років поринула в ситуацію національно-визвольної війни і революційних подій, що в кінцевому підсумку мало своїм наслідком її розпад. Уже в кінці січня 1919 р. Верховна Рада Антанти прийняла рішення, згідно з яким Вірменія, Сирія, Палестина, Аравія і Месопотамія відділялися від Османської імперії. Гостра боротьба держав Антанти за «турецьку спадщину» завершилася підписанням Севрського договору 10 серпня 1920 р. Туреччина відмовилася від арабських володінь, визнала протекторат Англії над Єгиптом, а Франції – над Марокко і Тунісом, втратила Судан і володіння на Аравійському півострові, визнала британську анексію Кіпру. Ряд турецьких територій відійшов до Греції. Анатолія поділялася на французьку та італійську сфери впливу і тільки район Анкари залишався турецьким. Зона проток підлягала повному роззброєнню і передавалася під контроль міжнародної комісії. Туреччина позбавлялася флоту, а її армія не могла перевищувати 50 тис. чол. Фактично Севрський договір позбавляв Туреччину незалежності, але він був зметений антиімперіалістичною національно-визвольною революцією. 24 липня 1923 р. був укладений Лозаннський договір з турецьким урядом Мустафи Кемалю Ататюрка. Він припинив стан війни між Туреччиною і державами Антанти, юридично оформив розпад Османської імперії і зафіксував нові турецькі кордони. У протоках вводилася свобода судноплавства як у мирний, так і воєнний час. Договір означав міжнародне визнання незалежної Турецької держави з республіканською формою правління.

Таким чином, у результаті завершення Першої світової війни і здійснення революцій у Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, Османській імперії відбулися кардинальні територіально-політичні зміни [3]. На карті Європи і світу виникла низка нових держав, що було закріплено відповідною системою міжнародних договорів та угод у контексті роботи Паризької мирної конференції. Вироблені на Паризькій 1919 – 1920 та Вашингтонській 1921 – 1922 рр. конференціях нові принципи міжнародного співіснування одержали назву Версальсько-

Вашингтонської системи. Вона не ліквідувала всіх суперечностей, а лише тимчасово послабила старі та породила нові (між переможцями і переможеними, між країнами-переможницями, між державами Заходу та радянською Росією тощо). Головне, що у контексті підведення підсумків Першої світової війни були зафіксовані, підтверджені й закріплені системою договорів нові геополітичні зміни у Європі та світі. По-перше, припинили існування чотири великі імперії – Російська, Австро-Угорська, Німецька, Османська. По-друге, виникла низка нових європейських держав у Центрально-Східній Європі. По-третє, вперше утворилися соціалістичні радянські держави нового типу. По-четверте, були суттєво змінені, перекроєні в інтересах держав-переможниць і новостворених країн кордони в Європі. Все це принципово змінило розстановку сил як на європейській, так і на міжнародній арені й визначило нові важливі тенденції світового розвитку, пов'язані з протистоянням між капіталізмом і соціалізмом, тоталітаризмом і демократією, колоніалізмом і національно-визвольними рухами.

Джерела і література:

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. – Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. – К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2014. – 784 с.
2. Віднянський С.В. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації: (До 90-річчя початку Великої війни) / С.В. Віднянський // Історичний журнал : Наукове громадсько-політичне видання. – 2004. – № 9. – С. 7-15.
3. От миропорядка империй к имперскому миропорядку / Отв. ред. Ф.Г. Войтоловский, П.А. Гудев, Э.Г. Соловьев. – М.: НОФМО, 2005. – 204 с.
4. Первая мировая война, Версальская система и современность. Сборник статей. – СПб., 2012. – 350 с.
5. Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных Архивов: Материалы Международной научной конференции 7—8 сентября 2004 года. – М.: Наука, 2006. – 388 с.
6. Сыч О.И. Национальный аспект Версальской системы / О.И. Сыч // Вопросы истории. – 2004. – № 1. – С.126 – 133.
7. Троян С.С. Немецкая Mitteleuropa: историческая ретроспектива (немецкие планы создания Серединной Европы конца XIX – начала XX века) / С.С.Троян, В.П.Фисанов. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 96 с.
8. Leonhard J. Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkrieges / Jörn Leonhard. – München: Verlag C. H. Beck, 2014. – 1157 S.
9. Münkler H. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918 / Herfried Münkler. – Berlin: Rowohlt, 2013. – 928 S.
10. Neiberg Michael S. Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczami Europejczyków / Michael S. Neiberg. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. – 352 s.

СУСПІЛЬСТВО І РЕВОЛЮЦІЯ: ВІД РЕВОЛЮЦІЙНОГО РОМАНТИЗМУ ДО ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ

Стаття присвячена аналізу стану українського суспільства напередодні та в роки Української революції, його політичній структурованості, характеру протестних настроїв. Акцентується увага на соціально-політичних конфліктах, які не були вирішені тогочасною владою й зумовили поглиблення революції. Наводяться загальні міркування про роль революцій у цивілізаційному поступі суспільства.

Ключові слова: революція, суспільство, влада, політичні партії, Центральна Рада

Французький соціаліст Жан Жорес назвав революції варварською формою прогресу. Проте революції часто змінюють обличчя епохи, вносять кардинальні зміни у розвиток держав і народів. Таку роль у житті українського народу відіграла революція 1917–1921 рр., століття якої відзначається у 2017 р. Вона збудила енергію українців і продемонструвала їхній державотворчий потенціал, разом з тим виявивши цілий ряд ознак політичної незрілості нації. В українській історіографії тема Української революції знайшла достатньо широке висвітлення. Зокрема, значний внесок у її концептуальне структурування зробили В.Солдатенко, В.Верстюк, С.Кульчицький. Актуальні аспекти цієї вельми важливої проблематики висвітлюються у монографічних дослідженнях і численних статтях.

Мета авторки статті – привернути увагу до стану і настроїв українського суспільства в роки революції, мотивації його протестних виступів проти чинної влади, моделі конфліктних відносин народу і влади, яка розв'язується шляхом революції. Справді, як стверджує В. Верстюк, революції – це вірна ознака держав і суспільств, які не вміють досягнути компромісу, не володіють мистецтвом саморегуляції [2, с.281]. Самодержавна влада Російської імперії, яка протягом кількох століть перебувала в антагоністичному протистоянні з суспільством, продемонструвала ігнорування суспільних запитів та домінування силової моделі реагування на них. Революційний рух став постійним складником суспільного життя з другої половини ХІХ ст., а на поч. ХХ ст. імперія пережила дві революції. Першу з них владі вдалося вгамувати, а друга знищила самодержавство, яке не винесло суттєвих уроків з подій революції 1905–1907 рр.

Як показує історія ХХ–ХХІ ст., усі революції в своїй сутності мають багато спільних ознак, не є винятком і Помаранчева революція та Революція Гідності доби незалежності. Революції – це крайній спосіб зняття нагромаджених суперечностей через часткову чи повну руйнацію старого порядку, спроба створити нову модель влади, яка б дозволила гармонізувати суспільний розвиток, додати йому динаміки.

Разом з тим вони ведуть не лише до оновлення інститутів влади, а й суттєво змінюють суспільство. Наприклад, за оцінками сучасних дослідників одним з

наслідків Революції Гідності стало прискорення формування української політичної нації, яка до цього перебувала в аморфному стані.

Особливістю революцій є те, що в їх ході історія ніби починається з нуля. Старий досвід, державний апарат, законодавство, суспільні ієрархії, політична еліта, навіть, культура не просто ставляться під сумнів, але й відкидаються як такі, що не витримали випробування часом або втратили довіру суспільства [2, с. 281-282]. Так було сто років тому в 1917 р., подібні риси помічаємо в подіях 2013–2014 рр.

Характерною особливістю всіх революцій є те, що вони завжди супроводжуються завищеним порогом суспільних очікувань, ейфорією сподівань, які згасають в міру того, як на зміну сталому порядку приходять хвиля деструктивної людської енергії. Становлення нових форм влади відбувається в драматичних колізіях, здебільшого із застосуванням збройної сили, громадянської війни. Так сталося в Україні в 1917 р. Окремі закономірності виявили себе в 2014 р.

Чому відбуваються такі радикальні прояви? Революційне збурене суспільство, зазвичай, не здатне до компромісних політичних рішень, а пасіонарні лідери підштовхують його до поглиблення боротьби. Опанування, заспокоєння суспільної енергії – це серйозний іспит для нових політичних систем, які виникають у ході революцій. Як правило, і це підтверджують історичні приклади, вгамувати відразу розбурхане революцією суспільство не вдавалося жодному політичному режиму.

Створені на початку революцій органи і системи влади, зазвичай, є слабкими. Так було, наприклад, у випадку Центральної Ради в 1917 р. До початку жовтня вона, маючи у своєму складі 85 осіб, фактично була національною суспільною організацією, яка діяла переважно в Києві. Реальну владу в місті навесні 1917 р. мали губернський комісар Тимчасового уряду П. Суковкін, командувач Київського військового округу М. Ходорович, якого в травні змінив Е. Оберучев [5, с. 263]. Не маючи достатньої легітимності та сили слабка влада вимушена спиратися на підтримку політичних партій, низові органи, органи народовладдя (з'їзди, організації). В міру розвитку революції такі системи стають неефективними, нездатними швидко і кардинально міняти політичний курс. Їм на зміну приходять більш жорсткі політики, які не стільки шукають легітимності, скільки опори на збройну силу. Саме так чинили більшовики, ігноруючи застереження про несвоєчасність соціалістичної революції.

У революціях військові або люди зі зброєю (радикали) завжди беруть на себе тягар політики. Революційна енергія суспільних мас поступово згасає – частково у боротьбі з політичними режимами, проти яких повстає, частково в буденній боротьбі за виживання. Нарешті, революцію виграє найжорстокіша і найцинічніша влада, яка не зупиняється перед крайніми засобами зміцнення самої себе, передусім, перед масовим терором. Ця нова влада часом виявляється гіршою за стару, дореволюційну, більш агресивною та авторитарною. Тому завершення революцій супроводжується суспільним розчаруванням, депресією і апатією. Принаймні, так

виглядав перебіг подій, покликаних до життя після падіння самодержавства в Росії. Цілком поділяємо такі загальні міркування В. Верстюка.

Які стратегії поведінки обрали влада і суспільство після 27 лютого–2 березня 1917 р.? Тимчасовий уряд в офіційному зверненні «До громадян Росії» задекларував скликання установчих зборів, які від імені народу мали вирішити питання державного устрою, були розпущені старі органи влади, жандармерія та поліція. Це привело до того, що на місцях влада фактично зникла. Бурхлива демократизація суспільного життя вивела з підпілля всі політичні партії, відкрила можливості для їх перетворення на справді масові організації і реалізації політичних задумів. Серед великої кількості громадських організацій виникла і Рада робітничих і солдатських депутатів у Петрограді, яка складалася з членів партій меншовиків і есерів, що привело до відомої ситуації двовладдя. Фактично з перших днів революції склалася урядова криза, а влада Тимчасового уряду була слабкою. Як стверджує В. Солдатенко, ні уряд, ні загальноросійські партії, що його підтримували, не бажали принципового розв'язання національного питання: «Вони розуміли, що будь-які зрушення в цій делікатній сфері неминуче поставлять під питання цілісність Російської держави» [8, с. 41].

На території України революційні події супроводжувалися зростанням впливу національного чинника. Масштабність і потужність визвольних рухів дозволяє кваліфікувати їх як національно-демократичну революцію. Попри те, що як і на території Росії постало кілька осередків влади – губернські й повітові комісари Тимчасового уряду, громадські комітети, ради робітничих і солдатських депутатів, 4 березня 1917 р. була створена Українська Центральна рада. Вона проголосила себе органом, здатним приймати конституційні акти – універсали.

Вибори до міських дум і Всеросійських установчих зборів показали, що ні влада, ні суспільство не готові жити за демократичними процедурами – панували правова безграмотність, апатія і упередженість у ставленні до виборів у селян, відсутність будь-якого політичного досвіду. Зате значно успішніше приживалися форми прямої демократії: мітинги, демонстрації, з'їзди.

Початок революції ознаменувався значним пожвавленням суспільних настроїв, про що майже одноставно зазначають дослідники. В. Верстюк пише: «Падіння самодержавства викликало неймовірне суспільне піднесення. Революцію вітали всі і вся: старі й молодь, багаті і бідні, цивільні й військові, представники панівного етносу і пригноблених народів» [2, с. 283]. В. Солдатенко також констатує, що «... уже в перші дні після повалення самодержавства український рух набрав вибухоподібного характеру». Вчений особливо акцентує увагу на маніфестаціях українців у Петрограді й Києві 12 і 19 березня 1917 р., у яких брали участь відповідно 25–30 тис., а в Києві – понад 100 тис. демонстрантів. [9, с. 227]. Дещо обережніше оцінюють цю ситуацію харківські дослідники В.Петровський, Л.Радченко, В.Семененко: «У березні 1917 р. в Україні спостерігалася інертність більшості населення. Деякі пожвавлення вносили яскраві гасла та демонстрації, дебати ораторів від різних політичних сил». Як головний аргумент вказані автори

беруть до уваги ступінь сформованості політичної нації в окремих народів на теренах Російської імперії. Такими вони називають росіян, фінів, поляків і народи Прибалтики. Український рух становив собою субнаціональне (або етнонаціональне) явище, і лідерам Центральної Ради треба було виробити й проголосити загально визнані вимоги ще неполітичної нації. [5, с. 262-263]. Про причини гальмування українського націотворення і його незавершеність на початку революційних подій 1917 р. розмірковують і західні вчені Марк фон Гаген [4, с. 271-284] і Рудольф А. Марк [6, с. 285-297]. Зокрема останній наголошував, що «Революції та процеси націотворення взаємно впливають одне на одного». Дослідник також зауважує, що там, де виклики націотворення заперечуються панівними режимами, виникає загроза «заміни чинної системи влади на нову, тобто зміни через революцію» [6, с.285].

Епіцентром революційних подій став Київ. Столиця перетворилася на місто безперервних маніфестацій. 16 березня був проведений «День свята революції», окремою колоною взяли участь українські національні організації під жовто-блакитними прапорами. Маніфестації відбувалися і в губернських та повітових містах. Революційні події майже паралізували навчальний процес у вищих навчальних закладах. За спогадами сучасників, приміщення Політехнічного інституту, Університету св. Володимира, Київського комерційного інституту перетворилися в місце проведення численних політичних акцій, зборів військових, професійних, партійних організацій. Так, керівництво комерційного інституту в березні 1917 р. констатувало: «Деякі лекції відбувались при дуже малій кількості студентів, і загалом викладання не налагоджується. Приміщення зайняті студентами для їх організацій. Про правильне викладання не може бути й мови». Самочинне захоплення університетських приміщень як першочергову проблему називав і виконувач обов'язків ректора Університету св. Володимира. За спогадами Н. Полонської-Василенко: «Університет та Вищі жіночі курси не функціонували. По всіх школах ішли мітинги» [10].

Зовнішній вигляд міст набув різючих змін. Він ідентифікувався з революцією у два способи. По-перше, відбувався демонтаж колишньої імперської символіки. Зокрема 16 березня на Думській площі демонтували пам'ятник вбитому в Києві прем'єр-міністру А. Столипіну. У фокус цієї практики потрапила царська родина. В офіційних установах знімали царські портрети, в поминальних молитвах перестали згадувати ім'я царя. Натомість з'явилася велика кількість критичної і сатиричної літератури про сім'ю Романових, роль Г. Распутіна при дворі і т.д. [5, с. 266].

По-друге, утвердилася революційна візуалізація. Червоний колір став домінуючим повсюдно – стяги на мітингах, демонстраціях, мода на червоні банти як елемент декору одягу як у чоловіків, так і в жінок. Як символ революції використовувався гімн Великої Французької революції «Марсельєза», без якого не обходилася жодна масова публічна акція.

Поряд з червоною все більше з'являлося жовто-блакитної символіки. Часто звучали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна». Отже такі зовнішні нові явища

свідчили про величезну накопичену енергію протесту, прагнення до демократичних змін, яких не ініціювала попередня влада.

Національні настрої розвивалися по висхідній лінії, про що свідчили як створення Центральної Ради, так і зростання її кількісного складу, підтримка з боку значної кількості українців. Вона стала джерелом нової морально-правової революційної влади. Це була прикметна ознака революційного часу, коли легітимність забезпечувалася не формальним законом, а моральним авторитетом, коли головною політичною фігурою ставали не окремі особи з високою політичною культурою та досвідом державної діяльності, а народна стихія, керована не так політичними принципами, як вибухом емоцій та колективним виявленням волі. Упродовж весни – осені 1917 р. Україна пережила сотні різноманітних з'їздів – національних, партійних, військових, селянських, професійних, радянських.

Однак структурувати владу, спрямувати суспільство в русло конструктивних перетворень Центральній Раді не вдавалося. Сергій Єфремов у газеті «Рада» в серпні опублікував статтю «Півроку», в якій висловив думку, що український рух наприкінці червня пройшов точку свого зеніту, на якій не зміг втриматися через стихійне наростання в країні деструктивної суспільної енергії: безладдя, хаосу у владі, анархічних виступів, погромів, паралічу армії на території України, яка з воюючої перетворилася на мітингуючу.

Повалення Тимчасового уряду, прихід до влади більшовиків означав не що інше як подальшу радикалізацію революційних настроїв, зростання соціальної агресії, деморалізацію моральної і правової свідомості мас. По суті більшовики розколювали українське суспільство, маніпулюючи слабкістю української влади.

Не вдаючись у деталізацію наступних подій, які привели до поразки революції, спробуємо акцентувати увагу на окремих її причинах. Особливо замислюючись над питанням, чому в один і той самий час Польща, Чехословаччина, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія дістали свою державність, а Україна, Білорусія, народи Кавказу – ні?

Сучасні науковці пропонують дивитися на проблему причин поразки не лише у вимірі помилок влади, допущених у ході революційних перетворень, а значно глибше – на стан суспільства, у якому воно підійшло до революції.

Отже, по-перше, напередодні революції ідея української державності існувала лише в загальному вигляді в окремих партійних і публічних документах і не була подразником масової національної свідомості. Про саму національну свідомість до 1917 р. також треба говорити дуже обережно. Український соціолог О. Бочковський, звертаючись до теми революції, писав, що «з національного боку український народ не був і не міг бути належно підготовлений до цього великого здвигу. В процесі історії, з причин від себе незалежних, український народ не розвинувся у модерну націю» [1, с.235].

По-друге, Р. Шпорлюк звертає увагу на критично негативну роль самодержавства, яке заблокувало розвиток української освіти, науки, культури й соціуму, що спричинило прогалини в організації й мобілізації нації.

По-третє, характерною особливістю революції було тісне поєднання національного та соціального рухів. Нерозв'язаність аграрного питання, селянське малоземелля, наявність великої кількості російських і польських поміщиків тісно об'єднували національний і соціальний рухи. У зв'язку з цим привертають увагу дві обставини. Селянство, загалом неписьменне і з не до кінця усвідомленим рівнем національної свідомості, сприймало національну ідею не як самостійну і самодостатню, а як один із можливих шляхів вирішення аграрного питання. В силу свого культурно-політичного стану воно не мислило національно-державними категоріями, але було надзвичайно радикально налаштоване щодо поділу поміщицької землі. Інша обставина полягала в тому, що молода тодішня українська еліта – інтелігенція була дуже тісно прив'язана до села і селянства. Її набута національна свідомість мала у своєму підґрунті українську селянську стихію, а розв'язання соціальних проблем селянства становило важливу частину її політичного світогляду.

По-четверте, в пошуках глибинних суспільних причин поразки революції іноді дослідники говорять, що вона програла у битві за міста і міський соціум. Корені проблеми лежать в етнічній специфіці українських міст, яка склалася ще в ХІХ ст. Частка українців у містах за переписом 1897 р. не перевищувала третини, а в великих центрах 10–17 %, в держапараті – 30%, у торгівлі – 13%. Русифікаторська політика зробила міста російськомовними з домінуванням російської культури, політичних партій, здебільшого українофобських. Отже соціальна база українського руху в містах була дуже обмеженою. Українській владі за роки революції не вдалося закріпитися в жодному з великих промислових центрів України. Вони були або нейтральними, або ворожими до українського руху, що змушувало його ще тісніше прив'язуватися до села.

По-п'яте, брак політичних лідерів загальнонаціонального масштабу. В. Верстюк вважає найяскравішим харизматиком Нестора Махна, але йому не вистачило національної свідомості. Селянська нація не могла так швидко створити розвинену політично і національно справжню еліту, з якої б виріс загальнонаціональний лідер. Натомість у роки революції селянство продукувало великих і малих батьків-отаманів.

Аналізуючи лише окремі аспекти якісних і кількісних параметрів суспільного сегменту в Українській національно-демократичній революції, доходимо висновку про багатомірність цього явища. Не можна не погодитися з висновком С. Кульчицького, котрий зазначав, що «основна причина поразки корінилася в недостатній національній самосвідомості народних мас. Абсолютні твердження односторонні, але в даному разі можна ризикнути на таке: українці не побудували національну державу, тому що синдром «малоросійства» за три століття цілеспрямованої ідеологічної обробки населення адептами «православ'я, самодержавства і народності» надто глибоко проник у народну товщу» [3, с. 350]. До цього можна додати й деякі зауваги голови Центральної Ради М. Грушевського, наведені В. Солдатенком, що стосуються психологічних особливостей української

нації, які він навіть був схильний відносити до її ментальних рис, зокрема, вміння влаштувати похорони: «Вони (українці – Л.Б.) великі майстри в цім і вкладають в похоронні церемонії всю душу. Але підтримати за життя, в боротьбі, котру ведуть до останнього найбільш енергійні й віддані інтересам загалу люди – не їх діло, вони тримаються гасла: «моя хата скраю», беруть нейтралітет і вичікують, хто кого переможе: свій чи чужий. і коли свій поляже – справляють йому похорони і записують до національних святців...» [7, с. 41].

Отже, рік 100-річчя Української революції дає нашим сучасникам чимало приводів для роздумів, аналізу, історичних паралелей на тему досвіду перемог і поразок у боротьбі за національну державність, серед іншого й пошуку відповіді на питання про природу революцій як суспільно-політичного феномену.

Джерела та література:

1. Верстюк В. Українська Народна Республіка / В. Верстюк // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець та ін. Ч. II, р. I. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – С. 225 – 247.
2. Верстюк В. Влада і суспільство: революційні виклики / В. Верстюк // Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / Відп. ред. В.А. Смолій. – к.: НАН України, Ін-т історії України, 2013. – С. 281 – 320.
3. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928) / С.В. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
4. Марк фон Гаген. «У війнах творяться нації»: націотворення в Україні під час Першої світової війни // М. фон Гаген // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Капеллер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 271 – 284.
5. Петровський В.В. Історія України: Неупереджений погляд / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. – 592 с.
6. Рудольф А. Марк. Революція і націотворення: Українська Народна Республіка 1917–1921 рр. / Р. А. Марк // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Капеллер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 285–297.
7. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т. : Т. II. Рік 1918. / В.Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
8. Солдатенко В.Ф. У пошуках соціальної й національної гармонії (ескізи до історії українського комунізму) / В.Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2006. – 479 с.
9. Солдатенко В.Ф. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства / В.Ф. Солдатенко // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець та ін. Ч. II, р. I. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – С. 225 – 247.
10. Чуткий А. 100 років Української революції: роздуми над причинами поразки крізь призму вищої школи / А. Чуткий // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/188056.28.03.2017>

ЦЕРКВА В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ЗЛАМУ 1917 року

У статті зосереджується увага на подіях у релігійному житті українського суспільства, зумовлених Національною революцією. Окреслюються ситуативні позиції Церкви у ставленні до громадсько-політичних та внутрішньоцерковних подій 1917 року, з'ясовуються причини дезінтеграції у середовищі православних громад. Значна увага акцентована на національних чинниках змін у становищі Православної церкви, тісно пов'язаних з суспільними настроями.

***Ключові слова:** революція, Православна церква, суспільство, Центральна Рада, автокефалія*

Революційність процесів сучасного національно-державного відродження України та укорінення демократичних цінностей потребують врахування багатьох суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-духовних та світоглядно-ціннісних чинників. Одним із важливих компонентів у цьому сенсі є аналіз процесів, пов'язаних із взаємодією релігії і політики, необхідність вивчення особливостей різноманітних моделей взаємодії релігійного й політичного полів в умовах нових викликів на різних етапах історичного розвитку. В умовах сучасної структурної кризи, ускладненої чинниками зовнішньої агресії актуалізується вивчення досвіду церковно-релігійного життя періоду кризових зламів, показовим з яких був революційний злам 1917 року.

Церква постає вагомим чинником суспільно-політичного та духовного життя на всіх етапах історичного розвитку. Релігія як одна з провідних форм суспільної свідомості відіграє важливу роль в соціумі, виконуючи світоглядну, регулятивну, аксеологічну, комунікативну та інші функції. В умовах поліконфесійності українського суспільства й складності релігійної ситуації в Україні, яка виявляється у непорозумінні різних гілок православ'я між собою, з владними структурами, атеїзованою громадськістю, актуалізується пошук комплексних підходів у вирішенні проблем релігійно-церковного життя.

Мета – окреслити особливості ситуативного позиціонування Церкви у контексті громадсько-політичних та внутрішньоцерковних подій 1917 р. Порушена проблемна ситуація потребує визначення причинно-наслідкових зв'язків між різними подіями та явищами, розгляду не в окремий проміжок часу та відірвано від інших суспільно-політичних процесів, а в дещо ширшому контексті, а радше в кількох контекстуальних полях:

- контексту Першої світової війни;
- революційних зрушень 1917 року;
- змін владних структур і ролі особи в історії;
- подій у церковному житті;

- трансформацій суспільних і національних відносин у Російській імперії в 1917 тощо.

Ці контекстуальні площини мають точки біфуркації з огляду на каталізовані початком Першої світової війни рухи за національні, культурні і соціальні права. Війна справила глибокий вплив і на українське суспільство. Зокрема, вона сильно заактивізувала українське національне питання і спричинилася до зростання української національної свідомості. Якщо творення новітніх націй було результатом модернізаційних процесів, то саме війна виявилась найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне селянське життя¹.

Масштабний розгляд усього періоду революції 1917-1921 рр. дозволив Я. Грицаку увиразнити у підросійській Україні *розвиток відразу декількох конфліктів*:

1) до пізньої осені 1918 р. продовжувалася Перша світова війна, й Україна залишалася одним з головних воєнних театрів;

2) тривав конфлікт між Тимчасовим урядом і Радами, який після повалення уряду більшовиками набрав форми громадянської війни між білими і червоними; в окремі його моменти (під час наступу Денікіна влітку 1919 р.) Україна ставала тереном, де вирішувалася доля цього конфлікту;

3) визрів і набрав великої сили український національний рух, який виступив за політичне самовизначення України аж до відокремлення від Росії; його головними супротивниками стали російські як білі, так і червоні сили, які декілька разів намагалися завоювати Україну;

4) і, нарешті, йшла власна громадянська війна між українськими лівими і правими силами, що набрала найбільшої сили під час антигетьманського повстання восени 1918 р. та у внутрішніх конфліктах у таборі Директорії протягом 1919 р.

Уся історія революційних подій 1917-1920 рр. в Україні полягала в тому, що з чотирьох перелічених конфліктів у міру їхнього розвитку найбільшої сили набрав власне третій – прагнення українців здобути політичні права для своєї нації. Саме цей чинник перетворив революцію в Україні на українську революцію². На кожному етапі національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. владні політичні режими втілювали власні концепції своєї політики стосовно Церкви та українського церковно-православного руху. Усі перелічені процеси безпосередньо чи опосередковано впливали на характер релігійно-церковного життя та позиціонування Церкви в суспільстві й державі. На взаємозв'язку сфери церковно-державного життя з трансформацією суспільних і національних відносин у Російській імперії та в контексті

---

¹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 106.

² Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 111-112.

світоглядного конфлікту між принципово різними типами культур України й Росії, між російською та українською православними ідентичностями наголошує Т. Євсєєва³.

Православна церква до початку 1917 р. була частиною державного механізму Російської імперії. Становище її ускладнювалося внутрішньосистемною кризою, обумовленою відсутністю патріаршого інституту та надмірним контролем і втручанням царської влади у релігійні справи. Внаслідок революції усталену залежність відносин Церкви й держави поруйновано, а новостворювані державно-владні структури переймалися здебільшого проблемами власного становлення й вироблення принципів і механізмів існування. Суспільство перебувало в стані когнітивного дисонансу й увиразнюється формуванням гібридних ідентичностей⁴, особливістю яких була множинна лояльність (лояльність по відношенню до влади, станова приналежність, приналежність до етнічної чи конфесійної групи тощо). На селі впродовж 1917–1921 рр. відбувався процес архаїзації суспільно-правових відносин (який проявився у поверненні до норм звичаєвого права)⁵, а відтак не випадково спостерігається зростання симпатиків ортодоксальної Церкви. Документи свідчать, що провінційна інтелігенція (головно-педагоги), сільські сходи, солдатські зібрання тощо виступали за збереження традиційної Православної Церкви й християнської віри. Для прикладу – один показовий лист від 18 березня 1917 р. Звертаючись до Української Центральної Ради, вчитель Холмської 1-ї міської школи, евакуйований до Лубен, В.Я. Остапчук писав: «Наш український селянський народ, які б не були його пастирі церкви та архіпастирі, без церкви, без чистої християнської віри, навіть без звичайних для нього обрядів віри, не може обійтися...»⁶.

Церковно-релігійне життя потребувало відповідної структуризації з огляду на кардинальні зміни. Після Лютневої революції 1917 р. національно-визвольний рух, що охопив Україну, заявив про себе і в церковному житті: паралельно з визвольними змаганнями за політичну незалежність розпочався церковно-світський рух за українізацію церковного православного життя та за церковну незалежність (незалежність від Московського патріархату). Йдеться про зміну статусу українських єпархій у контексті збереження єдності РПЦ, її домінування на загальноправославному рівні та у контексті збереження критеріїв національної ідентичності, встановлених на початку синодального періоду. Посилення національно-демократичного руху та інтенсифікація державотворчих процесів в Україні внаслідок Лютневої революції та ліквідації

---

³ Євсєєва Т. М. Російська православна церква в суспільно – політичному житті України 1917 – 1921 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України. – К., 2002. – С. 22.

⁴Хаген М. фон, Империи, окраины и диаспоры: Евразия как анти-парадигма для постсоветского периода // Новая имперская история постсоветского пространства. – Казань, 2004. – С. 131.

⁵ Лозовий В. С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) // Український історичний журнал. —2005. — № 6. — С. 88–95.

⁶Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 23.

самодержавства обумовили актуальність питання автокефалії УПЦ. Однак початковий етап першої половини 1917 року характеризується радше як «період церковно-революційної стихії»⁷.

Водночас на фоні активних процесів націодержавотворення 1917 року спостерігається деяка маргіналізація церковно-релігійного руху: замість тривалого багатвікового симбіозу держави й церкви (що відповідно узалежнював причинно-наслідковий зв'язок між мотивацією важливих рішень церковної влади) спостерігається незатребуваність й нерозуміння ролі Церкви як інституції в цих процесах. У 1917 р. Церква знаходиться *в зоні периферійного інтересу політичних сил*; Українська Центральна Рада не приділяла належної уваги церковному питанню. Як справедливо зазначив В. Ульяновський, УЦР не скористалася попереднім історичним досвідом в державно-церковних стосунках, «зневажила традиції, застосувавши модерний соціалістичний експеримент».

У Центральній Раді не було надано жодного місця представникам Української Церкви. На початку революції в першому складі Центральної Ради було три представники київського духовенства. Під час засідань Національного Конгресу в його президії був представник українського духовенства, о. Павло Погорілко. До почесної президії було обрано єпископа Уманського Дмитра. Але в Центральній раді представників духовенства не було⁸.

Однак процеси церковно-релігійного життя спонукали владу до пошуку й вибудовування моделі відносин. 15 листопада 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату було ухвалено «доручити генеральному писареві скласти проект установи при Генеральному секретаріатові особливого управління в справах віри»⁹.

Під впливом цих подій одним із пунктів порядку денного надзвичайного засідання Малої ради 16 листопада 1917 р. артикульовано «Клерикальні справи». Основним доповідачем з цього питання був О.Г. Лотоцький. У виступі він зазначав, що духовні інституції в Україні існують без єдиного об'єднавчого органу і не мають представництва в Генеральному секретаріаті. Тому з метою координації відносин між Церквою і Державою він пропонував створити при уряді «особливий комітет для порядкування релігійними справами» УНР¹⁰. Це б організувало церковне життя і дало можливість проводити більш цілеспрямовану державну політику в духовних питаннях. О.Г. Лотоцький пояснював, що створення такого комітету вимагали зібрання мирян та духовенства (єпархіальні з'їзди), наголошуючи на зростанні

⁷ Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 90.

⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – С. 467.

⁹Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 77 зв.; Ф. 1115, оп.1, спр. 26, арк. 6.

¹⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том I, 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – С.451.

залежності УПЦ від російської церкви, зміцненої відновленим інститутом патріаршества¹¹.

За твердженням Д. Дорошенка, через загальну інертність ця справа не була доведена до кінця¹². А. Ніковський справедливо зауважує, що «Мала Рада зовсім мляво поставилась до упорядкування релігійних відносин на Україні, до заснування окремого адміністративного органу в справах церковно-релігійних...»¹³. Проф. С. Шелухін зазначав, що «київські керуючі кола» поставилися до справи Української Церкви і релігії не тільки негативно, а навіть ворожо: «М. Грушевський і слухати не хотів, а Винниченко просто глузував. Це вийшло через те, що самі вони не розуміли національної ваги цієї справи»¹⁴.

Відстороненість владних структур чи певний вакуум, який створився навколо Церкви активізував рух за оновлення релігійно-церковного життя й пошук шляхів власного виживання Церкви. Відтак *Церква мала вирішувати низку нагальних проблем організаційного, інституційного та діяльнісного характеру*.

Православна Церква до революційних подій 1917 р. була стабільним та потужним інститутом¹⁵. Однак, кризові явища, а також відсутність чіткого оформлення церковної організації в особі Патріарха та традиційної соборної структури сприяли фактичній роз'єднаності в церковному середовищі в період руйнування імперії.

Традиційно РПЦ поділялася на адміністративно-територіальні одиниці – єпархії. На початок 1917 року на українських землях, що входили до складу Російської імперії, нараховувалося дев'ять єпархій: Київська, Харківська, Херсонська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Таврійська та Катеринославська. Особливістю такого устрою церкви було те, що єпархіальні кордони не завжди збігалися з губернськими. Передусім, це репрезентативно простежується на прикладі Катеринославської єпархії, географія якої поширювалася на всю територію однойменної губернії, а також м. Ростов-на-Дону з областю Війська Донського та м. Нахічевань¹⁶. До початку 1917 року адміністративно-територіальний устрій РПЦ не зазнавав серйозних змін. Але Лютнева революція 1917 року та падіння царської влади стали своєрідними каталізаторами для проведення давно назрілих внутрішньоцерковних реформ. Передусім,

¹¹ Швидкий В. Діяльність О.Г. Лотоцького у вирішенні проблеми української церкви (1917-1919 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 66.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Т. I. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. — С. 410 – 411.

¹³ Автокефалія Української Православної Церкви і визвольна боротьба 1917 – 1920 рр. – С. 3.

¹⁴ Губар А. Симон Петлюра й український національно-церковний рух у 1917 – 1926 рр. // Пам'ять століть. – 1999. – №3. – С. 68.

¹⁵ Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке. – М.: Республика, 1995. – С. 35.

¹⁶ Сніда Є.О. Адміністративно-територіальний устрій Російської православної церкви Катеринославської єпархії (1917–1919 рр.) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2015. – Вип. 13. – С. 183.

передбачалося розпочати реформування парафій як початкової ланки церковної організації. Першим кроком у цьому напрямі стало ухвалення св. Синодом у Москві 17–21 червня 1917 року «Тимчасового положення про православну парафію». Відповідно до цього документу детально визначалися структура та компетенція парафіяльних зборів та рад. Зокрема, передбачалося залучення віруючих до вирішення господарських справ, але за умови, що «необхідно чітко визначити цей рівень участі»¹⁷. Як зауважує дослідник Є. Сніда, це «Тимчасове положення...» було революційним проривом для свого часу. По-перше, воно передбачало детально визначену структуру та компетенцію парафіяльних зборів та рад. Відтепер у їх відання передавалося вирішення широкого спектру питань господарського характеру, таких, як організація забезпечення церковно- та священнослужителів необхідним релігійним реманентом, нагляд за церковними будівлями та підтримання їх у належному стані, будівництво церков. По-друге, впорядковувалися відносини парафіяльного кліру з мирянами та визначалася частка участі останніх у житті церкви, але за умови, що «необхідно чітко визначити цей рівень участі». Особливо актуальними питання реорганізації парафіяльного управління були для значних за територією та густонаселених епархій¹⁸.

Для вирішення найважливіших церковних питань, пов'язаних з питаннями богослужіння, церковно-територіального устрою, виборності кліру, скликалися збори духовенства та мирян. За рівнем організації виділялися епархіальні, вікаріатні, міські та благочинні збори. За порядком скликання вони були чергові та позачергові (надзвичайні).

Значна частина українського духовенства ставилася прихильно до українського руху. З початком революції в Російській імперії (лютий 1917 року) в багатьох українських містах почали скликатися пастирські зібрання¹⁹. З'їзди духовенства Полтавщини, Поділля висували вимоги українізації школи, відродження українських звичаїв у церквах, вживання української мови у Богослуженнях та проголошення автокефалії. Серед єпископату України п'ять ієрархів – Дмитрій Уманський, Никодим Чигиринський, Агапит Катеринославський, Олексій Володимирський і Парфеній Полтавський – стали на боці українського руху. Решта єпископів зайняли «неутральну» позицію і тільки архієпископ Харківський, Антоній Храповицький, виявляв українофобство.

На 1917-1918 рр. на території УНР було 9 православних епархій: Холмська, Волинська (кафедральне місто – Житомир); Подільська (кафедральне місто – Кам'янець); Київська, Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Полтавська,

¹⁷ Каиль М. В. Церковь в революции: организация и работа Всероссийского съезда духовенства и мирян 1917 г. / М. В. Каиль // Новейшая история России. – СПб., 2013. – № 1. – С. 241–255.

¹⁸ Сніда Є.О. Адміністративно-територіальний устрій Російської православної церкви Катеринославської епархії (1917–1919 рр.) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2015. – Вип. 13. – С. 183.

¹⁹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – У 4-х тт. – Т. 3. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – С. 11.

Херсонська (кафедральне місто – Одеса). Особливістю устрою церкви було те, що єпархіальні кордони не завжди збігалися з губернським. Вони управлялися одним митрополитом (Київським), трьома архієпископами та п'ятьма єпископами, а також 16 вікарними єпископами. З цього числа ієрархів 8 правлячих єпископів були росіянами і лише один (архієпископ Агапіт) – українцем. Із 15 наявних вікарних єпископів було 11 росіян, два українці (Димитрій (Вербицький) та Василій (Богдашевський) – обидва Київські вікарії), один грузин і один латиш.

Отже, йдеться про фактично відсутність української церковної ієрархії. Майже весь єпископат орієнтувався на Всеросійський Собор, а згодом – на новообраного патріарха Тихона (Белавіна). Відтак єпископат в Україні здебільшого відстоював позиції нерозривного зв'язку з РПЦ та обов'язковості всіх постанов вищої церковної влади (Собору, Патріарха, Синоду).

Водночас 1917 рік позначився активним розгортання українського церковно-православного руху, який поступово набував організаційних форм і перетворювався на реальну силу. Існував ряд історичних передумов, які уможливили розгортання цього руху.

Втрата Київською митрополією автономного статусу, яким вона користувалася, перебуваючи під юрисдикцією Константинопольського патріарха та збереження живих засад національно-церковної традиції були передумовами розгортання церковно-православного руху за відродження УПЦ. Протягом свого розвитку православна церква в Україні набула ряд характерних рис, які знайшли вияв у церковній організації, управлінні, обрядовій сфері, формуванні своєї богословської традиції, мові, церковному співі, архітектурі, іконописі, одязі та зовнішньому вигляді священнослужителів. «Наявність цих особливостей дає підстави говорити про існування українського православ'я», – зауважує О. Ткачук²⁰.

З обмеженням автономного статусу Київської митрополії відбувалося поглинання й української церковної самобутності. Проходив процес включення УПЦ в російську православну церковну традицію. Прагнення певних прошарків українського суспільства зберегти традиції УПЦ створювало передумови для відродження національних церковних традицій. Перетворення Церкви на державну установу, ідеологічне обслуговування нею потреб самодержавного режиму негативно впливало на загальне становище Церкви. Необхідність подолання наслідків самодержавного режиму в церковній сфері усвідомлювалася освіченими верствами суспільства²¹.

Невідповідність поглядів представників церковної та світської влади призвела до виникнення складної ситуації в середовищі Церкви. Українська громадськість працювала в двох напрямках: реформи Української Православної Церкви (її управління і внутрішнього життя) та спонукання державних чинників до визнання

---

²⁰Ткачук О. В. Український церковно-православний рух 1917-1921 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.: 07.00.01 – історія України. – К., 2006. – С. 11.12.

²¹ Там само.

церковного питання й необхідності співпраці з Церквою. Водночас, загалом на 1917 рік у середовищі духовенства всіх рівнів у принципі був досить незначний відсоток свідомих прихильників української національної ідеї²². Весна-літо 1917 р. в Україні пройшли під знаком «українізації» суспільно-політичного життя. Український церковно-православний рух ставив своєю метою розбудувати УПЦ на засадах автокефалії, соборноправності та українізації. Завданнями руху було подолання наслідків самодержавного режиму в церковному житті; відновлення виборності духовенства; встановлення соборноправності Церкви стосовно її внутрішнього устрою та управління; досягнення автокефалії УПЦ; відродження стародавніх українських церковних звичаїв та обрядів; запровадження української мови в богослужіння, здійснення перекладів текстів Святого Письма та інших необхідних церковнослужебних книг; скликання Всеукраїнського православного церковного собору як вищого органу церковного управління, на якому передбачалось остаточно закріпити організаційні основи УАПЦ.

У квітні-травні 1917 року попри спротив єпископату в українських єпархіях відбулись єпархіальні зїзди. Основна думка, яка їх супроводжувала – скликання Всеукраїнського Церковного Собору для внормування церковного життя в Україні, повернення до української мови в церкві. Зокрема дуже важливим і актуальним були також проблеми відновлення соборного і виборного начал церкви, які колись відрізняли українське православ'я від авторитарного російського. Так, на Полтавському Єпархіальному З'їзді, що відбувся на початку травня 1917 р. (єпархіальним архієреєм у Полтаві був архієпископ Феофан Бистров), після доповіді «Про українізацію Церкви», було прийнято низку постанов, згідно з якими утверджувалося становище Православної Церкви. Зокрема зазначалося, що «... Церква на Україні, підлягаючи голосу життя й історії, повинна була б українізуватися в конкретних формах», як: 1) соборний устрій, що проймає собою цілу церковну організацію; 2) служба Бога в Українській Церкві українською мовою; 3) відновлення в богослужбовій практиці давніх українських чинів, обрядів і звичаїв; 4) будова церков в національному українському стилі; 5) національна духовна школа для виховання пастирів Української Церкви; 6) православно-богословська література українською мовою; 7) негайне припинення практики призначення на кафедри єпископів в українські єпархії великорусів; 8) негайна українізація Київської Духовної Академії і др. більш детальні постанови...»²³.

---

²²Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 27.

²³ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – У 4-х тт. – Т. 3. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – С. 14; Артеменко О.О. Українське селянство і національний православно-церковний рух у період революції 1917-1920 років // Український селянин. – 2014. – Вип.14. – С. 132.

Прикметно, що вже в квітні 1917 р. одним із перших порушив питання автокефалії Української церкви один із ідеологів націоналізму Микола Міхновський – на великому вічі біля Св. Софії (у своїй промові він зажадав автокефалії Української православної Церкви та проголошення Українського Патріархату). Микола Ковалевський згадував: «Все це було дуже ефектно, але зібрані маси не дуже добре розуміли чому саме тепер, в хвилі такого соціального і політичного напруження, коли справа церкви відіграє другорядну роль, висувається на перший план і то з таким запалом справа українського патріархату»²⁴.

На першому Всеросійському з'їзді духовенства і мирян (червень 1917 року) делегати десяти українських епархій внесли текст декларації з проголошенням автокефалії та українізації. Тоді ж почалася підготовка до всеукраїнського з'їзду. Однак під тиском Московської патріархії Російський тимчасовий уряд указом Керенського (липень 1917) заборонив цей з'їзд.

Кризові явища, а також відсутність чіткого оформлення церковної організації в особі Патріарха та традиційної соборної структури сприяли фактичній роз'єднаності в церковному середовищі в період руйнування імперії. Тому, з метою зміцнення авторитету церкви та удосконалення організаційної структури 15(28) серпня 1917 р., вперше за 217 років, у Москві відкрився повноцінний Помісний Собор²⁵. РПЦ представляли 73 архієреї, 192 приходських кліриків, 299 мирян²⁶. Результатом стало обрання 15 листопада на Помісному Соборі митрополита Тихона (Белавіна) Патріархом Московським та всієї Русі. Новий Патріарх Московський Тихон благословив проведення Українського Собору. Однак соборні засідання припинили у зв'язку з більшовицькою окупацією Києва. Усі рішення Помісного Собору були чинними і в Україні. Вони значною мірою впливали на її церковне життя, яке до 1919 р. залишалося під юрисдикцією вищої церковної влади в Москві.

Український церковний рух поставив перед собою складні завдання: подолати наслідки самодержавного режиму в церковному житті (тобто, відновити виборність духовенства, починаючи від парафіяльних священиків аж до представників вищої церковної ієрархії; залучити мирян до участі в церковному житті; повернути стародавні українські церковні звичаї та обряди; наблизити духовенство до народу, оскільки воно втратило розуміння його інтересів, потреб, стало байдужим до всього, що виходило за межі його вузьких інтересів, стало виконувати певний об'єм поліцейських функцій абсолютистської держави); впровадити в богослужіння українську мову, а відповідно здійснити переклад Святого Письма та іншої

---

²⁴Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С.25.

²⁵ Ковырзин К. В. Поместный Собор 1917–1918 гг. и поиски принципов церковно-государственных отношений после Февральской революции // Отечественная история. – 2008. – № 4. – С. 88–96.

²⁶ Фомин А. М. Русская Православная церковь в 1917–1927 годах [Електронний ресурс] / А. М. Фомин. – Режим доступу до сайта: <http://lib.rus.ec/b/211530/read>.

літератури відповідного змісту; досягнути автокефалії Української Православної Церкви тощо²⁷.

Усі найважливіші питання церковного життя міг вирішити лише Церковний Собор. У другій половині 1917 року у Києві було сформовано передсоборну Комісію, головою якої став єпископ Уманський Димитрій. Однак на прохання дозволити проведення Собору з Російського Синоду пролунала відмова.

Для підготовки Собору в грудні 1917 р. створено Всеукраїнську Православну Церковну раду (ВПЦР). В історії її діяльності виділяють два періоди: існування першої ВПЦР, яка була створена 6 грудня (23 листопада) 1917 р. і припинила офіційно свою діяльність з початком роботи Всеукраїнського церковного собору 1918 р. та другої ВПЦР, створеної у квітні 1919 р.

Перша ВПЦР створювалася як тимчасовий орган для скликання та проведення Всеукраїнського Церковного Собору, який повинен був розглянути й вирішити всі найважливіші питання церковного життя в Україні. Її почесним головою став архієпископ Олексій (Дородніцин), а фактичним – Олександр Маричев – військовий священник, учасник III Всеукраїнського військового з'їзду, член Всеукраїнської Ради військових депутатів та Української Центральної Ради. Саме архієпископ Олексій (Дородніцин) ще в середині 1917 року видав перший молитовник українською мовою, а у грудні 1917 року висловив уперше ідею апеляції до арбітражу Константинополя при врегулюванні питання статусу православної церкви в Україні. Як історик церкви, він прекрасно знав усі суперечливі моменти пов'язані із підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату та можливості перегляду канонічних відносин між Петербургом (Москвою) та Києвом. Однак урядової підтримки до кінця 1918 року ця ідея не здобула.

До Ради всього ввійшло близько 60 осіб. Серед них архімандрит Філадельф, протоієреї В. Липківський, Н. Шараєвський, священники П. Погорілко, О. Богданович, П. Тарнавський, Н. Шпачинський, Ф. Поспіловський, О. Ходзицький, П. Пащевський, миряни професори В. Зіньківський, Ф. Міщенко²⁸. Таким чином, до складу створеної Ради входило не лише духовенство, а й військові, а також представники громадськості. На своєму організаційному засіданні 6 грудня 1917 р. Всеукраїнська Православна церковна Рада проголосила себе тимчасовим вищим керівним органом УПЦ та висунула гасло відбудови незалежної Української церкви. Це рішення призвело до несприйняття ВПЦР з боку церковної ієрархії російської церковної влади, яка розглядала православну церкву в Україні як невід'ємну частину РПЦ, свою канонічну територію²⁹. Працювала ВПЦР при

²⁷ Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – № 74-76. – 2004. – № 76. – С. 168.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3984, оп. 4, спр. 3, арк. 14–14 зв.

²⁹ Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – № 74-76. – 2004. – № 76. – С. 166.

Софійській митрополичій кафедрі. Однак швидкому вирішенню цих питань заважала, як політична нестабільність в Україні та більшовицька агресія проти УНР, так й те, що майже вся православна ієрархія складалась з росіян, які зайняли антиукраїнську позицію. Діяльність ВПЦР проходила в умовах протистояння двох церковних течій: перша виступала за нерозривний зв'язок з РПЦ та наголошувала на несвоєчасності відокремлення українських православних єпархій від РПЦ, друга течія домагалася проголошення автокефалії православної церкви в Україні.

Без підтримки єпископату справа ні автокефалії, ні українізації не могла бути швидко вирішена. Російська Православна Церква зуміла швидко зорганізуватися, проголосити відновлення патріархату, і це зумовило подальший хід подій у церковному житті в Україні. Опір російських кіл українським у Церкві безпосередньо залежав від політичних обставин. Еволюція політичного життя України в напрямі автономії, а згодом повної незалежності, посилила увагу російських кіл до проблеми відокремлення українських єпархій.

Унаслідок напруженої роботи та переговорів, які проводила ВПЦР, у Києві 7(20) січня 1918 р. розпочав роботу Всеукраїнський Церковний Собор. З його відкриттям ВПЦР припинила свою офіційну діяльність. Більшість її членів увійшли до складу новоствореного Українського Православного Братства імені святих Кирила та Мефодія, яке за допомогою наукових та просвітницьких засобів проводило роботу по розбудові національної, соборноправної, автокефальної православної церкви в Україні³⁰. Всеукраїнський Церковний Собор виступив за створення незалежної від московського патріархату української церкви. Однак, 19 січня робота Собору перервалася. Однією з причин був наступ більшовиків на Київ. Але головною причиною закриття Собору історики вважають «незадоволення патріарха Тихона і його представника на Соборі митрополита Платона тим твердим національно-українським курсом, який взяли головні діячі Собору»³¹.

Отже, радикальні революційні зміни початку ХХ ст. спонукали до пошуку шляхів подальшого існування й відповідного позиціонування Церкви в новій площині координат. В умовах розвою соціалістичних ідей, нехтування Церквою та її верхівкою з боку державницьких структур, Церква відмовилася від традиційної орієнтації на владу й, скориставшись ситуацією загальної лібералізації та демократизації життя, приєдналася до внутрішньоцерковного руху по відновленню самоврядування на чолі з Патріархом. Цей крок виправдовувався також канонічними вимогами. Не маючи зацікавленості з боку владних інституцій, Церква вдалася до реформування внутрішньо церковного життя. Зокрема низку життєво важливих реформ вніс у церковне життя Російський Помісний Собор 1917–1918 років. Перш за все — виборність єпископату та надання українським єпархіям прав

³⁰ Ткачук Олена Василівна Український церковно-православний рух 1917-1921 рр.: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. – К., 2006. – 21 с.

³¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Проблеми української релігійної свідомості. – К., 2000.

автономії. Усі рішення Помісного Собору в Москві 1917-1918 рр. були чинними і в Україні. Більше того, на Всеукраїнському Соборі 1918 р. вони були визнані обов'язковими. До того ж на самому соборі було чимало представників з України (однак, більш територіально-єпархіальних, ніж національно-ідейних).

Революційні події 1917 р. призвели не лише до ліквідації монархічного ладу та старої системи державного устрою, але й різких трансформацій суспільного життя, відкрили нові можливості для розгортання національного руху. Водночас після повалення самодержавного режиму активізується також розгортання українського церковно-православного руху, який мав під собою глибоке коріння. Революційний злам 1917 року каталізував чи призвів до необхідності реструктурування трьох основних форм активності ортодоксальної Церкви – політичної, суспільної та внутрішньо-організаційної.

О. А. Бороденко

ВІДЕОМАТЕРІАЛИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917-1921 РОКІВ ЯК МУЛЬТИМЕДІЙНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Стаття присвячена сучасним методичним прийомам вивчення історії України у школі, побудованих на мультимедійних технологіях. Наголошується, що візуалізація навчального матеріалу створює умови для розвитку чуттєвої, розумової, образної сфери розвитку особистості, сприяє формуванню критичного мислення. Акцентується увага на важливості тематичної відповідності відеоматеріалів. Наводяться практичні рекомендації щодо використання матеріалів у вивченні теми про період Української Національної революції.

Ключові слова: Українська національна революція, історія України, інформаційно-комунікативні технології, мультимедійне навчання, відеоматеріали

Сучасний світ все більше залежний від інформаційно-комунікативних технологій, які впливають на розвиток особистості учня, адже потужний потік нової інформації, застосування комп'ютерів, поширення різних технічних засобів змінює їхнє сприйняття навколишнього середовища, корегує виховний процес зростаючого покоління. У цих умовах, безперечно, учитель залишається головною особою на уроці, проте необхідною складовою його фахової «надбудови» стає мультимедійна компетентність, тобто формування такої професійної якості педагога, що включає в себе інтегровану сукупність знань, умінь і досвіду впроваджувати різні мультимедійні технології, розробляти відкриті освітні ресурси і застосовувати їх у

навчально-виховному процесі [11, с. 34]. Завдяки взаємовпливу вчителя та учня, а також демонстрації на заняттях різних форм технічної візуалізації, у школярів утверджуються основи мультимедійної культури.

Відповідно й уроки історії з використанням мультимедіа стають цікавими, динамічними, інформативними, економічними за часом, створюють умови для розвитку чуттєвої, розумової, образної сфери розвитку особистості, сприяють формуванню критичного мислення. Реалізуючи принципи дидактики, комп'ютерні технології привносять у навчання деякі нові закономірності, а саме: усі елементи навчального процесу повинні бути орієнтовані на індивідуальні можливості й особливості учня; навчання повинно бути мультимедійним, тобто комплексним за змістом і формою організації. Це дозволяє перетворити вивчення історії на цікавий і змістовий процес, однак потрібно не забувати, що будь-яка комп'ютерна технологія навчання обов'язково повинна містити й традиційні форми взаємодії вчителя та школярів [1, с. 169].

Очевидно, що давньогрецька богиня історії Кліо могла б позаздрити сучасним учням, які опиняються у вирі мультимедійних уроків як повноправні учасники навчального процесу. Адже сьогодні на уроках історії з-поміж візуальних (зорових), аудіальних (слухових) особливого поширення набувають аудіовізуальні технічні засоби навчання [11, с. 26]. Відомо, що поданий матеріал у звуковому вигляді дає змогу запам'ятати людині близько 1/4 інформації, візуально – близько 1/3, а при комбінуванні впливу (зорового і слухового) запам'ятовування підвищується до 1/2 [13]. Тому, останні найбільш чуттєві, включають у себе велику групу засобів із-поміж яких виділяються відеоматеріали. Специфіка відео полягає в тому, що воно дає можливість поєднати зорові та звукові образи у типових обставинах, запропонувати учням мовленнєву ситуацію, в якій вони за допомогою вчителя можуть опинитися у ролі активних учасників комунікації [8]. Відеоматеріали – це приклад образотворчого наочного приладдя, яке досить активно використовується сучасними вчителями у вивченні дисциплін суспільствознавчого циклу. Опрацювання наочності в процесі навчання історії є особливим видом пізнавальної діяльності, яка дозволяє школярам отримати конкретні та більш повні уявлення про події та явища, що вивчаються на уроці, також сприяє розвитку предметних компетентностей учнів: хронологічної, просторової, умовно-графічної, аксіологічної та інших [5, с. 82].

Відтак, наше дослідження присвятимо використанню на уроках історії аудіовізуальних технічних засобів навчання, з'ясуємо специфіку їхнього використання в часі, різновиди, критерії відбору, джерела відеоінформації, варіативність демонстрування, методичні вимоги підготовки до перегляду, можливі прийоми закріплення знань за опрацюванням відео. За орієнтовний приклад таких матеріалів візьмемо період української революції та боротьби за українську державність 1917-1921 рр., який вивчається в курсі історії України 10 класу.

Загалом проблематикою використання відеоінформації на уроках історії цікавиться незначне коло дослідників, із-поміж яких необхідно відзначити

В. Мирошниченка [11], О. Білоус [1], Д. Десятова [4; 5], О. Пометун, Г. Фреймана [12].

Для кожного конкретного уроку вчитель повинен ретельно відібрати той відеоматеріал, який відповідає тематиці навчальної програми, меті, плану і структурі уроку, враховувати наукову достовірність, адекватність сучасним науковим знанням із вищезгаданої теми, відповідність інтересам і віковим особливостям дітей [7, с. 257].

Передусім необхідно пам'ятати, що вважається недоцільним показ фільму протягом усього уроку. Відповідно до ДСанПіН 5.6.6.-009.98, безперервна робота учнів з екраном, відеомонітором не повинна перевищувати: 5 клас – 15 хв., 6-7 клас – 20 хв., 8-9 клас – 25 хв., 10-11 клас – 30 хв. за 1 навчальну годину. Оптимальний хронометраж відеоматеріалів на уроці тривалістю 40-45 хвилин повинен складати 10-15 хвилин [11, с. 41]. Часто 3-хвилинний фрагмент у навчальному процесі набагато корисніший та ефективніший, ніж перевантажений інформацією цілісний відеофільм [13]. Слід також зауважити, що при переобтяженні уроку аудіовізуальними засобами (чисельним демонструванням, прослуховуванням, застосуванням різноманітної техніки) губиться навчальний зміст уроку [11, с. 128].

Потрібно також враховувати залежність між різними типами уроків і використанням у них окремих видів відеоматеріалів: відео-пояснення, відео-ілюстрації, відео-підтвердження, відео-теста тощо. Необхідно обмежувати їхню демонстрацію в часі. Зокрема, В. Мирошниченко наголошує, що кінофрагмент, присвячений аналізу конкретних питань, повинен бути коротким (1-3 хв.), а його показ виступає як ілюстрація; якщо відеоуривок носить загальний характер, тривалість його не повинна перевищувати 3-5 хвилин і демонструвати фрагмент слід на початку заняття, після пояснення теми; часова протяжність відеофайла, який містить складну інформацію повинна тривати 7-8 хвилин, а після його представлення необхідна пауза для запису учнями тез із побаченого історичного матеріалу та коментарів учителя; репрезентація відеосюжету, призначеного для підведення підсумків вивчення теми, не повинна перевищувати 10 хвилин [11, с. 128]. Тому, відібрані вчителем фільми історичної проблематики насамперед потребують аналізу, можливої обрізки спеціальними програмами з корегуванням у часі.

Скопіювати їх можна за допомогою найпотужніших сучасних джерел відеоматеріалів з історії – мережевих технологій. Спільний пошук й аналіз інформаційних ресурсів можна здійснювати за допомогою великої кількості соціальних сервісів Інтернету. На власних веб-сторінках або ж на електронних носіях інформації вчитель історії може створювати архіви цілісних аудіо та аудіовізуальних матеріалів, або ж обрізаних сюжетів, групувати їх по окремим темам, створювати різного роду Інтернет-продукти, наприклад, електронні газети, залучаючи до них групи учнів, тощо. Подібну роботу педагог може організувати за допомогою соціальних сервісів WikiWall, Twiddla, Google-групи, створення блогів за допомогою безкоштовного ресурсу Blogger.com. Проте, значним дидактичним

потенціалом у процесі навчання історії володіє такий мережевий відеоресурс як YouTube [4].

На сторінках різних мережевих сервісів, особливо YouTube, учитель може знайти значну кількість спеціальних навчальних, документальних, науково-пізнавальних, анімаційних відеоматеріалів, натурні зйомки історичних пам'ятників тощо. У них можуть міститися сюжети про музейні експонати й виставки, телеекскурсії в музеї, відвідування меморіальних історичних пам'ятників, телевізійні передачі про окремі історичні події, проблеми або відомих історичних діячів, телевізійні лекції, кінохроніки, відеосвідчення учасників історичного процесу, відеотренажери в підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) тощо.

До пошуку нової відеоінформації корисно залучати й зацікавлених школярів. Порівняно новою формою роботи є проектна діяльність учнів. Тема проекту, запропонована вчителем історії, повинна нести в собі або дослідницький елемент, або це повинна бути композиція, мультимедійний проект, якого ще не було в електронному вигляді, який виконують діти самостійно [1, с. 171]. Можливо запропонувати творчим групам школярів провести тематичні віртуальні екскурсії. Ще одним прикладом спільної з учнями роботи може бути створення «Електронної книги історичних пам'яток», яка, як зазвичай, складається з декількох сторінок, обираючи необхідний напрям у ній, учні за допомогою гіперпосилань засвоюють матеріал [15]. Спроектовані дослідження школярі доволі часто представляють у формі мультимедійних презентацій із використанням відео, аудіо, текстових матеріалів, анімаційних карт, образотворчої наочності тощо. Іноді – репрезентують реферативні доповіді з включенням відео. Результати виконаної проектної роботи діти оприлюднюють на сторінках блогу в Інтернеті або на уроці в школі.

Важливим моментом є чіткий відбір відеофайлів учителем і учнями через те, що, наприклад, кожний документальний фільм має власного автора зі своїми поглядами або взагалі змонтований на замовлення певних політичних сил. Можемо погодитися з думкою О. Пометун і Г. Фреймана про те, що учням потрібно пояснити особливості використання історичного джерела. Вони повинні побачити за екранними образами і почути за текстом звукових коментарів контекст створення кінохроніки або фільму; організації, що її виготовили; аудиторію, для якої вони призначені; мету, з якою вони були створені; спосіб, у який збирався матеріал, як перевірявся, редагувався і зіставлявся з іншими джерелами; вплив ужитої технічної апаратури і прийомів [12, с. 198].

Передує демонстрації історичних відео-джерел умотивованість учителем необхідності, важливості перегляду та визначення способів активізації пізнавальної діяльності учнів, тобто формування психологічної установки на сприйняття відеоінформації. Останнє можна здійснювати запроваджуючи різні прийоми: оголошення мети перегляду, складання плану, завдання для переказу, письмового твору або історичного есе, виконання тестових або інших вправ, підсумкової бесіди тощо. Можливо навіть запропонувати беззвукую демонстрацію відеоуривку з

деякими коментарями вчителя або взагалі «німе кіно», без нав'язування авторської думки, та створення такої ситуації, коли діти самі повинні прокоментувати побачену інформацію. Допустимо також запропонувати, переглядаючи беззвуківий уривок кінохроніки, розпізнати побачених історичних осіб.

Загалом для старшокласників найбільш актуальним буде постановка проблемних питань або завдань, які формулюються на початку відеоперегляду. Застосування принципу проблемності у навчанні новітньої історії дозволяє сформулювати в учнів потребу в нових знаннях, створити в них стійку увагу в процесі вивчення нового навчального матеріалу, активізувати раніше набуті знання [5, с. 82]. Щоправда, потрібно враховувати, що на відміну від логічних та образних пізнавальних задач, які складаються з вимоги (мети), умови (відомого), й того, що треба знайти (невідомого), проблемні не мають початкової інформації та не вказують шляхи її вирішення. Розв'язання таких задач дозволить учням краще усвідомити минуле і сучасне, спрямує до самостійних роздумів над пройдешнім, спонукатиме до визначення власної позиції, тобто сприятиме відходу від засад директивної моделі навчання, коли нав'язуються «єдино правильні» оцінки та судження. Наприклад, ситуацію в Росії у квітні-червні 1917 р. історики оцінюють по-різному: двовладдя, багатовладдя або безвладдя. До якого висновку схилиєтеся Ви [14, с. 363, 365]? Як Ви можете охарактеризувати становище в Україні?

Цікавими завданнями для творчо мислячих дітей є написання історичних есе з побаченого і вивченого матеріалу. Вони відносяться до жанру філософської, літературно-критичної, історико-біографічної, публіцистичної прози, яка поєднує індивідуальну позицію автора з невимушеним викладом, орієнтованим на розмовну мову [14, с. 364-365]. Перед написанням таких проблемних творів потрібно підготувати старшокласників, зачитати подібні твори інших учнів, скласти пам'ятку, яка допоможе їм виконати завдання. Наприклад, В. Курилів пропонує написання історичних есе за методом гамбургера, коли є верхня частина продукту (вступ), середина (основна) та нижня частина (висновок) [10, с. 35]. Такі завдання можуть розпочинатися такими словами: «Чи поділяєте Ви думку (президента, вченого, політичного діяча) ...»? або «Чи погоджуєтеся Ви, після переглянутого відео і створюючи своєрідний «місток» між минулим і сучасним, із думкою англійського історика Р. Колінгвуда про те, що «історія може нам допомогти встановити діагноз наших моральних і політичних проблем, а також виробити науковий підхід до людських справ, який би навчав нас поводитися в різних ситуаціях так само вміло, як природничі науки з природою»? або «Чи схвалюєте Ви думку американського президента Дж. Кенеді про те, що «історія – це пам'ять нації... Це спосіб, яким нація встановлює свою ідентичність і наміри» [10, с. 32, 36]?

Із-поміж подібних варіантів закріплення знань із опрацьованого відео, можна запропонувати своєрідні тренувальні вправи з ретроальтернативістики, тобто побудови альтернативних сценаріїв розвитку реальних подій у минулому, коли вчитель може зупинити демонстрацію відеосюжетів і запропонувати уявити продовження історичного розвитку подій, або розв'язати проблемно-пізнавальні

завдання на перевірку обґрунтованості, виявлення помилок у сказаному, співставлення тих чи тих історіографічних оцінок [3, с. 46]. Адже, як зазначав британський філософ П. Гардинер, «не можна заперечити, що історики пишуть з різним рівнем достовірності, з різних відстаней; історики пишуть у різних контекстах із різних точок зору» [10, с. 41].

Показовими в останньому випадку є науково-пізнавальні фільми різних українських та російських виробників. Для прикладу, доволі суперечливими є порівняння певних сюжетів та висловлювань із кінострічок про окремих історичних діячів. Зокрема, В. Винниченка, М. Грушевського, Н. Махна, С. Петлюри, П. Скоропадського та інших. Такі завдання спрямовані на формування критичного мислення у дітей, однак потрібно наголошувати на тому, що кожна думка потребує перевірки, доведення, обґрунтування. Зокрема, доцільно використовувати елементи інноваційної технології Ю. Троїцького (навчання без підручника). Переглядаючи певний відеоматеріал, учень може перевірити його за історичними документами, архівними дослідженнями і зробити самостійно висновки [11, с. 27].

Отже, перегляд будь-якого навчального відео повинен закінчуватися обговоренням, дискусією або вправами на перевірку засвоєної інформації. Загалом потрібно наслідувати головній формулі роботи з будь-яким різновидом унаочнення – «від головного до деталей, від цілого до частин і знову до цілого» [2, с. 160]. На підсумкових заняттях із тем можна також запропонувати відгадати історичного діяча за біографічним відеоуривком, в якому його не називають. Для прикладу, припустимо такі сюжети запозичити з серії науково-пізнавальних фільмів «Пишемо історію» («UA/TV»).

Особливо актуальними у світлі генези сучасної української гуманітаристики є завдання з матеріалами спрямованими на «олюднення» історії, коли увага звертається на долю «маленьких людей», на безіменних учасників історичного дійства, а не на поважних впливових діячів. Саме тоді вчитель спрямовує школярів, доволі часто через непрямі, приховані свідчення джерел, на здобуття знань про побут, психологізацію щоденного життя, ставлення особи до побутових проблем, до влади, держави і суспільства загалом через призму особистісного сприйняття умов життя звичайною людиною епохи, що вивчається [6, с. 65]. Так, фактично невимушено школярі поринають у різнобарв'я напрямів історичної антропології, із-поміж яких й соціальна, гендерна, соціорелігійна історії, історія повсякденності та навіть сексуальності тощо.

Змістовні серії окремих науково-пізнавальних та документальних фільмів указаної історичної проблематики створені різними телевізійними каналами. Відомим є цикл 15-хвилинних документальних фільмів у 104 серії «Невідома Україна», створений Національною кінематикою України (1994-1996 рр.), з яких близько десяти присвячено певним питанням та історичним особам цієї епохи. Подібно деякі відеофрагменти можна використати на уроках історії з чотирьохсерійного документального фільму, який включає всю історію від Хрещення й до сьогодні, відзнятого на кіностудії «Зодіак» польським режисером

Є. Гофманом, «Україна. Народження нації» (2008 р.). Іншими є документальний фільм «Українська революція. Втрачена держава» (2007 р.), створений на каналі «Тоніс», окремі програми документально-пізнавального проекту «У пошуках істини», виробництва каналу СТБ (92 серії), та навчально-освітні фільми на основі комп'ютерної графіки з циклу «Країна. Історія українських земель», представленого телеканалом «Інтер» у 183 серіях (2005-2009 рр.).

Питанням персоніфікації в історії присвячені фільми, які репрезентують історичні долі відомих людей, зокрема, у проекті «Непрощені» на каналі «ZIK» та інших загальнодержавних, окремих регіональних телекомпаній. Цікавими для ознайомлення є цикл науково-пізнавальних передач «Україна: забута історія» («МЕГА»), проект телепрограм «Історична правда» з Вахтангом Кіпіані («ZIK») тощо.

З метою підготовки учнів до ЗНО можна використовувати відеотренажери, наближені до реальних програмових варіантів завдань. Таким є курс історії України Ігоря Алейнікова з 65 відео для підготовки до ЗНО або уроків (семінарів) з найдавніших часів до 2000 р., включаючи матеріали пам'яток архітектури та мистецтва. Це невеликі за протяжністю в часі звукові презентації, які містять плакати тих часів, фото, репрезентації картин, текстові матеріали тощо. У світлі нових змін у програмі підготовки до ЗНО особлива увага акцентується на питаннях бою під Крутами, радянсько-українських війнах, радянській окупації України тощо.

Одними із найцікавішими для учнів засобами пізнання історії є художні відеоматеріали історичної тематики. Вони мають надзвичайний мотиваційний потенціал, однак необхідно враховувати, що художній фільм – це певна інтерпретація історичних подій. Представлена в ньому інформація часто не містить нічого спільного з історичною правдою, а є версією авторів фільму, яка залежить від законів кінематографа як особливого жанру мистецтва. Історичні образи, закріплені таким чином у свідомості школярів, здебільшого не тільки дуже далекі від історичної реальності, а й упереджені. Художнє відео розвиває в учнів уміння аналізувати та оцінювати різні інтерпретації історичного процесу, критично ставитися до них, допомагає дітям усвідомити, що історія не завжди об'єктивна і не існує єдиної істини щодо минулого, дає можливість виробити власну позицію, сформулювати свій погляд щодо історичних фактів і свідчень [13].

З історії періоду 1917–1921 рр. можна запропонувати окремі уривки з художніх фільмів радянських часів. Наприклад, із кінострічки «Весілля у Малинівці» (1967 р.) можна використати відеофрагменти при поясненні протистояння різних політичних сил часів «отаманщини», або з «Невловимих месників» (1966 р.) – подій 1920 р. під час громадянської війни на півдні України. В обох фільмах представлені яскраві художні сюжети побутового життя простих людей, використання яких стане доречним апелюванням до антропологічного підходу в навчанні історії.

Демонстрування відеоматеріалів на уроці історії може варіюватися в різних проявах. Так, на одному уроці вчитель може використовувати декілька фрагментів, тоді такий урок може набрати форми відеоуроку. Аудіовізуальні засоби навчання можуть виступати як цілісний компонент заняття, який увійшов у його загальний сценарій, або ж відеофайли можуть бути окремими слайдами чи включеннями гіперпосилань мультимедійної презентації, яка може супроводжуватися текстовими коментарями чи звуковим закадровим текстом. Ще однією формою представлення зорово-слухової інформації є робота з таким педагогічним програмованим засобом як електронний підручник, коли на уроці учні одночасно працюють із підручником на партах та ідентичним їм електронним засобом навчання, посторінкове зображення якого виводиться на загальний мультимедійний екран у класі. Опрацьовуючи певний текстовий матеріал навчальної книги, учитель, шляхом заздалегідь зроблених гіперпосилань на сторінках електронного підручника, може представляти аудіо, відеоролики і навіть запис власного голосу з коментарями. Відеоматеріали можуть бути також включеннями в ментальні історичні мапи, присвячені окремим темам, подіям або історичним особам [9].

Підсумовуючи вищесказане, хотілося б наголосити на важливості та необхідності використання мультимедійних засобів навчання, передусім, відеоматеріалів учителями історії в своїй професійній діяльності, адже саме тоді їхні уроки будуть цікавими, змістовними і неповторними. Проте, потрібно зважувати на методичні вимоги до підготовки відеосюжетів, налаштованість аудиторії до сприйняття зорово-слухової інформації, залежність між різними типами уроків, часовими санітарно-гігієнічними нормами демонстрації тощо. Найпотужнішими сучасними джерелами аудіовізуальної інформації є мережеві сервіси, із-поміж яких особливо виокремлюється YouTube. До пошуку такої інформації потрібно залучати школярів, створюючи проектні групи. Актуальними для старшокласників є завдання на закріплення знань із опрацьованого відео, які спрямовані на розвиток критичного мислення. Отже, повноцінне використання мультимедіа на уроках історії вимагає від учителів змін, постійної роботи над удосконаленням себе як фахівця своєї справи, більшої відкритості, переходу до інтерактивних методів навчання і налагодження інтелектуального партнерства з колегами та школярами.

Джерела та література:

1. Білоус О. О. Використання інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії / О. О. Білоус // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 1 (45). – Частина II. – С. 167-172.
2. Вагин А.А. Методика обучения истории в средней школе / А. А. Вагин. – М: Просвещение. 1968. – 434 с.
3. Ватуш. А. А., Федунувич-Швед О. Т. Формування критичного мислення та розвиток духовності учнів засобами української літератури та історії. / А. А. Ватуш, О. Т. Федунувич-Швед // Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (27 жовтня 2016, Чернівці) / За заг. ред. М. Ф. Бирки, І. Б. Черкез. – Чернівці: ППОЧО, 2016. – С. 42-48.

4. Десятов Д. Л. Використання мережевих технологій у навчанні історії в школі / Д. Л. Десятов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». – 2012. – Вип. 46. – С. 123-127.
5. Десятов Д. Л. Використання наочності як засобу формування предметних компетентностей учнів на уроках історії / Д. Л. Десятов // Наукові записки. Серія: педагогічні науки. – 2011. – Вип. 88. – С. 80-84.
6. Дутчак І. Г. Про актуальність історії повсякденності в шкільному курсі історії – [Електронний ресурс] / І. Г. Дутчак. – Режим доступу: www.iprobuk.cv.ua/images/Oleksyuk/.../stattia-Dutchak.pdf
7. Дьякова Е. Б. Методические условия эффективной разработки учебной презентации к урокам истории в основной школе / Е. Б. Дьякова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2011. – № 132. – С. 256-262.
8. Кінофрагменти на уроках історії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wiki.ciit.zp.ua/index.php/>
9. Колісник І. І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявним / І. І. Колісник // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 135-156.
10. Курилів В. Методика викладання історії / В. Курилів. – Львів-Торонто, 2003. – С. 108-133.
11. Мирошниченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – Історія) [текст] навч. посіб. / за ред. К. О.Баханова. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 296 с.
12. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі / О. Пометун, Г. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
13. Про використання відеоматеріалів на уроках історії [Електронний ресурс] – Режим доступу: krupets-nvk.at.ua/css/videomaterialiv_na_uroci_istoriji.doc
14. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе / М. Т. Студеникин. – М.: Владос, 2002. – 240 с.
15. Шевченко С. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні суспільних дисциплін / С. М. Шевченко. – [Електронний ресурс] / Шевченко С. М. – Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/>

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917–1918 рр.)

В статті аналізується процес становлення газетної періодики Полтавської губернії доби Української Центральної Ради та її значення у вивченні історії УЦР. Через зміст публікацій періодичних видань відображено революційні події, діяльність політичних сил, суспільні настрої.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, полтавська періодична преса, партія, земства, комітет, революція.

Вивчення історичних джерел і досвіду української державності попередніх епох має важливе практичне та теоретичне значення, оскільки покликане служити формуванню громадянського суспільства, будівництва демократії в Україні. У цьому зв'язку набуває актуальності питання про українську регіональну періодику, яка є багатою джерельною базою для вивчення Української революції 1917–1920 рр.. Період Української Центральної Ради (далі – УЦР) упродовж майже століття перебуває у центрі політичних та наукових дискусій. Висвітлення актуальних наукових проблем зазначеного періоду не можливий без подальшого пошуку, виявлення, систематизації та залучення до джерельного комплексу історії державотворчих процесів доби УЦР невідомих документів і матеріалів, у тому числі регіональної газетної періодики.

В історичній науці відсутні спеціальні комплексні дослідження, які б розкривали загальні тенденції становлення і розвитку видавничої справи на підставі газетних джерел за часів Центральної Ради. Об'єктом вивчення радянських джерелознавців була більшовицько-радянська преса, а дослідники діаспори, переважно зосереджували основну увагу на виданнях націонал-демократичного спрямування.

Окрему групу джерелознавчої літератури складають дослідження про становлення періодичної преси за доби Української революції 1917–1920 рр. створену в 1990-х рр.. Значне місце серед них належить працям П. І. Губи. Науковець опублікував низку статей та повідомлень про висвітлення періодичними виданнями розвитку видавничої справи за доби Центральної Ради і Гетьманату [1–4]. У своєму дисертаційному дослідженні П. Губа виявив загальні тенденції становлення і розвитку газетної періодики, здійснив класифікацію центральної та регіональної преси, розкрив її інформаційний потенціал для з'ясування державницької місії Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, їх внутрішньої та зовнішньої політики [5]. Роль преси з огляду на її просвітницьку функцію вивчав О. Коновець [6].

Значне місце належить роботам дослідників української преси Науково-дослідного центру періодики, створеного 1993 р. при Львівській науковій бібліотеці

імені В. Стефаніка НАН України. Науковці Центру підготували і видали матеріали низки всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Українська періодика: Історія і сучасність», випуски «Збірника праць Науково-дослідного центру періодики», в яких опубліковано важливі студії про українські періодичні видання доби Української революції.

На початку 2000-х рр. з'явилася низка праць присвячена аспектам зародження і функціонування української періодики. Так, Г. Рудий вважає, що періодика України 1917–1920 рр. мала достатньо можливостей, щоб регулярно висвітлювати загальнонаціональні і місцеві події, зокрема і в галузі культури [7–10].

Заслужують на увагу праці В. Гутковського [11]. Автор проаналізував суспільно-політичні умови, в яких зароджувалася й функціонувала українська преса, який вони мали вплив на формування тематики газетних та журнальних виступів. Дослідник І. Крупський з'ясував загальні закономірності й основні шляхи розвитку української журналістики у Галичині та Наддніпрянській Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [12]. Інформаційні можливості періодичної преси у висвітленні революційних подій в Україні початку ХХ ст. досліджує Р. Пиріг [13]. В. Георгієвська займається з'ясуванням основних політичних сил, що відігравали важливу роль у соціальних перетвореннях Східної України у 1917–1918 рр., аналізом програмних засад преси як органів певних партійних об'єднань [14–15].

Центральні та місцеві органи всіх державних утворень випускали офіційні, як правило, інформаційні видання. Першими були «Вісти з Української Центральної Ради» (березень – грудень 1917 р.). Часопис подавав матеріали засідань Малої Ради. З огляду на недосконале діловодство та неповну збереженість протоколів «Вісти» є надзвичайно важливим джерелом дослідження поточної діяльності УЦР. Нормативно-розпорядчі документи, хроніка роботи урядів УНР висвітлювалися у «Вістнику Генерального секретаріату УНР» (листопад – грудень 1917 р.) та «Вістнику Ради Народних Міністрів УНР» (січень – травень 1918 р.). Свої друковані органи мали й окремі міністерства [13].

Для ознайомлення з діяльністю громадських організацій та поширення інформації на місцях про свою роботу Тимчасовий уряд делегував своїх представників до губерній. А. Єфимович на засіданні Полтавського губернського громадського комітету 10 квітня 1917 р. визначив три завдання, які постали перед громадськими комітетами: політичні, адміністративні та господарські. Політичні функції громадських організацій полягали в ознайомленні населення з поточними подіями та республіканською формою устрою (з цією метою у Петрограді відкривалися курси для агітаторів), адміністративні функції – забезпечення армії продовольством [16]. Більш детально функції громадських комітетів були викладені у положеннях та інструкціях про губернські, повітові, волосні та сільські комітети.

Положення про Полтавський губернський громадський комітет було затверджено на пленарному засіданні цього комітету 2 – 3 травня 1917 р.. Полтавський губернський громадський комітет проголошувався органом адміністративного управління губернією від імені Тимчасового уряду. До завдань

його діяльності належали: «справи з відання тимчасових органів місцевого управління та інструктування їх з питань загально губернського значення; справи з охорони громадського спокою і безпеки; питання ознайомлення населення з поточними подіями суспільного та державного життя; питання сприяння постачанню армії та організації тилу». Відповідно створювалися чотири комісії: інформаційна, з охорони громадського спокою та безпеки, продовольча, з постачання армії [16].

Губернські органи влади також мали друковані органи. Здебільшого це було одне й те ж видання, яке при різних державних утвореннях змінювало назву. На території Полтавської губернії до 1919 року поширювалися «Полтавські Губернські Ведомости» [17–19]. Головним завданням цього видання була публікація офіційних документів місцевої адміністрації та урядових розпоряджень. Проте вони мали й постійні рубрики про економічне, культурне життя, події у світі, хроніку тощо.

На території Лубенського повіту щоденно виходив українською та російською мовами «Вісник Лубенського Громадського Комітету». На сторінках цього видання чітко простежується уся складність політичного життя країни часів Української революції. Як приклад, з одного боку, «Вісник» від 27 червня 1917 р. висвітлив роботу Тимчасового уряду, з іншого – опублікував Постанови Другого Всеукраїнського Військового З'їзду. Постанови, зокрема передбачали «пропонувати своєму вищому представницькому органу Центральній Раді, в цій справі до Уряду більше не звертатись і негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями – це бо то фактичного переведення в життя підстав автономного ладу, яко єдиного способу врятувати Україну і всю Росію від безладдя та загибелі...З'їзд з свого боку забезпечує найактивнішу рішучу піддержку Центральній Раді в усіх її заходах і кличе весь організований український народ одностайно і неухильно виконувати всі її постанови...» [20]. 5 липня 1917 р. «Вісник» опублікував зміст Першого Універсалу УЦР, який розпочинався такими словами: «Громадяне землі Української!...В згоді з іншими національностями України і , працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради, твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією...» [21]. У цьому ж номері вміщено інформацію про Єпархіальні збори, де «прочитано було Універсал Української Центральної Ради 10 червня і Переяславські умови України з Москвою 1654р. Ухвалено всіма, – проти одного архірея (утримався), – визнати цей Універсал цілком, який обов'язковий для духовенства і мирян Полтавщини». Далі йшлося про Збори Селянської спілки, які постановили «... 1). Вважати УЦР вищим тимчасовим правительством українським.. 2). Підтримувати УЦР грішми і морально. 3). Вважати усі постанови ЦР обов'язковими для себе і переводити їх в життя. 4). Універсал УЦР визнаємо справедливим...» [21].

Досить великий сегмент періодичної преси 1917–1918 рр. становлять видання земських органів. Революційні події, демократизація і водночас політизація суспільного життя відбилася й на змістовно-тематичному характері цих видань.

Піднесення їх припадає на 1917 р.. В умовах наступу гетьманської адміністрації на органи місцевого самоврядування у 1918 р. кількість їх друкованих органів зменшилася, а зі встановленням радянської влади вони припинили вихід.

Найбільш інформативними є газети губернських земств. Як правило, це були видання з усталеними журналістськими колективами, традиціями і тематикою. Вони відображали події господарського, культурно-освітнього життя, діяльність органів самоврядування, їх відносини з представниками державної влади, проблеми виборів до Установчих зборів, місцевих дум та управ. Здебільшого це тижневики, хоч й були щоденні видання.

У фондах Державного архіву Полтавської збереглися видання повітових земств. Зокрема газета «Рідний край» Гадяцького земства. Вона виходила двічі на тиждень – у вівторок і в п'ятницю Це надзвичайно цікаве та інформативне джерело з історії не тільки політичного життя, але й повсякденного побуту населення української провінції. Зокрема, на сторінках газети є повідомлення про відставку С. Петлюри та роздуми редактора Олени Пчілки (Косач) щодо можливих причин цієї події. «Генеральний Секретар по військових справах, Петлюра, подався у відставку. Яко причину свого виходу з Секретаріату він вказав на свою велику втому. Справді, – люди, котрі його бачили недавно, кажуть, що він дуже знесилений, змарнілий; однак, можливо, що й якісь течії в Центральній Раді, не відповідають тому напрямкові, котрого держався Петлюра, приневомили його залишити посаду... У кождім разі – дуже шкода, що Петлюра залишив свою посаду. Послуга його, при гуртованню українського війська й здобуванню йому прав, при обороні Києва й всього краю, – була велика» [22].

У 1917 р. Полтавська губернська народна управа почала видавати «Педагогічний Журнал» для читачів початкових шкіл. Участь у цьому журналі взяли педагогічні та культурно-освітні діячі, з яких треба згадати С. Русову, В. Чередниченко, Ф. Чайківського, М. Рудинського В. Щербаківського та інших. Заведено було тут педагогічну хроніку, бібліографічний відділ із рецензіями, покажчик книжок для дітей та підручників. Усе це викликало значну зацікавленість до журналу серед учительства. Цікаво, що вчителі України усвідомлювали усю складність революційних процесів в державі і пропонували низку радикальних перетворень в освіті, які покладали на УЦР. Так, на Другому Всеукраїнському Учительському З'їзді 10 – 12 серпня 1917 р., було прийнято резолюцію. Вона передбачала: «...що справа народної освіти на Україні перейшла нині до рук Української Центральної Ради, З'їзд визнає необхідним, щоб УЦР, через Генеральний Свій Секретаріат, перевела в життя такі його постанови: 1. Організація нової школи. 2. Українізація школи. 3. Адміністрація школи. 4. Освіта вчителя. 5. Підручники та програми. 6. Вища школа. 7. Організація освіти. 9. Відношення до поділу України...» [23].

Активне партійне будівництво знайшло відображення у пресі численних політичних партій. Упродовж 1917 р. значно активізувалися зусилля соціалістів-революціонерів (есерів), які користувалися популярністю в міського населення,

неодноразово перемагали на міських виборах у Харкові, Одесі, Катеринославі, Сімферополі. Спочатку тут переважали окремі відділення, групи чи гуртки як відгалуження російської партії есерів, згодом, у квітні 1917 р., сформована Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). До друкованих партійних органів у м. Полтаві належали такі часописи: селянська і робітничка газета «Дело социалиста-революционера», «Соціаліст-революціонер» [14].

Преса російських есерів (лівих, правих, максималістів) була найбільш поширеною в Україні у 1917–1918 рр. У різний час у Харкові виходили газети «Земля и воля», «Революционный народ»; в Києві – «Воля народа», «Социалист-революционер», «Народное дело», «Новое народное дело», «Трудовая Советская Республика»; у Полтаві – «Максималист» [13].

Українська соціал-демократична робітничка партія (далі – УСДРП) належала до впливових партій національно-демократичного спрямування, фактично одна з правлячих сил УНР, значно поступалася есерам за кількістю друкованих органів. Фактичною трибуною партії був орган ЦК «Робітничка газета», яку редагували лідери УСДРП – В. Винниченко, М. Авдієнко, І. Мазепа. Часопис почав виходити вже у березні 1917 р. Влітку бюро ЦК почало видавати газету «Воля», Харківський комітет УСДРП випускав газету «Робітник» (1917 р.) та «Слово» (1918 р.). Розкол у лавах УСДРП призвів до проголошення «лівого крила» соціал-демократів (орієнтація на більшовицьку політику), які створили свої друковані органи – «Харьковский пролетарий» та кременчуцьку газету «Маяк».

Періодична преса УСДРП є важливим історичним джерелом не тільки з історії самої партії, а й розвитку соціал-демократії як однієї з течій суспільно-політичної думки та практичної реалізації концепції української державності.

Меншовицькі організації в Україні не оформилися як політична партія і упродовж 1917 – 1920 рр. залишалися структурними частинами Російської соціал-демократичної робітничої партії (об'єднаної). У Києві діяв Головний комітет, який виконував координаційні функції щодо меншовицьких організацій і груп в Україні. Основні комітети РСДРП(о) працювали, як правило, в найбільших промислових центрах, де й виходили їх друковані органи: «Наш голос» (Харків); «Знамя труда», «Іскра», «Начало» (Київ); «Рабочий» (Кременчук), «Листок социал-демократа / Голос труда» (Миргород) і «Молот» (Полтава) [24]. Друкований пропагандистський потенціал партії меншовиків був досить потужним. Проте на організацію недешевої за умов війни й господарського хаосу друкованої продукції у них часто не вистачало коштів, тому їхні видання на українських землях повторювали центральні газети з певною часткою місцевих матеріалів [15]. Так, у «Листку социал-демократа» від 31 серпня 1917 р. зазначалося, що причиною призупинення друку газети «Знамя труда» є відсутність вчасної сплати членський внесків. Далі йшлося: «Товарищи! Платите аккуратно членские взносы! Рабочая партия других средств не имеет!» [25]. Про події жовтня 1917 р. у газеті зазначалося наступне: «Кончен праздник Революции, пришедший в дикую оргию. Два мечтателя-насильника Ленин и Троцкий с неудержимой быстротой ведут все народы нашей страны к гибели... Вместо хлеба –

умирающая с голоду армия. Вместо земли – голодное рабство на ней. Вместо свободы – грубая сила штыка... Вместо народного благосостояния – братоубийственная война» [26]. Далі друкований орган РСДРП зазначав: «7-го ноября с. г. Центральная Украинская Рада опубликовала Универсал об образовании Украинской Народной Республики в федерации с единой республикой Россией. Будучи несогласные с некоторыми пунктами Ун-а, мы тем не менее приветствуем братский украинский народ...» [26].

Матеріали меншовицької преси дозволяють простежити ставлення партії до державних утворень в Україні, політику щодо робітничого та профспілкового питань, організацію спротиву більшовикам, інформацію про поточне життя міського населення, зростання цін, спекуляцію тощо.

Власні друковані органи мали єврейські політичні партії та організації. Полтавський губернський комітет партії «Ідіш фолкспартей» видавав «Єврей-избиратель», Полтавський комітет об'єднаної Єврейської соціалістичної робітничої партії – «Бюлетень...». Ці видання, насамперед, вміщували матеріали про організаційно-партійну роботу, ставлення до органів державної влади, політичну активність єврейства, прояви антисемітизму в роки революції [15].

Таким чином, питання вивчення газетної періодичної преси в межах українських територій початку ХХ ст. досі залишається відкритим з огляду на несистематизованість джерел дослідження, відсутність багатьох видань у бібліотечних та архівних сховищах. Газетна періодика Полтавської губернії є невід'ємним складником історико-дослідницького процесу, оскільки містить широкий спектр тематичної інформації доби УЦР. На часі залишається скрупульозний аналіз багатьох регіональних газет, які містять цінну інформацію як офіційного характеру, так і повсякденного життя. Послідовність і оперативність поданих відомостей, їх синтетичний характер посилюють цінність цього виду історичних джерел.

Джерела та література:

1. Губа П. Відображення у пресі 1917–1918 рр. розвитку ідеї української державності / П. Губа // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – Вип. 41. – С. 26–29.
2. Губа П. Преса як поширене джерело вивчення історії національно-визвольної революції в Україні / П. Губа // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 29–41.
3. Губа П. Україна: Від автономії до самостійності (на матеріалах періодичної преси 1917–1919 рр.) / П. Губа // Історія України. – 1999. – № 31–32. – С. 1–3.
4. Губа П. Преса 1917–1920 рр. як джерело вивчення історії національно-культурного розвитку в Україні / П. Губа // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Київ, 1999. – Вип. 7. – С. 195–212.
5. Губа П. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1817–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец_07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / П. Губа. – Київ. – 2007. – 43 с.

6. Коновець О. Науково-просвітницька преса України XIX – першої третини XX ст. Історія. Теорія. Практика : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.10 / Коновець Олександр Федорович ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1994. – 467 с.
7. Рудий Г. Доба Української Держави: становлення видавничої справи / Г. Рудий // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 6. – С. 25–30.
8. Рудий Г. Періодика – джерело вивчення літературного процесу в Україні 1917–1920 рр. / Г. Рудий // Пам'ять століть. – 2001. – № 6 (33) – С. 91–102.
9. Рудий Г. Українська Центральна Рада: відродження друкованого слова (в оцінці української преси 1917–1918 рр.) / Г. Рудий // Вісник Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв. – 2001. – № 1. – С. 92–96.
10. Рудий Г. Українська преса 1917–1920 рр. як історичне джерело / Г. Рудий // Наука та наукознавство. – 2002. – № 2. – С. 140–145.
11. Гутковський В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина XIX ст. – 1920 р.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гутковський Василь Васильович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 201 с.
12. Крупський І. Українська преса періоду Директорії: особливості функціонування, жанрово-тематична палітра / Іван Крупський, Петро Федоришин // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2015. – Вип. 40. – С. 58–66.
13. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса / Руслан Пиріг // Архіви України : наук.-практ. журн. – 2011. – № 4. – С. 132–145.
14. Георгієвська В. Українська журналістика в умовах багатопартійності (1917–1918 рр.) [Електронний ресурс] / Вікторія Георгієвська // Образ. 2015. – Вип. 1. – С. 90–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2015_1_16 (дата звернення: 10.02.2017). – Назва з екрана.
15. Георгієвська В. Партійна Преса на Східній Україні Початку XX століття [Електронний ресурс] / Вікторія Георгієвська // Образ. – 2015. – Вип. 3. – С. 75–81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2015_3_12 (дата звернення: 10.02.2017). – Назва з екрана.
16. Ковальова Н. Створення громадських комітетів в Україні 1917 р. та їхні функції щодо організації селянства / Наталія Ковальова // Гуржіївські історичні читання. – 2011. – Вип. 4. – С. 231–233.
17. Полтавські Губернські Ведомости. – 1917. – № 69. – 20 сент.
18. Полтавські Губернські Ведомости. – 1917. – № 75 – 11 окт.
19. Полтавські Губернські Ведомости. – 1918 – № 19 – 8 квіт.
20. Вісник Лубенського Громадського Комітету. – 1917 – 27 черв.
21. Вісник Лубенського Громадського Комітету. – 1917 – 5 лип.
22. Рідний край : газета Гадяцького земства. – 1917. – 12 вид. – № 118. – 29 дек.
23. Педагогічний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини. – Полтава, 1917. – № 7–12. – 132 с.
24. Молот : Орган Полтавського Комітету Російської Соціал-Демократическої Робочої партії. – 1917. – № 2. – 14 нояб.
25. Листок соціал-демократа Миргородської Організації Російської Соціал-Демократическої Робочої Партії об'єднаних меньшевиків. – 1917. – № 1. – 31 авг.
26. Листок соціал-демократа Миргородської Організації Російської Соціал-Демократическої Робочої Партії об'єднаних меньшевиків. – 1917. – № 6. – 16 нояб.

РЕВОЛЮЦІЯ І ПОВСЯКДЕННЯ: ІСТОРІЯ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1917-1921-Х РОКІВ

У статті висвітлюється комплекс подій і явищ, які характеризують методи встановлення радянської влади в Україні, роль Червоної армії та її особового складу в адаптаційних процесах перших років більшовицької влади. Акцентується увага на актуальному в сучасній науці аспекті – історії повсякдення. Через призму трансформації сімейного укладу показані процеси формування радянської моделі суспільних відносин.

Ключові слова: Україна, революція, Червона армія, військовослужбовці, дезертирство, повсякдення

Після приходу до влади більшовиків їх однією з головних проблем стало масове дезертирство солдатів радянської армії. Жахливі умови проживання, голод і, головне, покинуті сім'ї напризволяще, спонукали військовослужбовців залишати поле бою й повертатися до рідних домівок. Як наслідок – на лютий 1918 р. кількість дезертирів сягнула 3 млн. осіб. «Дезертирство прогресивно зростає... цілі полки і артилерія уходять в тил, оголюючи фронт на значних відстанях...» - доповідав генерал Бонч-Бруєвич [1, с. 98].

Розглядаючи історичні аспекти радянських нововведень у контексті соціально-політичних змін в українських землях колишньої Російської імперії, ми ставимо на меті показати чому саме сім'ї військовослужбовців стояли на особливому рахунку держави і висвітлити як здійснювалися репресивні утиски і корегування основних сімейних устоїв під час української революції 1917-1921-х років.

За умов війни, інтервенції та міжособових сутичок радянська влада не могла зволікати з масовим дезертирством. Їй була потрібна не морально розкладена, дезорієнтована і слабка, а надійна, мобілізована і сильна армія. Червоний командарм Рудольф Сіверс радив ще в перші дні січня 1918 року командувачу південної групи червоних військ Антонову-Овсієнко: "Треба або добирати відповідних людей, або вводити для військ репресії та військово-польові суди із застосуванням смертної кари, інакше ганьба буде лише поширюватися і зростати". Тому, щоб покращити ситуацію Рада Народник Комісарів 15 січня 1918 року прийняла декрет «Про створення нової Робітничо-Селянської Червоної Армії» [2, с. 287].

На відміну від попереднього призову, доступ у новостворені ряди відкривалися всім бажаним чоловікам, не молодшим 18 років. Крім того, вперше сім'ї таких добровольців мали право користуватися такими пільгами: отримувати безкоштовну медичну допомогу, необхідні продукти харчування або господарчі товари. Але головне, що привертало увагу і стало основним чинником у заохоченні

широких мас населення – це отримання так бажаних квартир з освітленням, а в окремих випадках квартир з опаленням.

Наркомат внутрішніх справ контролював виконання даного документу, а в кінці 1918 року розробив ще один декрет «Про звільнення від оплати за квартиру всіх членів родин червоноармійців». Згідно нього оплата за квартири вищезазначених родин у приватних будинках мала здійснюватися за рахунок місцевих органів соціального забезпечення. Сім'ї військових звільнялися і від оплати всіх державних податків, крім натурального [3, с. 100].

Варто зазначити, що при цьому нова житлова площа не розбудовувалася. Кількість квартир, куди вселялися сім'ї військовослужбовців зростала за рахунок переселення їх у «розкуркулені» помешкання. До 1919 року ситуація з наданням житла була складною. Місць не вистачало. Щоб розв'язати цю проблему, 27 червня 1919 року Радою Народних Комісарів був виданий декрет для комісії з житлових питань про додатковий перегляд приміщень державних установ і організацій (щоби при наявності вільного місця та за рахунок ущільнення службовців поселяти й надалі сім'ї військовослужбовців) [4, с. 415].

Незважаючи на ряд досить серйозних заохочень з боку держави, військова мобілізація проходила повільно, а випадки дезертирства продовжували мати місце. Це спонукало радянську владу шукати нові варіативні підходи. Щомісяця мали виплачувати по 100 карбованців. 27 лютого того ж року декретом Ради Народних Комісарів збільшувався оклад і самих воїнів Червоної Армії із 100 до 250 карбованців [5, с. 444].

Під прикриттям турботи про сім'ї військовослужбовців, державні органи влади почали нівелювати сімейні цінності і традиції. Перекручувати і підривати їх значиму цінність. Так, постанова Ради Оборони від 3 червня 1919 року «Про викорінення дезертирства» закликала усіх «втікачів», які переховувалися у рідних та близьких, добровільно здатися до найближчих губернських, повітових або міських комісаріатів з військових справ. У разі, якщо дезертири не повернуться протягом семи днів від проголошення постанови, вони та їх сім'ї вважатимуться ворогами народу і підлягатимуть покаранню: від виконання громадських робіт до розстрілу. Також накладалися штрафи на цілі села, райони, міста, якщо місцеве населення знало і приховало інформацію про дезертирів [6, с. 445].

Якщо у дореволюційний період держава притримувалася принципу невтручання у приватне життя сімей, то позиція радянської влади у цьому питанні була суто протилежною. Продовжуючи боротьбу з дезертирством і створення сильної армії, держава починає тотально контролювати особисте життя членів родин військовослужбовців, їх побут і традиції. Відповідно логічним стало те, що Народним Комісаріатом соціального забезпечення було запропоновано у всеукраїнському масштабі провести «Тиждень сім'ї червоноармійця». Для цього, починаючи з лютого 1920 року пропонувалося розпочати дослідження соціального становища сімей червоноармійців. В інструкції зазначалося: «...дізнатися ближче про всі потреби, отримати конкретну уяву про їх культурний рівень, оглянути

житло, надати медичну допомогу. А по встановленню загальної картини побуту і потреб, протягом даного тижня, докласти усіх зусиль, щоб задовольнити всі потреби сімей червоноармійців» [7].

Згідно із загальною інструкцією, покращенням житлового питання займався Наркомат внутрішніх справ. Іншими питаннями займалися Наркомати продовольства, охорони здоров'я, просвіти тощо. Найбільшої відповідальності за проведення тижня сім'ї червоноармійця покладалося на комсомольські осередки, що мали брати активну участь у всіх сферах перевірки і покращення їх життя [8, с. 155].

Одночасно у 1920 році на IV Всеукраїнському з'їзді Рад були прийняті закони, що спрямовувалися на покращення матеріального стану родин тих осіб, які знаходилися в Робітничо-Селянській Червоній Армії. Наприклад, Народному Комісаріату продовольства наказувалося видавати два рази на місяць додаткову продовольчу пайку хліба (по 7 ½ фунта) і солі (по 1 ½ фунта) [9, с. 156].

Завдяки таким нововведенням вже у травні 1920 року сім'ї військовослужбовців почали мати можливість отримувати не тільки квартири, а й необхідні меблі. Про це засвідчує лист завідувача Одеським комунальним господарством М. Горєва голові Одеського Губревкому. В ньому зазначалося, що Реорганізаційний житловий відділ отримав з 25 травня до 10 серпня 178 заяв із проханням видати кімнату або квартиру та 89 заяв із проханням їх омеблювати. Усі вимови були стовідсотково задоволені [10].

Отримуючи дах над головою, сім'ї стикалися із серйозною проблемою – в одну квартиру заселяли дві, три, а інколи чотири і більше сімей, що між собою були чужими людьми. Це сприяло тому, що різні за своїм походженням, культурним рівнем, цінностями сім'ї, не маючи гідних умов проживання заважали один одному і мали пристосовуватися до нелюдських умов життя. Проте, незважаючи на всі труднощі, більшовицькі нововведення дали свої результати і на кінець 1919 року чисельність збройних сил радянської армії досягла 3 мільйони осіб. У той час, коли на кінець 1918 року в лавах Червоної армії налічувалося всього близько 800 тисяч бійців.

Таким чином, ліквідація дезертирства і створення власної сильної армії стали важливими умовами для радянської влади на початковому етапі її становлення. Показовим виявилось соціальне заохочення сімей військовослужбовців, які стояли на особливому рахунку держави. Як показала історія, через здійснення утисків і насильного корегування основних сімейних устоїв, більшовики спромоглися не тільки вистояти в політичній і військовій сфері, а й утвердитися у своїх владних позиціях.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 149. – Арк. 98.
2. Декреты Советской власти. – Т. 2. – 25 октября 1917 – 16 марта 1918. – М.: Политиздат, 1957. – № 238. – С. 287.

3. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины (далі СУ УССР). – Полтава, 1919. – № 17. – Ст. 89. – С. 100-101.
4. СУ УССР. – Полтава, 1920. – Ч. 15. – Ст. 293. – С. 415.
5. Декреты Советской власти. – Т. 4. – 10 ноября – 31 марта 1919. – № 4. – С. 444 – 445.
6. Там само.
7. Там само. – Т. 5. – 1 апреля – 31 июля 1919. – № 141. – С. 264 – 267.
8. Там само.
9. Державний архів Полтавської області. – Ф. 3872. – Оп. 1. – Спр. 797. – Арк. 155.
10. Там само. – Арк. 156.

Ж. В. Касимова, Д. К. Литвак

МІФИ І НАУКОВІ АРГУМЕНТИ ПРО АНТИСЕМІТСЬКИЙ ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

У статті аналізуються дослідження українських істориків та матеріали опублікованих джерел, переважно сучасників С. Петлюри, які розвіюють міфи і стереотипи щодо його відповідальності за єврейські погроми у роки отаманини та громадянської війни. Авторки вдаються до цитувань з опублікованих праць, які переконливо показують драматичний перебіг подій, зусилля С. Петлюри з відвернення ксенофобії і погромів, заходи української влади з утвердження національних прав єврейського народу в роки Української революції.

***Ключові слова:** Симон Петлюра, Директорія, єврейський народ, єврейські погроми, антисемітизм*

Доба Директорії періоду Української революції була перенасичена трагічними подіями, зокрема великою кількістю єврейських погромів. Міф про С. Петлюру як антисеміта й погромника десятиліттями існує у західній громадській думці. Не лише єврейські, але й деякі українські історики вказують на особисту відповідальність С. Петлюри за погроми.

Проте сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія, аргументи якої спираються на велику кількість досліджень, опублікованих та архівних документів, свідчить про непричетність лідера Директорії до антисемітських погромів. Науковці доводять, що С. Петлюра намагався вжити заходів, які б припинили погромницьку діяльність окремих отаманів, денікінців, більшовиків та спрямовувалися на те, щоб представники єврейської нації могли повноцінно реалізувати свої політичні та культурні права на українських землях.

Метою нашої статті є огляд ініційованих С. Петлюрою протипогромних актів та законів, що стосувалися життєдіяльності єврейського населення, а також звернення до спогадів сучасників цих драматичних процесів.

С. Єкельчик зазначає, що після того, як у вітчизняних істориків з'явився вільний доступ до широкого кола архівних фондів, відбулася істотна еволюція

поглядів на «вину» Головного Отамана в єврейських погромах. Як наголошує автор, варто пам'ятати, що певні превентивні заходи проти погромників робилися фактично з перших місяців Української революції. Серед них і ті, що так чи так стосуються Симона Петлюри [3, с. 168].

Цікаво, що заходи проти антисемітських дій проводилися ще тоді, коли єврейські погроми не набули такого масового характеру, як у 1919 р. Так, Ю. Кульчицький у своїй статті вказує, що ще 14 липня 1917 р., напередодні свого призначення генеральним секретарем військових справ, Петлюра видав документ, у якому засуджувались погроми [5, с. 148].

С. Єсельчик у своїй публікації також згадує про відозву, видану в 1917 р., проте в інший час (15 листопада 1917 р). Наведемо уривок з неї: «Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриєте славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не повинні бути припущені на нашій землі. Я вже викликав українські полки та дивізії, щоб схоронити порядок на Україні... Війська будуть розміщені по цілій Україні, по всіх залізничних лініях і шляхах, аби скінчити з безладом і погромами» [3, с. 168].

Втілюючи в життя свої політичні принципи, В. Винниченко, С. Петлюра та інші члени Директорії не вагаючись прийняли пропозицію професора Гольдельмана про відновлення національно-персональної автономії для національних меншостей. 10 грудня 1918 р. вона прийняла відповідний декрет, а 24 січня 1919 р. згідно з одностайним рішенням Ради міністрів цей декрет став законом, за яким представники єврейської нації здобули автономію в рамках Української Народної Республіки [2, с. 11].

У період перебування при владі Директорії, одним з керівників якої станом на весну 1919-го року, був С. Петлюра, першим урядовим документом, спрямованим на захист єврейського населення, була прокламація від 12 квітня 1919 р. В ній зазначалося: «Український уряд буде всіляко боротися з порушеннями громадського порядку, викриватиме й суворо каратиме заводяк, злочинців та погромників. І перш за все уряд не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України, і вживатиме всіх засобів для знешкодження цих мерзенних злодіїв». Наступного дня верховне командування українського війська видало наказ про арешт та віддання під трибунал усіх вояків, що підбурювали козаків брати участь у погромах [2, с. 17].

Також варто згадати про те, що з ініціативи С. Петлюри були створені спеціальні органи для боротьби з погромами: Державна військова інспекція на чолі з полковником В. Кедровським, одним із головних завдань якої стала боротьба з погромами, Особлива слідча комісія для розслідування антиєврейських погромних подій, а також державний Всеукраїнський єврейський центральний комітет допомоги потерпілим від погромів при Міністерстві єврейських справ УНР [3, с. 174-200].

С. Литвин згадує у своїй роботі про декілька важливих законодавчих актів, виданих у серпні 1919 р.: закон, метою якого була повна ліквідація погромів, а

також наказ від 26 вересня 1919 р., за яким проти погромів та агітаторів накладається найжорстокіша кара за порушення цього наказу. «Чиста справа вимагає чистих рук» – писалося в цьому документі, підписаному С. Петлюрою. 27 серпня він видав ще одне звернення до війська у справі погромів [5, с. 154].

Не менш важливим є наказ, виданий Головним отаманом своїм військам 26 серпня 1919 р., в якому він закликає козаків «не спричинятися до тяжкої недолі євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю й мусить бути усунений від людського співжиття» [2, с. 19].

Щодо організаторів та учасників погромів дійсно було застосовано смертну кару, що підтверджують автори вже згаданих публікацій.

В результаті ці заходи, спрямовані на ліквідацію погромів, призвели до покращення ситуації в період між червнем та жовтнем 1919 р. Практично не було єврейських погромів під час першого Зимового походу. Але навіть у 1921 р., коли армія УНР відступила з території України, С. Петлюра продовжував видавати протипогромні відозви до повстанців і населення.

Надзвичайно важливим є те, що уряд Петлюри, незважаючи на кризове становище в усіх сферах, не шкодував грошей на допомогу сім'ям постраждалих громадян єврейської національності. Загальна сума допомоги потерпілим складала в перерахунку понад 7500000 тогочасних американських доларів [3, с. 181, 197].

Не менш прогресивним було ставлення Директорії до освітніх та культурних потреб єврейського народу. Відповідно до закону про національну та особисту автономію меншин (січень 1918 р.) мова ідиш дістала всі права, було відкрито багато єврейських шкіл. На пропозицію Абрама Ревуцького, міністра єврейських справ, уряд видав закон, за яким усі єврейські школи переходили під його юрисдикцію, а також виділив дев'яту частину коштів, що призначалися для освіти, на користь єврейських шкіл та інших навчальних закладів [4, с. 19].

Тарас Гунчак у своїй брошурі на підтвердження цих фактів цитує професора Марка Вішнітцера, відомого єврейського історика та журналіста, який на власні очі спостерігав життя євреїв в Україні: «Українські євреї мають широкі, гарантовані законом права. Єврейська мова є однією з офіційно визнаних мов, єврейське міністерство стежить за забезпеченням їхніх прав, вільно функціонує іудаїстська церква, чимдалі більше з'являється єврейських шкіл. У Кам'янець-Подільському університеті уряд постановив утворити кафедру єврейської історії та літератури. Отже, єврейський народ дістає дедалі більше прав і можливостей для свого національного розвитку» [2, с. 16].

Варто також згадати про ініціативу Головного Отамана створення загонів єврейської самооборони, про заохочення козаків до створення спеціальних загонів для захисту євреїв та їхньої власності.

Доволі цікаві аргументи та відомості, які суперечать звинуваченням С. Петлюри в антисемітизмові, наводить Ю. Кульчицький (цит. мовою оригіналу з уживанням назви єврейства, невластивої сучасній літературній мові – авт.): «Нечесно і безпідставно твердити, як це робить більшість жидівських істориків, що

Петлюра був антисемітом. В ніякім іншому уряді на світі не було більше жидів на посадах міністрів і дипломатів, як в українському уряді, що його очолював Петлюра. За його урядування було створено Міністерство жидівських справ під керівництвом д-ра Мойсея Зільверфарба, Абрагама Ревуцького і Пінхаса Красного. Декретом з 17 квітня 1919 р., 24 січня 1919 р. відновлено жидам й іншим меншостям автономію, а законом з 11 липня забезпечено жидам самоврядування. ...Уряд Петлюри надавав жидам власні податки і забезпечив широкі права самоврядування, дозволив організувати власну жандармерію [5, с. 149-152].

Науковці, досліджуючи проблему «антисемітизму» С. Петлюри, також згадують про ідею створення українсько-єврейського союзу. З цього приводу В. Харченко у своїй статті цитує М. Г. Рафеса, члена єврейського Бунду: «Одною з найдорожчих ідей Петлюри і численних українських націоналістів завжди була ідея союзу між українською і жидівською демократією. ... Найбільші ентузіясти з-поміж них говорили про створення «України-Юдеї. Майже напередодні скинення гетьманщини, при зустрічі зі мною в гетьманській в'язниці, Петлюра казав про своє ревне бажання здійснити цей союз» [8, с. 245].

На підтвердження згаданих фактів наводимо уривки зі спогадів деяких єврейських діячів, які були свідками зусиль УНР щодо припинення погромів. Так, С. Гольдельман писав, що «зараз ніхто не посміє сказати, що погромна ідеологія ще займає яке-небудь значне місце в тій армії». Це ж підтверджує А. Марголін в листі до С. Петлюри з Лондона від 12 квітня 1920 р.: «Я не маю жодного сумніву в абсолютному демократизмі і в повній відсутності антисемітизму тих, хто стоїть на чолі всього нашого урядового апарату» [6, с. 27].

З огляду на вищезазначене, надто суб'єктивними і упередженими здаються судження В. Винниченка, який, писав про С. Петлюру так: «...І коли большевіцька, есерівська й денікінська преса називала С. Петлюру погромником, то треба одверто, не ховаючи правди, безжалісно признати, що цей чоловік, дійсно, заслужив цю сумну славу.... Ні, це був звичайний собі дрібний міщанин з легкою плівкою «ліберального» обивательського антисемітизму, «демократичний» обиватель, який готов був «принципально» признати євреїв такими ж людьми, як і всі, готов був навіть дати їм «майже всі» права, але в якому з дитинства сиділа антипатія до сеї раси ...Його обивательська психіка й дрібноміщанський світогляд також, як і в його отаманців, не могли дати йому ні стримуючих стимулів, ні розумного аналізу національних явищ, ні бажання боротись з дикими ексцесами» [1, с. 366-367].

Зазвичай останнім аргументом прибічників «антисемітизму» Петлюри є теза про те, що він, як керівник держави, відповідальний за погроми. У відповідь на це можна процитувати лист А. Коваленка до представника єврейства Моцкіна, вміщений у праці В. Сергійчука: «Никто из честных или просто здравомыслящих украинцев не станет отрицать ... факта...погромов на Украине в 1920 году, когда Петлюра уже стоял во главе украинских войск. Но в интересах истины необходимо установит ... характер ответственности Петлюры за те печальные факты. Ответствен ли он в этом за то, что не мог предотвратить погромов? При сколько-

нибудь обычных условиях такая ответственность в его положении была бы действительно достаточной... Но это было бы правильно лишь в том случае, если бы Петлюра в то время действительно обладал полнотой власти. Но ведь в такое сумасшедшее время можно ли говорить о полноте власти..? Если же принять во внимание, что многочисленные враги украинского движения пользуются всяким случаем, чтобы свалить на головы украинцев даже и то, в чем они уже совершенно неповинны, то легко понять, как трудно даже людям, искренно желающим разобраться в области репутаций отдельных лиц и характера отдельных событий, установить действительно объективную точку зрения для своих суждений» [7, с. 499].

Отже, ми навели чимало аргументів, покликаючись на авторитетних дослідників і опубліковані документи, які засвідчують, що С. Петлюра не був організатором єврейських погромів. Він ініціював численні спроби їх припинення, однак в умовах війни, інтервенції, анархії не зміг добитися їх реалізації. Останнім часом розвіяно й міф про причину вбивства С. Петлюри в Парижі у 1926 р. як помсту І. Шварцбарда за єврейські погроми на території України доби революції. Дослідники довели документально, що це був терористичний акт, організований радянськими спецслужбами для фізичної ліквідації діяча, що став символом українського національно-визвольного руху.

Джерела та література:

1. Винниченко В.К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 рр.]. Ч. III. / В. К. Винниченко. – Київ – Відень: видавництво «Дзвін» – 1920. – 535 с.
2. Гунчак Т. Г. Симон Петлюра та євреї / Гунчак Т. Г. – К: Либідь – 1993. – 48 с.
3. Єкельчик С. О. Трагічна сторінка Української Революції: Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917–1920) / Єкельчик С. О. // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України / упоряд. та передмова В. Михальчук. – К. : Рада. – 1995. – С. 165–217.
4. Косик В. Симон Петлюра / В. Косик – Львів: Наукове т-во ім. Т. Г. Шевченка. – 2000. – 88 с.
5. Кульчицький Ю. Симон Петлюра і погроми / Ю. Кульчицький // Симон Петлюра. Збірник студійно-наукової конференції в Парижі (травень, 1976): статті, замітки, матеріали / Ред. В. Косик. – Мюнхен – Париж – 1980. – С. 137–159.
6. Литвин С. Х. Погромник чи захисник євреїв: найсуперечливіша проблема петлюріани в українській історіографії / С. Х. Литвин // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 23–29.
7. Сергійчук В. І. Погроми в Україні, 1914–1920 : Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. І. Сергійчук – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, – 1998. – 543 с.
8. Харченко В. Міф про Симона Петлюру на тлі українсько-єврейських стосунків доби революції // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України / упоряд. та передмова В. Михальчук. – К. : Рада, 1995. – С. 218–225.

СИМОН ПЕТЛЮРА – ГОЛОВНИЙ ОТАМАН ВІЙСЬКА УНР

У статті йдеться про один з найскладніших періодів Української революції за часів Директорії. Головна політична відповідальність лягла на плечі Симона Васильовича Петлюри як члена Директорії і головного отамана військ УНР. Через призму інших напрямів його діяльності коротко висвітлені важливі заходи військового будівництва, труднощі становлення української державності.

Ключові слова: Симон Петлюра, Директорія, військо УНР, Головний отаман.

Симон Васильович Петлюра (1879–1926 рр.) – державний і політичний діяч, публіцист, літературний і театральний критик, організатор українських збройних сил. Він став одним з перших творців української армії в критичний момент Української революції, коли Директорія опинилася у кільці фронтів, зовнішніх ворожих армій, а всередині країни складно було утримати законність і порядок. Часто його звинувачують в антисемітизмі, пов'язуючи його розпал з часом перебування С. Петлюри на посаді Головного Отамана військ УНР. Однак подібні звинувачення, на наш погляд, є результатом історичної помилки. Опубліковані ним документи незаперечно свідчать: Петлюра і його уряд не тільки не мали на меті організацію єврейських погромів, але й намагалися боротися проти погромників.

Ніхто інший, як саме Симон Петлюра – ще будучи членом Директорії (уряд УНР, в 1918–1920 рр. – Українська Народна Республіка) і Головним Отаманом військ УНР, рішуче припиняв погромні настрої в середовищі повстанських загонів. Довідавшись, приміром, від міністра єврейських справ УНР, що українські військові частини на станції Яреськи чинили насильства над єврейським населенням, він негайно дав телеграму військовому комендантові станції Миргород: «Наказую розслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні ексцеси надалі не мали місце і карно переслідувались. 28 січня. Головний Отаман Петлюра».[2, 101с.]

Симон Петлюра почав свою політичну кар'єру вступом до Революційної Української Партії. В 1901 р. його відрахували з Полтавської духовної семінарії за організацію таємної студентської групи й революційну пропаганду соціалістичного руху. Ховаючись від поліції, Петлюра виїхав на Кубань в Єкатеринодар (після 1920 р. Краснодар), де працював учителем і створив революційну групу “Чорноморська громада”. В 1904 р. його заарештували за поширення листівок, але через кілька місяців звільнили “на поруки”. Вийшовши на волю, Петлюра виїхав у Київ, а потім у Львів, де редагував партійні видання – «Праця» й «Селянин». Журналістикою майбутній глава української держави займався й у Петербурзі — видавав щомісячник “Вільна Україна”, а заради хліба насущного служив на приватному транспортному підприємстві. Потім він перебрався в Москву, редагував журнал «Українське життя» і працював скромним бухгалтером. Видатний російський

академік Ф. Корш під час перебування Петлюри в Москві сказав: «Українці самі не знають, хто серед них перебуває. Вони думають що Петлюра - видатний редактор, патріот, суспільний діяч... Це все правда, але не повна правда. Петлюра безмірно вище того, що про нього думають. Він – з породи вождів, з того тіста, що колись в старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями: бути йому вождем народу українського. Така його доля» [6, с. 30] Життя підтвердило слова російського академіка.

У період Першої світової війни Симон Петлюра працював заступником уповноваженого Всеросійського союзу земств і міст з питань постачання російської армії. Ця напіввійськова посада дала йому змогу бувати у військових частинах і вести політичну роботу серед українців. Лютнева революція в Росії застала С. Петлюру на західному фронті в Білорусії. Невдовзі його обрано головою Українського військового комітету Західного фронту, що свідчило про зростання його авторитету і популярності серед солдатів.

У червні 1917 р. з ініціативи С. Петлюри був скликаний Другий Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому був проголошений Перший Універсал Української Центральної Ради. Після створення Генерального Секретаріату його призначено секретарем військових справ. За його безпосередньої участі з полонених українських січових стрільців було сформовано окрему військову частину – Курінь Січових Стрільців під командуванням Є. Коновальця, який пізніше відіграв визначну роль у національно-визвольній боротьбі за незалежність України. Але цими його діями в уряді Центральної Ради були задоволені не всі. Проти виступив голова Генерального секретаріату Володимир Винниченко, що вважав достатнім сформувати народну міліцію. Наприкінці того ж року Симон Петлюра вийшов з уряду й організував Гайдамацький кіш Слобідської України, що став на захист молодій республіці проти російсько-більшовицької агресії. Це військове формування відіграло вирішальну роль у ліквідації більшовицького повстання проти Центральної Ради і тривалий час залишалося одним з найбоєздатніших в Армії УНР. До речі, саме завдяки Петлюрі захоплені на “Арсеналі” полонені уникли розстрілу. Київський історик і журналіст Ярослав Тинченко у своїх дослідженнях наводить слова очевидців, які розповідали, що він вискочив перед кулеметами гайдамаків і закричав: «Це ж робітники! Серед них, може бути, є багато несвідомих українців, і ви їх хочете розстріляти? Я цього не дозволю, першу кулю в мене!» Гайдамаки не посміли ослуhatися отамана.

Після відступу армії УНР з Києва і виїзду В. Винниченка за кордон Симон Петлюра очолив Директорію (з 11 лютого 1919 р.), залишаючись одночасно Головним отаманом військ УНР. У складі Директорії він перебував від першого до останнього дня її існування і протягом десяти місяців очолював збройну боротьбу за волю та незалежність свого народу.[1, с. 117].

У жовтні 1919 р. у результаті вкрай несприятливої зовнішньополітичної та військової ситуації українська армія опинилася під загрозою знищення, тому було вирішено продовжити визвольну боротьбу партизанськими методами. Знесилене

українське військо під командуванням М. Омеляновича-Павленка вирушило у легендарний Зимовий похід тилами ворога, який тривав до травня 1920 р. За весь рейд Армія УНР пройшла 2500 км і провела більш як 50 успішних боїв. Зимовий похід Армії УНР є однією з найгероїчніших сторінок національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., взірцем незламної віри в свої ідеали.[5, с. 16-17]

Намагаючись вивести Україну з міжнародної ізоляції, Симон Петлюра був змушений піти на укладення між УНР і Польщею угоди про спільні дії проти Червоної армії. Однак ставка на цей союз не виправдала себе – польський уряд, зрадивши союзників, фактично залишив українське військо наодинці з більшовиками. Після тяжких боїв на теренах України армія УНР мусила відступити за р. Збруч і наприкінці листопада 1920 р. була інтернована польською владою.

У 1923 р. уряд радянської України зажадав від польських властей видачі С. Петлюри як ворога народу. Тож він змушений був виїхати спочатку до Будапешта, згодом – до Відня і Женеви, а з 1924 р. оселився з родиною у Парижі. На теренах Франції С. Петлюра продовжував керувати діяльністю екзильного уряду УНР, заснував тижневик „Тризуб”, активно займався публіцистикою.

25 травня 1926 р. постріли більшовицького агента С. Шварцбарда обірвали життя незламного борця за незалежність України – Симона Петлюри.

Все його життя до останньої миті було віддане боротьбі за єдність і самостійність українського народу. Це забезпечило йому видатне місце у нетлінній пам'яті нащадків.

У 1991 р. справа, за яку боровся і поклав життя С. Петлюра, стала реальністю. Україна здобула незалежність. Збулися його пророчі слова: «В урочистих актах законодавчих, у війні за волю та повстаннях міцно виявляв наш народ свою волю непохитно жити незалежним державним життям. Нехай вона буде довга і уперта, нехай вона бере нові і нові жертви, але Україна незалежна – хоче чи не хоче того Європа – таки буде».[4, с. 11]

Образ головного отамана УНР у новій українській історії став символом боротьби за волю й незалежність України. Саме тому протягом 70 років після вбивства Симона Петлюри радянські спецслужби не переставали шукати у нас в країні сліди петлюрівщини. Навіть сьогодні багато хто, чий розум і душа були покалічені радянським тоталітарним режимом, намагаються не згадувати імені лідера українського визвольного руху 1917-1921 рр.

На нашу думку, феномен Петлюри як політика й лідера нації, що виявився під час революції й підсилювався в роки захоплення більшовиками України, розкрився також і у військовій сфері, залишив помітний слід в українській історії.

Джерела та література

1. Верстюк В.Ф. Симон Петлюра: політичний портрет: (до 125-річчя від дня народження) / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 112–127.
2. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920-1921рр. / М.А. Ковальчук // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 97–108.

3. Королев Г. Симон Петлюра и Директория УНР в оценках Михаила Грушевского: К 130-летию со дня рождения Симона Петлюры / Г. Королев // Зеркало недели. – 2009. – № 17 (май). – С. 14
4. Кучерук О. Симон Петлюра – президент УНР / О. Кучерук // Урядовий кур'єр. – 2006. – 13 травня. – С. 11
5. Лисенко М. Велич Симона Петлюри : Він поклав життя на олтар Вітчизни // Голос України. – 2002. – 23 серпня. – С. 16–17.
6. Мандзенко К. Петлюра, петлюрівці, петлюрівство: До 120-річчя від дня народження Головного Отамана Симона Петлюри / К. Мандзенко // Універсум. – 1999. – № 7–8. – С. 29–34.
7. Салига Т. Симон Петлюра: Літературознавчо-мистецький мотив (до 80-ліття від дня загибелі) / Т. Салига // Літературна Україна. – 2006. – 22 червня. – С. 7: портр; Літературна Україна. – 2006. – 29 червня. – С. 7.
8. Самчук У. Державна концепція Симона Петлюри: (Слово на святі Симона Петлюри в Торонто 28.5.78 р.) / У. Самчук // Розбудова держави. – 2005. – № 5–8. – С. 49–53
9. Скрипник С. До життєпису Симона Петлюри / С. Скрипник // Слово Провіти. – 2005. – № 21. – С. 3.
10. Телячий Ю.В. Всеукраїнська наукова конференція "Постать Симона Петлюри в контексті українських національно-визвольних змагань" / Ю.В.Телячий // Український історичний журнал. – 1999. –

Б. М. Городницький, Н. В. Удовиченко

ЗАГИБЕЛЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ : НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Автори статті аналізують публікації українських дослідників, у яких розкриваються оцінки й характеристики як постаті Симона Петлюри, так і його діяльності в еміграції. Головна увага акцентується на загибелі С. Петлюри, його причинах, реакції сучасників з його оточення та політичних противників, а також закордонної преси. Використані праці істориків, які опираються на сучасні методологічні підходи та джерела.

Ключові слова: С. Петлюра, В. Винниченко, С. Шварцбард, Директорія, українська еміграція.

25 травня 1926 р. у Парижі було вбито Симона Петлюру – головного командира військ УНР (1918), голову Директорії УНР (1919–1920 рр.), одного з лідерів українського емігрантського політичного руху. Симон Петлюра є однією з найсуперечливіших постатей української історії. Чимало істориків займалися дослідженням його діяльності в найскладніших ситуаціях часів революції та громадянської війни. Справжні причини вбивства С. Петлюри довгий час залишалися поза лаштунками публічного обговорення у радянській історіографії. Вони або замовчувалися, або фальсифікувалися. Натомість цей аспект був і залишається предметом уваги сучасних істориків як в Україні, так і за кордоном.

Метою статті є спроба розкрити загибель Симона Петлюри через наукові інтерпретації.

Протягом багатьох десятиліть неординарна постать Симона Петлюри звертала на себе увагу, викликаючи неоднозначні оцінки його політичної діяльності та коливаючись від позитивних до вкрай негативних. Дослідженням життя та діяльності видатного політика займалися багато істориків, таких, як Л. Бабенко [1], О. Кучерук [2], А. Лазарева [3], С. Литвин [4, 5], Т. Оніпко [6], Д. Табачник [7], та ін.

Науковий аналіз постаті Симона Петлюри бере початок ще за його життя. Як зазначає Т. Оніпко, вже в 1919–1920 рр. виникли два протилежні наукові напрями інтерпретації його діяльності: пропетлюрівський і антипетлюрівський. Пропетлюрівський напрям був представлений переважно емігранськими колами, його соратниками і прибічниками, які залишили Україну після поразки Центральної Ради [6, с. 105]. Антипетлюрівський напрям представляла частина української еміграції, зокрема прихилиники гетьмана Павла Скоропадського, колишні діячі ЗУНР і УГА, ряд французьких, американських та єврейських авторів. Авторка зазначає, що науковий доробок дослідників української еміграції досить об'ємний.

Вбивство Симона Петлюри стало поштовхом для потоку споминів і мемуарних праць як його соратників, так і опонентів. За підрахунками Т. Оніпко бібліографічний показник праць про Петлюру у 1926–1927 рр. становить приблизно 500 книг, журнальних і газетних публікацій. Писані по слідах гарячих подій, ці матеріали відображали тогочасний рух і народні настрої щодо Симона Петлюри. Але специфіка оцінок і характеристик зумовлювалася трагізмом події, глибиною втрати, тугою, тому в багатьох із них домінує ідеалізація діяча, замовчування його політичних помилок [6, с. 106].

Відомості про С. Петлюру під час його паризького періоду життя містить тогочасна паризька українська періодика. Дослідник С. Литвин особливу увагу звертає на часопис «Тризуб», який виходив протягом 1925–1939 рр. і включав спогади про С. Петлюру, його соратників. З 1953 р. і до цього часу виходить «Інформаційний бюлетень імені Симона Петлюри» в Парижі, який є цінним джерелом для дослідження. У 1956 р. була надрукована одна з найбільш яскравих характеристик життя Симона Петлюри у так званій паризький період, автором якої був Ян Токаржевський-Карашевич – відомий український дипломат, історик-геральдик. У 60–80-ті рр. ХХ ст. вийшли роботи представників української діаспори Б. Марченка, Т. Гунчака та Ю. Кульчицького, які також належать до пропетлюрівського напрямку [5, с. 604].

Слід відзначити, що серед творів української діаспори і раніше, і зараз не існує єдиної точки зору щодо оцінки постаті лідера Директорії. Мають місце суттєві розбіжності. Якщо його прибічники намагаються всіляко прославити, то опоненти – в багатьох випадках безпідставно знеславити. В. Чернецька у своїй статті намагається пролити світло на непрості і часто суперечливі стосунки між відомими політиками – Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою. В. Винниченко і його твори мали великий вплив на зарубіжну історіографію. Він критикував

діяльність Петлюри, особливо підкреслюючи слабкість збройних сил та відсутність продуманої соціально-економічної політики Директорії [8, с. 265]. Своїми висновками він до певної міри перекреслив справжню вагу С. Петлюри у ролі лідера Директорії.

Вбивство Симона Петлюри сколихнуло всі країни Європи, на кілька місяців привернуло увагу європейських та заокеанських газет. Реакція на смерть українського лідера була різною. У листопаді 1926 р. соратник Симона Петлюри, генерал Володимир Сальський у своїй статті дав йому високу оцінку. Зокрема він писав: «Це був керівник від Бога, який мав вплив на маси. Він залишиться нашим лідером у боротьбі за незалежність і його смерть ще більше налякала наших ворогів». З іншого боку, серед неукраїнців ім'я Симона Петлюри від моменту його смерті стало майже символам ворога єврейського народу. Ряд єврейських авторів звинувачували Петлюру у тому, що він причетний до погромів не лише як головнокомандувач армії, але і як літератор, що редагував часопис «Тризуб», натякаючи на його антисемітську спрямованість. Адвокат Шварцбарда Анрі Торес писав про те, що «різанина» на території України проходила на очах Петлюри та з його дозволу. Цей політично заангажований юрист «натхненно працював» не лише в судовому залі, а й за його стінами, вміло давав інтерв'ю, вміло ангажував пресу і збуджував громадську думку, налаштовану на творення негативного образу діяча [7, с. 142].

А. Тореса підтримувала французька преса. Допомогала їм у цьому і українська гетьманська еміграція, яка ненавиділа Симона Петлюру та його прибічників, а тому передавала французьким журналістам чимало документів та свідчень, іноді дезінформацію, які мали на меті скомпрометувати Симона Петлюру, який свого часу позбавив гетьмана Павла Скоропадського влади. Навіть сьогодні у деяких роботах вирок паризького суду називають «вироком цивілізації».

Французькі автори теж розділилися у своєму ставленні до вбивства Петлюри. На фоні його засудження були й такі, що високо оцінювали Петлюру-політика. М. Шаповал писав про те, що багато французів доброзичливо називали Петлюру «відомим російським генералом» [4, с. 404]. До речі, під час спілкування з французами дослідник С. Литвин переконався, що й нині в Парижі Петлюру називають саме так.

Французький дослідник Ален Десрош в 1960-ті рр. зазначав, що Симон Петлюра був «щиро прийнятий гостинною Францією, яка завжди вважала його вірним другом». Ряд сучасних українських авторів в еміграції, зокрема колишній директор Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі Василь Михальчук, нинішній її директор Ярослав Йосипишин, голова Європейського відділення Наукового товариства імені Тараса Шевченка Аркадій Жуковський, ще на початку 1990-х рр. висунули ідею про створення Комісії для дослідження погромів в Україні у 1919 р. та перегляду судового вироку, винесеного Шварцбарду [2, с.15]. Але, на жаль, ні дослідники, ні влада в Україні поки що не наважились порушити питання про перегляд вироку і встановлення справжніх винуватців єврейських погромів.

Отже, трагічна загибель Симона Петлюри лише засвідчила, що його продовжувала боятися більшовицька влада, яка за допомогою спецслужб організувала вбивство. Постать одного з найбільш харизматичних лідерів Української революції і після смерті залишалася символом національно-визвольної боротьби, а термін «петлюрівщина» був синонімом ворога радянської влади. М. Ковалевський у своїй статті «Симон Петлюра. Національний герой України» писав: «Навіть сьогодні його ім'я залишається символом боротьби за свободу українського народу, символом реорганізації Східної Європи і символом майбутнього відродження 45-мільйонного українського народу».

Джерела та література

1. Бабенко Л. Роздуми про роль особи в історії : Симон Петлюра / Л. Бабенко // Словянський збірник : зб. наук. і науково-популярних праць / Уклад. Безобразова Л.Л. – Вип. 14. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – С. 134–145.
2. Кучерук О.С. Нові документи у справі загибелі Симона Петлюри / О. С. Кучерук // «Архіви України». До 100-річчя початку української революції 1917-1921 років. – Київ: Державна архівна служба України – 2017. – С. 15-23
3. Лазарева А. Петлюра у Парижі / А. Лазарева // Українське слово. – 2011. – №23. – С.6.
4. Литвин С. Вбивство Петлюри і ГПУ. До історіографії проблеми / С. Литвин // З архівів ВУЧК–НКВД–КГБ. – 2000. – №2/4. – С. 404-407
5. Литвин С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
6. Оніпко Т. В. Постать Симона Петлюри в розвідках закордонних дослідників / Т. В. Оніпко // Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки. – 2014. – Вип. 12. – С. 104-111
7. Табачник Д. Сім пострілів у Симона Петлюру. Нотатки історика про вбивство на паризькій вулиці Расіна / Д. Табачник // Вітчизна. – 1991. – №9. – С.142-151
8. Чернецька В. Симон Петлюра на сторінках «Щоденника» Володимира Винниченка / В. Чернецька // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. – 2010.

І. І. Діптан

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УРОКИ ТА ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1648 – 1657 РОКИ)

«І коли ми тепер наново підносимо прапор свободної... України... – чи не чуємо ми, як через століття в'яжуть нас моральні зв'язки з... великим народним рухом, зв'язаним з іменем Богдана?» [1, с. 335-336].

Слова, подані як епіграф, мовлені М. Грушевським у статті, написаній 29-30 липня 1907 року в Криворівні до 250-річчя смерті Б. Хмельницького. Вчений розмірковував над значенням «Хмельниччини» для українців під Романовими і

Габсбургами з огляду на тодішні реалії. Геополітичне сьогодення України вкотре актуалізовує інтерес до вікопомних подій, у результаті котрих постала Козацька республіка; до її витоків і сутності; державницьких устремлінь і дипломатій володарів булави; до їх успіхів і прорахунків; далекосяжних наслідків останніх і, передусім, у царині російсько-українських відносин, які вкотре сягнули збройного протистояння. Відтак звернення до подій, «...що служать вихідною точкою для дальших поколінь на довший час, виносячи наверх змагання й ідеї, що стають бойовим прапором для віків» [16, с.466], бачиться вповні обґрунтованим. М. Грушевський іще в 1898 році у своїй програмній статті до 250-ї річниці від початку «Хмельниччини» (у ній – принципові положення, всебічно розвинуті у VIII-IX томах «Історії України-Руси») закликав до «...об'єктивного суду над цим рухом...», позаяк «...справедлива оцінка і зрозуміння» його дає нам розуміння цілого періоду нашого народного життя, дає ключ до пізнання не одного й у попередніх часах» [16, с.467], і, насмілимося продовжити думку вченого, належного усвідомлення й оптимального розв'язання нагальних проблем теперішньої України.

Звісно, за вісім десятиліть по смерті «найбільшого історика України» опубліковано чимало різновартісної академічної та науково-популярної літератури. Все ж уважне прочитання її переконує в непроминальній цінності досліджень М. Грушевського, котрий у науковій роботі дотримувався таких принципів: не догматичний, а творчий підхід у висвітленні історичного процесу; суворий об'єктивізм у вивченні й використанні джерел; недопущення фальшивої реконструкції або ж довільних інтерпретацій фактів [18, с.17].

Безперечно, історики другої половини XX – початку XXI століття розширили коло використаних джерел (але і в М. Грушевського воно незбагненно велике!), в чомусь переосмислили події і вчинки знакових постатей минувшини. Та в основному оцінки провідних дослідників Української революції XVII століття доволі часто збігаються з візією «геніального вченого» [19, с.97].

Джерелознавче підґрунтя дослідження складають праці вченого, присвячені «Хмельниччині» та її керманичу [1-17].

З огляду на регламентований обсяг статті обмежимося розв'язанням лише деяких завдань. По-перше, виокремити помилки у царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики гетьманської адміністрації, що їх учений вважає фатальними для долі Козацької держави. По-друге, розкрити історичне значення Української революції («чари Хмельниччини»), діяльності її керманича в інтерпретації М. Грушевського.

Звернімося ж до прискіпливого, надкритичного, всебічного аналізу вченим набутку Великого Богдана як державного політика!

Передусім, історик стверджує, що гетьман мало керував політикою (десь із середини 1651 року нею відав політик-європеєць І. Виговський, «...тим часом як Богдан – стихійна сила...просто таки азійського характера» [6, с. 1497]). Дослідник закидає Б. Хмельницькому низку фатальних помилок у царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики.

По-перше, глибокої осені 1648 року «...козаччина легкодушно пройшла повз тих можливостей в політиці супроти Польщі, котрих потім шукала так жадібно і даремно пізніш...» [6, с. 1497].

По-друге, влітку 1653 року, «...після того як господарство волоське...повернене Лупулові, і Тиміш став фактичним співрегентом...треба було тільки закріпити корисний стан речей, а замість того розпочато війну з Валахією, спровоковано Ракоція, утворено тим польсько-дунайську лігу і тріскучо провалено справу...» [6, с. 1498].

По-третє, у московській політиці Чигиринна – «ніякого сліду послідовного переведення української державної ідеї, повне свідомство її убожества» («замість політики – дипломатія самої невисокої марки...») [6, с. 1497].

По-четверте, М. Грушевський наголошує, що в розвою революції козацтво «...стало представником інтересів свого народу й прийняло на себе державне будівництво України» [7, с. 266], а тому «...тільки повною байдужістю до державних аспірацій Козаччини» можна пояснити «...депутації українських станів до Москви по потвердження прав, ...вислані за згодою і підтримкою козацького уряду». «Се були голоси минулого століття, – висновує історик, – подані...новому протекторові в такий критичний момент» [6, с. 1498].

По-п'яте, у формуванні шведсько-семигородсько-дунайської ліги – «...брак ясної платформи, виразно поставлених домагань...» [6, с. 1498]. Водночас учений визнає, що за тодішніх геополітичних реалій проводити програму єдиної України було надскладно.

По-шосте, дослідник указує на нерозважливість політики гетьмана супроти Московії, позаяк, зорганізовуючи нову антипольську (почасти – й антимосковську) коаліцію, він не поривав із царем. Цим «дали Москві можливість супроти таких брехливих союзників уважати себе свобідною від усяких союзних зобов'язань...» [6, с. 1498-1499].

По-сьоме, найганебнішою стороною Хмельниччини М. Грушевський називає «...сферу відносин козацько-татарських.» «З дивним засліпленням...– із гіркотою констатує історик, – Хмельницький і К^о дивляться на Кримську Орду як свою двірську гвардію, ... а в дійсності зробили з них рішаючий чинник української політики» [6, с. 1499] (в 1653-1654 роках хан пропонував гетьманові стати васалом Криму). На гадку дослідника, союз із ханом був потрібний для Війська Запорозького в 1648 році, а після Зборова, Берестечка та Жванця – ілюзорно-наївним.

М. Грушевський упевнений, що за бажання, маючи за собою Москву (Польща – вкрай знесилена), Богдан міг би «пройти Крим здовж і поперек, ... поставити на чолі...приборканої Орди вірних приятелів, в ролі фактичних васалів..., а не протекторів» [6, с. 1500]. Натомість гетьман запобігав кримської ласки і в 1656-7 рр. був цілком зв'язаний в своїй політичній акції непевністю Криму», прагнучи незалежнення в зовнішній політиці, «...змушений був бити чолом за московською поміччю супроти кримського наступу» [6, с. 1500].

По-восьме, стверджуючи, що «...в сфері державної політики величатись Хмельниччині трудно...», М. Грушевський пояснює це «...недостачею ясного політичного пляну, державної ідеї, політичного проводу...». Зазначене зумовлювалося тим, що керманічі української революції були людьми річпосполитської системи, а тому «...найменше були здатні творити новий державний лад» [6, с. 1500]. Козацькі старшини «занадто...були замариновані в соціальним, політичним і культурним укладі Річпосполитої... Свідомо чи несвідомо...жили під домінуючою ідеєю дати реванш всім тим хто викривив їх кар'єру..., на злість їм... утворити нову «вільну Річпосполиту» на взір і подобу її ж» [6, с. 1501]. «Над розваленням Польщі, – повторює історик, – працювали люди, що виховались на суспільно-політичних ідеях самої ж Польщі й не представляли собі іншого суспільного устрою» [16, с. 487]; «...их чувство оскорблялось только тем, что господами были поляки, люди чужой народности и веры, или тем, что претендовали на панство люди худородные, не заслуженные» [10, с. 201].

По-дев'яте, вчений уважає слабкою стороною гетьмана «...нерозуміння потреб народних мас, несвідомість потреби опертись щиро на сі народні маси, для них із їх становища, не з становища козачої верстви, будувати суспільний політичний устрій» [16, с. 488] (це відобразилося в ігноруванні запитів поспільства в Зборівському та Білоцерківському договорах, у козацьких петиціях до царя в часі творення українсько-московського трактату тощо.).

Водночас дослідник зважено-поміркуваний у своїх закидах на адресу Б. Хмельницького; пояснює, що гетьман просто «...стояв на рівні з усією сучасною інтелігенцією». «Можемо жалувати, – розмірковує М.Грушевський, – що в таку рішучу для нашого народу хвилю не найшов він провідника, котрий піднісся би над поглядами свого часу і повірив у будучину, тільки ж того ні від кого й не вільно вимагати» [16, с.488].

Зазначаючи, як хибу соціально-політичного облаштування Війська Запорозького, невизнання в формально-юридичному сенсі фактичного розкріпачення селянства, дослідник усе ж не звинувачує в цьому Богдана. Принагідно зауважує, «...що поняття свобідного селянства для тих часів було занадто радикальним, ...реальний факт його існування не міг влізти в старшинські голови і в них усвідомитись як щось дане і управнене до існування і консервування» [6, с. 1502].

По-десяте, якщо вади гетьманського урядування в селянському питанні були, на думку вченого, історично зумовленими, то взаємини козацького генералітету з містами – найнебезпечніша помилка «... в будові гетьманської України». Історик підкреслює вагомий внесок міщан у розвій визвольної боротьби: «...міста дали величезні контінгенти козацтву і старшині; ...своєю інтелігенцією, організаційною ініціативою й енергією вони відіграли величезну роль в формуванні нового ладу» [6, с. 1502]. Козаччина віддячила: «...навалилася на міське життя...безпардонно. Гетьманський уряд так ...брався до експльоатації міського промислу і торгівлі

індуктою і евектою, – що міста першим ділом постарались забезпечити себе царськими привілеями від претенсій Війська» [6, с. 1502-1503].

По-одинадцятье, відзначаючи принади козацького устрою за часів Б.Хмельницького (чіткість роботи козацької машини, що є унаочненням талантів гетьмана як військового керівника), М.Грушевський зауважує на брак «великої конструктивності». Вчений указує на незмодифікований полковий устрій («полковники зістались полковниками, прилучивши до того виморочні функції старостів [...], з перевагою функцій поміщицьких над адміністрційними. Гетьманський осередок майже не виліз з функцій штабу армії» [6, с. 1503-1504]. Хиткість конструкції такої мілітарної держави полягала в тому, що «інші верстви... не чули над собою опіки Української держави...; ...установляли відносини до Гетьманщини як війська» [6, с.1504]. Пізніше в такі шпарини державної структури України спритно вліз московський централізм. Водночас дослідник визнає, що наявні недоліки державного облаштування можна було би виправити, «коли б Гетьманщина дістала якісь спокійніші часи, років на кількадесят; коли б їй дали змогу спокійно подумати над своїми порядками і справами в 1650-х роках...» [6, с. 1503].

По-дванадцятье, усупереч старій українській традиції, котра звеличує Б.Хмельницького «...в заходах коло реституції національних прав...», М.Грушевський уважає, що і в цій царині – «...мало будівництва, ...богато механічних повторень старих гасл релігійної боротьби XVI-XVII вв.!» [6, с. 1504]. Аналогічна ситуація в культурництві: «будування церков, потвердження володінь монастирям, додавання нових...» [6, с. 1504].

I, насамкінець, зовсім песимістичний висновок автора: «...десятилітте Хмельниччини не було добою будівництва, не визначилася творчою і конструкційною ініціативною державного, гетьманського осередку на полі культури – так же як у справах економіки, кольтонізації, господарства» [6, с. 1504].

М. Грушевський указує на «...два найтяжчі моменти» в діяльності керівного осередку Гетьманщини – «...занедбанне і знищення західнього пограниччя і руїнні марші татарської орди навіть через суто козацькі території» [6, с.1504]. Як наслідок – «бунти 1653 року», на які Богдан «...відповідав терором, потайним душенням помічених в бунтівництві...» [6, с.1505].

М.Грушевський не погоджується з тими хто вважає гетьмана «...унікумом державно-будівничих здібностей...», який через передчасну смерть не зміг «...викінчити монументальної старшинсько-національної української держави від фундаментів до шпилів». На гадку вченого, «...мало є підстав на те, щоб противставляти се Богданове будівництво Руїні його наступників, солідарність і консолідацію всіх верств і течій України за Хмельниччини – пізніший розтічі, дезертирству і партизанству» [6, с.1505].

Гетьман умирає 27 липня (6 серпня) 1657 року від апоплексії, зумовленої звісткою про заколот старшинських верхів супроти Ю.Хмельницького. «Ся смерть, – констатує дослідник, – не була фатальним нещастем, що перервало

будівничу, творчу працю великого гетьмана – се був вияв тої страшної руїни, розвалу української революції, що вже зазначився...» [6, с. 1506]. Відтак для репутації Б.Хмельницького «...було щастем, що він відійшов в сей мент, і ... упадок Гетьманщини ... впав цілим тягарем на рахунок його епігонів» [6, с. 1506].

Дорікаючи Богданові за суттєві помилки володарювання, історик водночас указує і на об'єктивні чинники Руїни, котрі в їх зловісному переплетінні кінцево запрограмували могили національної державності.

По-перше, «нещаслива географія України», тобто – «...відсутність природних границь української території, відкриті фронти на всі боки...Фронт польський, московський і татарсько-турецький, – пояснює М. Грушевський, – надавали змоги українському громадянству і його політичним провідникам хоч на хвилю скупити увагу на своїм внутрішнім будівництві...» [6, с.1507].

По-друге, «дефективність» українського соціуму: «...недорозвиненість українського міста, слабосилість міської верстви, інтелектуальна і чисельна слабина інтелігенських верств...» [6, с.1507].

По-третє, культурна осібність України. Приналежна в минулому до візантійської культури, вона «...не знаходила опертя в якимсь новім культурнім циклі: ні в католицькiм, ні в протестантськiм. Для одного і для другого являлась вона тільки «стороннім слухачем», [...] ішла з опізненням... за католицькою реакцією сучасної Польщі» [6, с.1507].

За таких несприятливих умов надскладно «...було, – на гадку М.Грушевського, – досягти чогось великого і нам треба дивуватися здібностям і енергії як нашої етнічної маси так і її провідних елементів, що все таки [...] творились... соціальні і культурні вартости, ... національна традиція» [6, с. 1507].

Попри те, що керманічі Української революції «...зовсім не одушевлялись народними змаганнями – економічного і суспільного визволення, знищення привілеїв станів та запровадження рівності в громадських відносинах, права праці в економічних» [16, с. 488], усе ж набутки «великого руху» були вагомими.

В чому ж «чари Хмельниччини»?

По-перше, зі звільненням з-під Речі Посполитої було ліквідовано старий шляхетський лад: «...зникли ... перегорожі привілегій клясових і прирощених, і перед «простим чоловіком» простелилась можливість переходу в ряди «лицарства», промоції на уряди в міру енергії, здібности і заслуг, без передумов уродження, протекції, богацтва і виховання» [6, с.1508].

По-друге, «від Хмельниччини, – підкреслює М.Грушевський, – веде свій початок ... український конституціоналізм і автономізм, що жив в козацькій старшині дуже довго і мав свою ролю як одна з складових частин в генезі Нового українського націоналізму» [16, с. 488]. Породжені та стверджені революцією «...ідеї політичної свободи, непорушності народних прав, красної автономії...» [16, с. 488] стали засадничими в дипломатичній практиці спадкоємців гетьманської булави (втілені в пунктах Гадяцької унії 1658 р., Жердівських статтях 1659 р., українсько-шведському альянсі 1708-1709 рр., «Конституції» 1710 р., петиціях

шляхетсько-козацької еліти 1763 р.), відображені в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства тощо. Народна пам'ять про перемоги «...в минувості світила поколінням ... в пітьмі неволі й пониження як заповідь такої ж побіди – але вже побіди тривкої, не скороминущої в будучності» [1, с. 335].

По-третє, зніційований православним лицарством і активно сприйнятий поспільством «козацький міф» України став утіленням «...ідеї свободи, і народна пам'ять ... законсервувала сю ідею, доки козацька традиція не знайшла дороги в свідомість нової українсько-руської інтелігенції, що розвинула вложені в неї ідеї рівності і свободи вже відповідно народним вимогам без історичних козацьких обмежень» [16, с.488].

По-четверте, визвольна боротьба українства сприяла його національній самоідентифікації, бо ж «...рух, соціально-економічний в основі, був сильно перейнятий національною красою – се була боротьба пригнічених руських верств і груп проти гнобительських польських» [16, с.488-489]. Тодішнє націєтворення сфокусувалося в «...ідеї етнографічної України-Русі в її цілості», що прозвучала вже 1649 року в переяславських «дезидератах» Б.Хмельницького, відтоді ця «...ідея етнографічної території України жила в старшині...» [16, с.489].

По-п'яте, Українська революція мала яскравий гуманітарний вимір, адже це «велике потрясіння» високо підняло «простих людей»: «дало їм почути себе людьми – не простими, а повноправними. Ожило ... потяг до відзискання свого людського стану не на коротку хвилю, а «навіки»» [6, с.1508].

М.Грушевський, виступаючи проти нездорової ідеалізації доби й гетьмана, водночас наголошує, що «від Хмельниччини веде свій початок нове українське життє... І Хмельницький як головний потрясатель зістанеться героєм української історії» [6, с.1508].

Джерела та література:

1. Грушевський М.С. Богданові роковини / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т.2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 332-337.
2. Грушевський М.С. Виговський і Мазепа / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 386-396.
3. Грушевський М.С. 250 літ / М.С. Грушевський // Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С.236-241.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський / АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Вступна стаття В.А. Смолія, П.С. Соханя. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 9, кн. 1. Хмельниччина роки 1650-1654. – 880 с.

6. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 9, кн. 2. Хмельниччина роки 1654-1657. – 776 с.
7. Грушевський М.С. Козацтво на Україні / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 266-277.
8. Грушевський М.С. Короткий огляд української історії / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 303-321.
9. Грушевський М.С. «Мазепинство» і «Богданівство» / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т.2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 199-206.
10. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевский / Сост. ист.-биограф. очерк Ф.П. Шевченко; В.А. Смолия; Примеч. В.М. Рычки; А.И. Гуржия. – К.: Лыбидь, 1990. – 400 с.
11. Грушевський М.С. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти / М.Грушевський // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 5-54.
12. Грушевський М.С. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 267-402.
13. Грушевський М.С. Сполучення України з Московщиною в новішій літературі / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 17-35.
14. Грушевський М.С. Україна. Історія / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 274-335.
15. Грушевський М.С. Українська справа в її історичному розвитку / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 312-338.
16. Грушевський М.С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – С. 466-490.
17. Грушевський М.С. Шведсько-український союз 1708 року / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 123-134.
18. Сохань П. Творча спадщина М.С. Грушевського і сучасність / П. Сохань // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 14-46.
19. Яковенко Н. Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського / Н. Яковенко // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За редакцією Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка: Інститут української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 86-97

**ЗДОБУТКИ Й ПРОРАХУНКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921рр.**

*Вона прийшла, як мрія довгождана,
і вийшли всі назустріч їй,
і всі кричали їй: «Осанна!
Благословенний ранок твій!»
Олександр Олесь*

Повертаючись до подій української історії столітньої давності, задаєшся питанням, піднятим О.Субтельним у праці «Україна: історія»: «Чому ж у період, коли розпалися імперії й майже всі нації Східної Європи, включаючи й такі невеликі, підвладні царям народи, як фіни, естонці, латиші та литовці, завоювали незалежність, а 30-мільйонному народу України не вдалося зробити цього? Це питання тим, доречніше, що українці боролися й заплатили за свою незалежність більшим числом життів, ніж, напевно, будь-яка інша нація».[8, с. 327].

Серед причин поразки українців Орест Субтельний називає внутрішні та зовнішні чинники. З точки зору внутрішніх чинників, є той факт, що українці були змушені починати створення держави, ще не завершивши формування нації, що ускладнювалося гнітом царату та слабкістю соціальної бази. З усіх суспільних груп і класів в Україні найдіяльнішою у національному русі та зусиллях у будівництві держави виявила себе інтелігенція. Проте вона становила лише 2-3% усього населення, й тільки невелика її частина підтримувала українську справу. Очолюючи змагання за незалежність, українська інтелігенція розраховувала на допомогу селянства. О.Субтельний так змальовує українського селянина початку ХХ століття: «Неосвічений, забитий і політично незрілий селянин знав, чого він не хоче, але не міг з упевненістю сказати, за що він бореться» [8, с. 329]. Підтвердженням цієї точки зору є автобіографічний роман Уласа Самчука «Волинь» [6], [7], який дає своєрідний зріз селянської ідеології початку ХХ століття. З одного боку, сподівання працювати на своїй землі, хай, навіть, і тяжко, з іншого – розгубленість, через відсутність достатніх знань та інформації – попадання під вплив різних політичних сил, інертність, споглядання та вичікування. У селах були як прихильники сильної влади царя (бо як же далі жити?), так і прихильники ідей більшовизму (здебільшого молодь) і української влади. Та все ж більшість селян була серед невизначених, а, значить, не поповнювала рушійні сили Української революції. Підтвердження цієї точки зору знаходимо і в праці Віктора Ревеуга «Полтавщина в перший рік Української революції»: «Основна ж маса полтавців, як і українського населення взагалі, - селянство - стояло осторонь боротьби, коли вирішувалася доля Української державності. Задавлене віковим рабством, темне і забите, без належної державної орієнтації, воно нездатне було до збройного опору більшовицькій агресії і керувалося

при цьому принципом «моя хата з краю», забуваючи, що крайня хата завжди горить першою, що незабаром і збулося» [5, с. 175].

Н.Полонська-Василенко серед внутрішніх причин поразки Революції називає відсутність єдності політичних сил: «Представники українського народу не знайшли в собі в такій мірі патріотизму, національної свідомості й зрозуміння, щоб стати вище від партійних інтересів і об'єднатися в ім'я Української Держави» [4, с. 492]. Часи змінюються, а проблеми щодо єдності нашого народу залишаються.

В самій Центральній Раді переважали помірковані елементи, які відкладали на майбутнє, до Всеукраїнських Установчих зборів, вирішення найгостріших соціально-економічних і політичних питань. Серед першочергових завдань М.Грушевський називав «розрішення земельної справи (аграрного питання)» [1, с.119], і в той же час зазначав, що «тепер до неї пориватися не можна», бо не настав відповідний момент.

Серед внутрішніх чинників О.Субтельний називає і хаос, що панував в Україні у 1917–1921 рр. через нездатність української влади вирішити найголовніші питання: аграрного, забезпечення міст продовольством, домагання порядку і законності, створення міцної національної армії.

До зовнішніх причин відносять неспроможність українців добитися визнання й допомоги переможної Антанти. А ще Україні шлях до незалежності перетяла більшовицька Росія з її величезними фінансовими, адміністративними, промисловими та людськими ресурсами. Хоча й тут М.Грушевський бачив позитив у тому, що «війна більшовиків з Україною рішуче поставила хрест над ідеологією спільності, розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально» у своїй статті «Кінець московської орієнтації» [1, с. 138]. Шкода тільки, що облуда з очей частини українців упала не надовго.

Але поряд із втратами Революція принесла українцям і здобутки. Михайло Грушевський писав: «Всі наші утрати, які б вони не були болючі й ненагородимі, ми запишемо на рахунок відбудови державного життя нашого народу, забезпечення його економічних і культурних потреб, інтересів наших трудових мас, утвердження нашого національного існування – і приймемо сей рахунок до уваги в нашій дальшій діяльності. Тверезо й твердо оцінимо ті реальні умови, в котрих ми опинились в результаті революції й війни за українську самостійність» [1, с. 136]. М.Грушевський вказує на колосальний досвід у державотворенні, який має прислужитися і надалі.

Національна свідомість, раніше притаманна обмеженій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського суспільства. Поява українських урядів привчала селян вважати себе українцями, здобувати упевненість у власних силах і почуття самоцінності.

Серед найбільших здобутків Революції Н.Полонська-Василенко називає закладення фундаменту українізації освіти та школи, на що вказують відкриття тільки восени 1917 року 53 українських гімназій, складання навчальних планів української школи, друк українських підручників, створення українських університетів. [4, с. 486-

487] Позитивним фактом було і створення українських видавництв, на що вказує М.Грушевський.[1, с. 237]

Серед важливих досягнень Революції 1917–1921рр. відзначають діяльність українських органів влади у формуванні державної мовної політики. Вже 24 березня 1918 року Центральна Рада ухвалила Закон про запровадження української мови у банківській і торговій сфері [9, с. 145]. Не варто недооцінювати у контексті політики українізації і закони Української держави про утворення національної бібліотеки (2 серпня 1918 р.), перетворення Київського народного університету у Київський державний український університет (17 серпня 1918 р.), про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (17 серпня 1918р.), заснування державної драматичної школи (30 серпня 1918р.), відкриття кафедр українознавства у Харківському і Новоросійському державних університетах (28 вересня 1918р.), відкриття Української академії наук (14 листопада 1918 р.)[9, с. 146]

Вперше на державному рівні була продемонстрована українська національна символіка: синьо-жовтий прапор, герб-тризуб, урочиста пісня «Ще не вмерла Україна».

Спроби створити Українську Державу сформували певний досвід, заповнили безперервний ланцюг державотворчого процесу українського народу, що дає підстави вважати Революцію 1917–1921 рр. національною.

А пораду М.Грушевського українцям, щодо подій вікової минувшини, доречно буде взяти до уваги і сьогодні: «Я вважаю, що та стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян»[1, с. 137].

Дані матеріали можуть бути використані при підготовці учнів 10 класу до практичного заняття у вигляді презентації творчих проєктів «Здобутки та прорахунки Центральної Ради» при вивченні історії України.

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
2. Нарис 66. Виникнення та діяльність Центральної ради // Історія України (компаративні нариси) / О. А. Білоусько, А. М. Киридон, П. В. Киридон, П. А. Кравченко / Посібник для учнів та студентів. – Полтава: АСМІ, 2002. – С.429-435.
3. Пиріг Р.Я. Повернення Михайла Грушевського / Р. Я. Пиріг // Сторінки історії України: ХХ століття: Посібн. для вчителя / За ред. С. В. Кульчицького; Упоряд.: В. П. Шевчук, А. А.Чуб, Н. А.Дехтярьова. – К.: Освіта, 1992. – С.255-289
4. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – 608 с.
5. Ревегук В.Я. Полтавщина в перший рік Української революції (Доба Центральної Ради (березень 1917–квітень 1918рр.)/ В. Я. Ревегук. – Полтава: АСМІ, 2007. – 186 с.
6. Самчук У.О. Волинь: роман у трьох частинах. Том перший / У. О. Самчук. – К.: Дніпро, 1993. – 574 с.
7. Самчук У.О. Волинь: роман у трьох частинах. Том другий // Післямова С. Пінчука. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – С. 300–331

9. Шевчук Ж. Мовна політика урядів Центральної ради, гетьмана П.Скоропадського та УНР // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірн. статей (випуск 12) / Відповід. ред. Р.В.Маньковська. – К.: Рідний край, 2001. – С.145–151

О. Ю. Костенко, А. Виноградов,

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ : КОНЦЕПЦІЯ, ХРОНОЛОГІЯ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Історія України – це невтомна боротьба її народу за незалежність, визнання та об'єднання, ідея всеукраїнської єдності не полишала українців протягом багатьох століть. В історії українського народу є події, які відіграли важливу роль в реалізації цих національних ідей. Однією з них є українська революція 1917-1920 рр. Безумовно, це дуже суперечлива сторінка історії, сторінка, яка, мабуть, найбільше переписувалась і змінювалась протягом століття. Українська революція в своєму нестримному русі принесла багато явищ, які сприяли розвитку національно-визвольного руху, але принесла і багато фактів негативного характеру про які ми не маємо права забувати, особливо в наш важкий і неспокійний час, коли ми самі та наші мужні захисники боремося за єдність нашої землі, творимо історію. Наше завдання – вивчаючи історію, вчитися на помилках минулого, щоб не допустити їх повторення.

Але не дивлячись на деякі негативні риси революція вивела український народ на шлях розвитку, поставила українське питання на перший план, відіграла історичну роль у пробудженні українського народу до власного незалежного життя. Українська революція 1917-1920 рр. здійснила мрію багатьох поколінь українців про об'єднання в єдиній соборній державі. Незважаючи на тривале імперське поневолення народ знайшов у собі сили, щоб протягом тривалого періоду вести запеклу збройну боротьбу, відстоюючи свою державність.

Отже, у 1917 році український народ одержав історичний шанс створити власну соборну державу. Революція 1917 р. застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі, перед вибухом революції лише селянство залишалося українським щодо мови та національних традицій. Всі інші верстви українського суспільства були денационалізовані. Відсіль - мала національна свідомість в народних масах. Важке соціальне становище переважної частини населення, нерозв'язаність аграрного питання і проблеми соціального захисту робітників - все це мало вирішальний вплив на організацію українських національних сил, зокрема на організацію українського проводу. Українцям нам не бракувало ентузіазму та запалу в тодішній визвольній боротьбі, але для державного будівництва бракувало організованих і добре підготовлених сил, бракувало людей дисциплінованих, з характером, людей з фаховою та загальнополітичною освітою. Наслідком того в багатьох галузях державного життя ширилася безвідповідальна "отаманщина" та сваволя на шкоду українській визвольній боротьбі [2, с. 87]. Недостача українських інтелігентських сил найтяжче відбилася на організації

селянства. Бракувало інтелігентних сил, що допомогли б селянству організуватися та підпорядкуватися єдиному українському центрові. Звідси постійні ідеологічні питання в селянських масах, масові політично роз'єднані повстання проти окупантів, величезні людські жертви там, де при організованих виступах їх могло й не бути.

Події Лютневої революції відкрили нову сторінку в історії України. Розпочався складний і суперечливий розділ її суспільно-політичного, духовного та національного розвитку. У березні 1917-го в Києві спалахнула революція. Зміна влади супроводжувалася складними суспільними потрясіннями. Багатотисячні мітинги, демонстрації, агітаційні листівки й газети стали невід'ємною частиною життя містян.

Звістки про повалення самодержавства спричинили хвилю маніфестацій, що прокотилися багатьма містами України. Найбільші - в Харкові, Одесі, Києві. Їхні мешканці вітали перемогу революції, повалення старого й початок нового ладу. Людність масово приймала присягу на вірність Тимчасовому уряду. В адміністративних установах знищувалися імперські символи: двоголові орли, царські постаменти, зображення й ініціали [4, с. 136].

Протягом кількох днів в Україні були ліквідовані всі органи старої царської влади. На зміну їм прийшли ради об'єднаних громадських організацій.

Декларацією серйозності намірів української частини Києва була національна маніфестація 19 березня 1917 року. На вулиці міста, як повідомлялося в тогочасній пресі, вийшли близько ста тисяч осіб, багато з національною атрибутикою. Після десятиліть переслідувань і заборон це було щось неймовірне. Але не можна не зазначити, що на перших порах всі демократичні перетворення в українському суспільстві носили стихійний характер.

Падіння самодержавства зумовило піднесення українського національного руху. Уже на початку березня 1917-го українська громадськість утворила свій представницький орган - Українську Центральну Раду. Газета «Киевская мысль» у замітці «Серед українців» 4 березня 1917-го повідомляла: «Вчора увечері відбулося багатолюдне зібрання представників українських місцевих і окремих провінціальних організацій та груп. Всього були присутні більше 100 осіб, збори гаряче прийняли пропозицію «Центральної Ради» про висилку депутації в Петроград для заявлення новому уряду про невідкладні потреби українського народу». Ці рядки стали однією з перших згадок УЦР в історичних джерелах. За кілька місяців вона стала провідною політичною силою не тільки в Києві, а й в Україні [4, с. 137].

Боротьба українського народу ускладнювалася ще й тим, що в Україні склалася своя особлива суспільно-політична ситуація. Якщо в Петрограді виникло двовладдя, то в Україні з'явилися три центри політичного тяжіння:

1. Губернський комісар Тимчасового уряду в Києві П. Суковкін. Його підтримували проросійська інтелігенція, банкіри, фабриканти і великі землевласники.

2. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Ці ради склалися з просоціалістичних російських партій та організацій, що діяли тоді в Україні.

3. Українська Центральна Рада. Вона виникла 3 березня 1917 р. у Києві. УЦР сформували представники соціалістичних і ліберальних партій та організацій

українського спрямування (УСДРП, ТУП, УНП, УПСР та ін.). Саме ЦР стала виразником державотворчих, демократичних прагнень українського народу.

Ці всі події відносяться до початку революційних подій, стали першими кроками в боротьбі за власну державність українського народу. Ця революційна боротьба, як і будь-яке соціальне явище має свій історично-часовий простір, певні хронологічні рамки, періоди та етапи. З цього питання існує багато думок, точаться постійні дискусії, ми вирішили скористатися найпоширенішими визначеннями, а в хронологічній таблиці висвітлити найважливіші події української революції.

Отже, більшість істориків визначають події 1917-1920 рр., як українську національно-визвольну революцію і виділяють такі її періоди:

I. Доба Української Центральної Ради (початок березня 1917 р. – кінець квітня 1918 р.)

Як ми вже зазначали Центральна Рада, утворена 3 березня 1917 року, стала провідною політичною силою не тільки в Києві, а й в Україні. ЦР виникла на хвилі революційної боротьби. Вона ставила перед собою завдання перебудови тодішнього суспільного ладу, виходячи з невід'ємного права українського народу на самовизначення і відродження багатовікової державницької традиції.

Головою ЦР було обрано видатного українського історика і громадського діяча М. Грушевського. Значний вплив на політику ЦР справляли соціалістичні і соціал-демократичні сили українського політичного середовища. Центральна Рада висувала вимоги автономії України, підтримувала заходи щодо створення української преси, упровадження української мови в школах, скасування будь-яких обмежень щодо розвитку української культури і громадсько-політичного життя. Загальнодемократичні вимоги і лінія Центральної Ради дістали підтримку з боку скликаних у Києві в травні 1917 р. все українських з'їздів: військового, селянського, робітничого.

Одним з кроків ЦР у процесі державотворення на Україні було видання Універсалів. 10 червня 1917 р. Прийнято I Універсал, тобто державний документ у формі звернення до населення. У ньому проголошувалась автономія України і підкреслювалось, що Україна не відділяється від Росії. 3 липня 1917 р. Центральна Рада видала II Універсал, де проголошувалося, що вона не згодна з відокремленням України від Росії і відкладає вирішення питання про здійснення автономії України до Всеукраїнських установчих зборів. II Універсал був певною поступкою російському Тимчасовому урядові, компромісом, деякою мірою кроком назад порівняно з I Універсалом. 7 листопада 1917 р. було прийнято III Універсал, де Україна проголошувалась народною республікою (УНР) у складі федерації рівних і вільних народів. 11 січня 1918 р. Центральна Рада видала свій IV Універсал, де проголошувалась самостійність і незалежність України.

Таким чином ЦР згуртувала національні українські сили довкола ідеї української державності. Вона уособлювала прагнення українського народу позбутися колоніальних кайданів російського царизму, здобути волю. Проте в результаті низки помилок, відсутності системних підходів у розв'язанні державотворчих, суспільно-політичних і соціально-економічних проблем України ЦР втратила підтримку значної

кількості українського населення і 29 квітня 1918 р. за допомогою окупаційних військ до влади в Україні прийшов гетьман П. Скоропадський. УЦР було повалено.

II. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського (кінець квітня – середина грудня 1918 р.).

Гетьман намагався силою влади й помірними реформами загасити революційне полум'я, відновити стабільність у суспільстві. Проте з перших днів йому протидіяли ті політичні сили, які свого часу представляли ЦР. Спроба відновити економіку на базі пріоритетності приватної власності приречла суспільство на черговий виток класового протистояння.

Зі зміною політичного режиму в Україні влада опинилася в руках великих землевласників, промисловців і фінансистів. Розпочалося масове повернення поміщиків і капіталістів. Вони відбирали у селян землю, надану їм III Універсалом ЦР, маєтки, заводи і фабрики, палаци. Діяльність гетьманських установ і органів постійно перебувала під суворим доглядом німецько-австрійського окупаційного командування. Воно контролювало відправку до Німеччини зерна, м'яса, меду, цукру, масла, промислового устаткування. Така грабіжницька політика окупаційної влади та гетьманату викликала в народі все більше обурення і опір.

У процесі державотворення гетьман стикнувся з великими труднощами. Українські політичні партії, що сповідували соціалізм ворожо ставилися до нової влади. П. Скоропадський негативно ставився до державного апарату, що дістався йому від ЦР, і продовжував його перебудову навіть наприкінці свого правління.

Але за добу Української Держави вдалося здобути певних успіхів, перш за все, в зовнішньополітичній сфері. Україна встановила дипломатичні відносини з країнами Центрального блоку. В економіці відбулись зміни на краще. Відбудовувалися залізниці, мости, дороги. Вдалося налагодити фінансові справи. Цьому сприяли законодавчі акти гетьманського уряду.

Новий уряд, в якому більшість склали неукраїнці, маса росіян, які тікали до Києва від більшовиків, вільна діяльність проросійських антиукраїнських партій і організацій, а також сприяння організації білогвардійських загонів – усе це налаштувало широкі кола населення проти гетьмана і підняло його на повстання. Воно почалося 14 листопада 1918 р. Його очолила Директорія. Уже 18 листопада 1918 р. повстанці розбили гетьманські війська під Мотовилівкою, а 14 грудня армія Директорії здобула Київ. У цей день П. Скоропадський зрікся влади і виїхав за кордон.

III. Доба Директорії УНР (середина грудня 1918 р.–кінець 1920 р.).

Директорія схилилася до соціалістичного шляху розвитку другої УНР. Вона продовжувала політичний та економічний курс ЦР. Проте лідери Директорії на відміну від провідників ЦР чітко стояли на позиції незалежності України. У середині самої Директорії розгорнулася палка дискусія щодо моделі державності – європейського чи радянського зразку. Формально було досягнуто компромісу, суть якого зводилася до того, що за основу розбудови держави було взяти так званий «трудоий принцип» або «принцип трудових рад» (в губерніях і повітах створювалися трудові ради, а в центрі – Конгрес трудового народу).

Внутрішня і зовнішня ситуація, в якій опинилася Директорія УНР, була дуже складною. Україна була оточена ворогами з усіх боків. На її території діяли шість ворожих армій [1, с. 217]. Проте їй вдалося досягнути розширення міжнародних зв'язків УНР. Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія і ряд інших держав. Але їй не вдалося налагодити нормальних стосунків з країнами, від яких залежала доля УНР: радянською Росією, державами Антанти та Польщею.

По причині критичного політичного та військового становища в республіці Директорії не вдалося налагодити управління економікою. Українське селянство, яке на початку боротьби з гетьманщиною підтримало Директорію, почало виявляти невдоволення її економічною політикою. Поштовх до поглиблення конфлікту дав земельний закон Директорії, виданий 8 січня 1919 року, згідно з яким земля залишалася у власності держави.

В кінці 1918 на початку 1919 років значна територія країни, включаючи Київ, була захоплена більшовиками. В квітні 1919 року на Правобережжі були розгромлені війська Директорії, і станом на весну 1919 року на території України (крім Надзбруччя і західних областей) було встановлено радянську владу.

Однією з найважливіших подій, про яку слід сказати окремо, стало утворення Західноукраїнської Народної Республіки, яку проголосили у Львові 9 листопада 1918 р. До її складу увійшли Східна Галичина, Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. Держава охоплювала близько 70 тис. км. кв. території з населенням 6 млн. (71% українців, 14 % поляків, 13% євреїв, 2% угорців тощо). Невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку окупувала Угорщина, а у січні-квітні 1919 р. – Чехословаччина. Все це відбувалося за згоди Антанти. Отже, ЗУНР фактично охоплювала тільки Східну Галичину з населенням 4 млн. (75 % українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інші національності) [1, с. 250].

Уряд ЗУНР незважаючи на війну, яку розв'язала проти неї Польща, будував державний апарат влади. Повітові комісари, які представляли місцеву владу наділялися значними повноваженнями з тим, аби ефективно вирішувати проблеми місцевих громад. У січні 1919 р. було проведено реорганізацію армії, яка звалася Українська Галицька Армія. До неї входила піхота, кіннота, артилерія, санітарна та ветеринарна служби, інтендатура тощо. Було розроблено систему звань і відзнак, державну платню тощо.

Одним з головних напрямків діяльності уряду ЗУНР було об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Уже 10 листопада 1918 р. було схвалено резолюцію про те, що Державний Секретаріат має вжити заходів щодо об'єднання усіх українських земель в одній державі.

22 січня 1919 р., що було першою річницею проголошення IV Універсалу ЦР, відбувся Акт злуки УНР і ЗУНР. Об'єднання УНР і ЗУНР носило більше ідеологічний, ніж державно-правовий характер. Соборна Україна існувала формально до 16 листопада 1919 р. Політична, військова та економічна ситуація не дозволили наповнити об'єднавчі зусилля реальним державотворчим змістом. Крім того, давалися ознаки різниці політико-ментального середовища обох частин України, їх різний

історико-політичний досвід, різні релігійні традиції, протилежність зовнішньополітичного впливу тощо.

Провідники ЗУНР і Української Народної Республіки хоч і припускались численних помилок у ті революційні часи, але безспірним залишається те, що вони самовіддано намагалися відновити незалежну українську державу, діяли в інтересах всього українського народу.

Усі періоди розвитку української революції визначалися знаковими подіями, збройними виступами, акціями та дипломатичними кроками урядів. Основні хронологічні події:

1917 р.

26-28 лютого – Лютнева революція в Росії.

3-4 березня – утворення Української Центральної Ради.

10 червня – I Універсал Центральної Ради

15 червня – створення Генерального секретаріату Центральної Ради.

7 листопада – III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки (УНР).

4(17) грудня – ультиматум Раднаркому РСФРР Центральній Раді - оголошення війни УНР.

11 - 12(24-25) грудня – I Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові. Проголошення про встановлення радянської влади в Україні. Обрання ЦВК Рад України й уряду - Народного секретаріату.

1918 р.

16 (29) січня – бій біля с. Крути

22 січня – IV Універсал Центральної Ради, яким проголошувалася незалежність УНР.

9 лютого – укладення мирного договору УНР з країнами австро-німецького блоку.

9 лютого – Центральна Рада і Генеральний секретаріат залишили столицю УНР. Києвом оволоділи червоноармійські загони М. Муравйова, які розпочали в місті червоний терор.

2 березня – армія УНР зайняла Київ. До міста входять німецькі частини. За Брестським договором радянська Росія визнала незалежність УНР.

29 квітня – Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР. М. Грушевського обрано Головою УНР. Влада в Києві перейшла до гетьмана П. Скоропадського.

12 червня – РСФРР уклала з Українською державою П. Скоропадського угоду про взаємовизнання.

18 жовтня – створення Української національної ради у Львові.

13 листопада – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

14 листопада – утворення Директорії УНР. Заснування Всеукраїнської академії наук у Києві

14 грудня – гетьман П. Скоропадський зрікся влади на користь Директорії

24 грудня – унаслідок скасування Брестських угод РСФРР в односторонньому порядку ухвалила рішення не вважати Україну незалежною державою.

1919 р.

3-4 січня – торгнення військ радянської Росії на територію України. Захоплення Харкова. Друга радянсько-українська війна

6 січня – встановлено назву радянської України - Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР).

22 січня – об'єднання УНР і ЗУНР. Соборність українських земель.

6 лютого – Директорія УНР залишила Київ. Столицю України захопила радянська армія

6-10 березня – III Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві. Утворення УСРР. Схвалення Конституції УСРР.

15 квітня – введення політики "воєнного комунізму".

Травень – жовтень – падіння радянської влади в Україні. Захоплення України військами Денікіна.

7 листопада – початок третього наступу більшовицьких військ на Україну

Грудень – розгром денікінських військ в Україні

15 грудня – радянсько-російські війська захопили Київ. Третє встановлення радянської влади в Україні. Столицею УСРР стає Київ.

1920 р.

22 квітня – Варшавський договір між УНР і Польщею.

26 травня – контрнаступ більшовиків на Україну

12 червня – більшовицькі війська зайняли Київ

12 жовтня – між РСФРР, УСРР, БСРР і Польщею укладено перемир'я і припинено радянсько-польську війну.

21 листопада – армія УНР залишила територію України. В еміграції опинився й уряд УНР. Влада в Україні повністю перейшла в руки радянського уряду на чолі з Х. Раковським.

28 грудня – укладення союзного договору між УСРР і РСФРР про військову та господарську співпрацю.

Визвольні змагання українського народу 1917–1920 рр. закінчилися поразкою. Державну незалежність, здобуту внаслідок національно-демократичної революції 1917 р., зберегти не вдалося. Утрачено було і певні соціальні здобутки, залишилися нерозв'язаними найважливіші соціально-економічні проблеми.

Становлення української державності відбувалося у складних політичних умовах. Для багатьох пересічних громадян, навіть для видатних політичних лідерів характерною була невизначеність суспільних пріоритетів, форм союзу з іншими державними утвореннями.

Українська революція показала, що ідея незалежності України живе в різних соціальних верствах суспільства. Більшість її прихильників становили українці. Близькою вона була також для представників інших національностей в Україні. Еволюцію поглядів на державний устрій України пройшло чимало політичних лідерів.

Підсумком їхніх пошуків стала переконаність у необхідності національно-державного суверенітету України і співпраця з іншими демократичними державами.

Історичне значення визвольних змагань 1917—1920 рр. полягає в тому, що було збережено й поглиблено процес українського державотворення, який бере початок від часів Київської Русі. Українці знову нагадали всьому світові про себе як про окрему націю, що має повне право на власну державу. Українській Народній Республіці та Західно-Українській Народній Республіці не судилося відстояти і зміцнити незалежність і стати в ряди європейських держав. Набутий досвід і уроки стали надбанням наступних поколінь борців за українську державу і знадобилися наприкінці ХХ ст.

Боротьба українського народу за незалежність показала, що однієї ідеї проголошення самостійності недостатньо. Потрібна єдність усіх політичних сил, якої завжди бракувало в Україні. Сходячись у головному, національні сили різної орієнтації боролися між собою. Невміння захищатися від зовнішніх ворогів, пошуки опори за межами України, боротьба за владу і внутрішні чвари, неефективна соціально-економічна політика, байдужість частини населення до долі держави призвели до поразки української революції.

Джерела та література:

1. Гісем О.В. Історія України: довідник / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Харків : Ранок, 2009 – 480 с.
2. Мазепа І.П. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 / І.П. Мазепа – Дніпро : Січ, 2002 – 336 с.
3. Нариси історії української революції 1917-1921 років у 2 т./ [упоряд. В.А. Смолій, Г.В. Боряк.] – Київ : Наукова думка, 2011. – 388 с.
4. Файзулін Я. Україна у вогні минулого століття: постаті, факти, версії / Я. Файзулін, В. Гінда. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015 – 352 с.
5. <http://www.litopys.com.ua>
6. <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua>

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 РОКІВ НА ПОЛТАВЩИНІ

Після Лютневої революції 1917 року в Полтаві посилювався національно-визвольний рух, активніше запрацювали осередки українських та загальноросійських партій і організацій. Найбільш впливовою була партія українських есерів, активними діячами якої виступали М. Ковалевський, Л. Ковалів, М. Литвиненко та А. Заливчий. В українській соціал-демократичній партії (УСДРП) співпрацювали М. Криворотченко (Тарас Воля), М. Токаревський, С. Косенко, П. Височанський та ін. Найстарішим осередком українського національного руху була Полтавська громада Товариства Українських Поступовців (ТУП), яка з початком Лютневої революції влаштувала Український клуб і книгарню.

У 1917 в Полтаві було відкрито п'ять українських гімназій: імені І. Котляревського, імені І. Стешенка, імені Полтавського земства, імені Панаса Мирного та в приміщенні колишньої Грубешівської школи.

Значну видавничу роботу проводила Полтавська спілка споживчих товариств, яка утворила одне з найбільших в Україні видавництв і книготорговельне підприємство та першу в Полтаві українську бібліотеку. Лише протягом 1917 року Спілка споживчих товариств видала понад 10 назв книг з української історії та народознавства. Серед них — «Буквар» С. Русової та «Українську граматику», складену О. Курило. Яскравим свідченням національного пробудження полтавців стало перше за багато років вшанування 16 квітня пам'яті Т. Г. Шевченка. Тисячі жителів міста та навколишніх сіл, військові частини полтавської залоги, Віленське військово-училище і кадетський корпус з національними синьо-жовтими прапорами зібралися на Соборному майдані для проведення урочистої панахиди. 30 червня Полтавська Рада на своєму засіданні закликала «всі революційні організації і всіх громадян, що проживають в Україні, підтримати революційні прагнення українського народу. 5 липня Полтавське губернське земство асигнувало для потреб Центральної Ради 200 тисяч карбованців. У червні в Полтаві відбулися вибори до міської Думи, на яких українські партії соціалістичної орієнтації виступили в блоці з російськими та єврейськими і провели 32 гласних із 60. Російські соціал-демократи (більшовики і меншовики) одержали 15 місць. Головою міської управи було обрано 25-літнього М. Криворотченка, який, проте, виявився військовим дезертиром, і його довелося замінити кооператором С. Косенком.[3]

На кінець 1917 року соціально-економічне і політичне становище в Полтаві залишалось складним. У місті зберігалось двовладдя: Дума, яка підтримувала заходи Центральної Ради щодо стабілізації обстановки в Україні, і Рада, в якій верх брали прибічники крайніх протиправних дій. На початку 1918 року більшовицькі війська під командуванням Муравйова розпочали наступ з Харкова в напрямку на Київ і 6 січня вступили до Полтави. Як повідомляв Муравйов до В. Антонова-Овсієнка, він «наказав нещадно вирізати всіх захисників місцевої буржуазії». 7 січня

Муравйов мав розмову з членами виконкому Полтавської Ради, які заявили про свій нейтралітет у боротьбі за владу і просили червоні війська якомога швидше залишити місто..

Разом з тим певна стабілізація військової і політичної обстановки в Україні сприяла національно-культурному відродженню. Почався швидкий процес українізації освіти, насамперед початкової. Перед початком 1918 — 1919 навчального року батьки записали для навчання українською мовою 564 дітей першого класу, а російською — 338. У зв'язку з цим шкільна комісія міської управи перевела 15 початкових шкіл на українську мову навчання, а 11 залишилося на російській. Восени 1918 року в Полтаві відкрився історико-філологічний факультет з правами факультетів державних університетів. Наприкінці 1920 року тут навчалось близько 600 студентів.

Під час запеклих боїв українських військ з більшовиками в районі сіл Божкове і Свинківка злочинні елементи протягом 17 — 18 січня 1919 року вчинили єврейський погром у Полтаві, особливо на Подолі, який супроводжувався грабуванням магазинів і квартир. Під час погрому постраждали десятки людей, а кілька чоловік було вбито.

Жителі міста, особливо їх заможна частина, страждали від постійних ревізій, «надзвичайних революційних податків». Так, у лютому 1919 року на мешканців («буржуазію») Полтави був накладений одноразовий податок у вигляді предметів першої необхідності, а в червні — надзвичайний податок на суму 25 мільйонів карбованців. Скрутне матеріальне становище полтавців доповнювалося політичним безправ'ям і терором з боку каральних органів ЧК. Арешти і розстріли без суду мирних жителів під приводом «боротьби з контрреволюцією» стали звичним явищем для Полтави.[3]

Продовжувала діяти заснована в кінці 1918 року з ініціативи В. Короленка громадська філантропічна організація «Ліга порятунку дітей». Її метою була турбота про дітей-сиріт, їх правове і соціальне становище. «Ліга» утримувалася за рахунок пожертвувань з боку громадських організацій та окремих осіб, а також урядових дотацій. Влітку 1919-го «Ліга» взяла під свою опіку близько 7 тисяч дітей, яких більшовики вивезли в Україну з центральних районів Росії і під час відступу кинули напризволящею. Розпущена була і «Спілка працюючих в кооперативних установах», яка існувала з 1918 року і об'єднувала понад 700 членів. Органами Радянської влади була закрита також культурно-просвітницька організація «Українська культура». Її майно і кошти конфіскували. За одну ніч було заарештовано 173 чоловіка, головним чином представників української інтелігенції. Частина з них розстріляли, звинувативши в приналежності до петлюрівської організації, хоча більшість з них не брала участі в антирадянській діяльності, а проводила культурно-просвітню роботу на користь свого народу. Більшість з тих, хто врятувався від розправи в 1920 році, стали жертвами репресій у 30-х. Таким чином, на кінець 1920 року Радянська влада шляхом репресій і терору утвердилася в Полтаві остаточно.

Джерела і література:

1. Несвицкий А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917-1922 гг.: Дневник. – Полтава, 1995. — 280 с.: ил. — / Государственный архив Полтавской области.
2. Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ ст. (2005).
3. Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 2005. – 280 с.

І. А. Тимошевська, І. Д. Мяснікова

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КУЛЬТУРІ І МИСТЕЦТВІ

Яскравий період Української революції 1917–1920 рр., коли вперше за багато століть українці заявили про себе як націю й збройно виступили за свободу та соборність своїх земель, дозволив створити перші форми національної державності – Українську Народну Республіку, Українську Державу гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнську Народну Республіку.

Саме тому указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» з метою вшанування традицій боротьби за незалежність і соборність України та військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності, тисячолітньої історії державотворення нашого народу, визнання історичного значення подій є дуже важливим. Адже незважаючи на поразку Української революції, її здобутки є дуже плідними. Під впливом її ідей прискорився процес формування модерної української політичної нації, було реанімовано традицію державності, на засадах якої відбувалася консолідація українства й розвивалася українська політична думка до кінця ХХ ст. Без перебільшення можна стверджувати, що підвалини сучасної незалежної України були закладені революційною добою. З огляду на це, звернення до історичних подій 1917–1920 рр. несе в собі величезний виховний потенціал, який може мати великий ефект, оскільки здатен викликати симпатії та підтримку різних політичних сил усіх без винятку регіонів України, адже поряд із досвідом вирішення національного питання у ході революції накопичувався досвід розв'язання й наболілих соціально-економічних проблем. Саме тому серед пріоритетних напрямів державної політики пам'яті має бути утвердження в суспільній свідомості розуміння значення цього важливого, складного й драматичного періоду вітчизняної історії.

Українська революція 1917–1920 рр. дала імпульси розвитку національного мистецтва. До творчості потяглася талановита молодь. І хоча молоді митці мали різні переконання і прагнення: одні підтримували заходи нової влади по будівництву «пролетарської» культури, інші засобами мистецтва прагнули розвивати національні традиції духовності свого народу, загалом же відчуття національного відродження окрилювало інтелігенцію, тим більше, що й радянська влада проголосила політику українізації.

В історичній літературі іноді піднімається питання про те, якому урядові належить більший внесок у справу розвитку культури, на чий бік більше схилилися діячі українського відродження в тих надзвичайно заплутаних і складних обставинах. У роки революції і громадянської війни справжня інтелектуальна еліта України обирала не стільки шлях служіння владі, скільки власній совісті, моралі, врешті – служіння народові. Саме ця інтелігенція була головним рушієм національно-культурного Ренесансу.

Широкого розвитку в добу визвольних рухів набула преса та видавнича діяльність. Протягом 1917 р. виникло 78 видавництв, у 1918 р. їх налічувалося 104. Ініціативу створення видавництв брали на себе місцеві органи при "Просвітах" та громадських організаціях, а також кооперативи та приватні особи. Газети в Україні виходили не тільки в губернських, а й у багатьох повітових центрах. Усього в Україні в 1917 р. діяло 106 видавництв, а в 1918 р. - 212. Розвиток і популяризація вітчизняної освіти, науки і культури в 1917–1921 рр. належав періодичній пресі та спеціальним фундаментальним виданням наукового характеру, таким як «Книгарь», «Наше минуле», «Літературно-науковий вістник», «Записки Наукового товариства ім. Шевченка». Відразу після лютневої революції 1917 р. набувають великого поширення національні культурно-освітні організації "Просвіти", які створювали бібліотеки, різноманітні гуртки й курси, видавали українські книги та журнали. В їхній роботі активну участь брали відомі діячі української культури, науки й освіти. Восени 1917 р. в Україні діяли 952 відділення "Просвіти". На цей час було відкрито 57 середніх шкіл з українською мовою навчання, які існували на приватні або громадські кошти, а через рік їх число зросло до понад 150. Велика увага приділялася виданню українських підручників. Товариство шкільної освіти у Києві в 1918 р. випустило в світ 2 млн. навчальних видань. Справа українізації, яка постійно нагтовхувалася на спротив росіян та зросійщених українців, посунулася вперед тоді, коли Центральною Радою було створено міністерство освіти, а його керівником став В. Прокопович. Тоді було складено широкий план українізації шкіл, а в Києві, Харкові, Одесі відкриті народні університети. Поряд із цим розпочали роботу низка професійних шкіл, Педагогічна академія та Академія мистецтв у Києві. Розвивалася українська видавнича справа.

В 1917 р. було видано 677 назв книжок рідною мовою та виходило 63 періодичних видання. Було засновано також український театр, вживалися заходи для заснування українських музеїв. Плідну роботу на ниві науки і освіти проводив відомий вчений і громадський діяч М. Туган-Барановський. Восени 1917 р. з його ініціативи було створено Українське товариство економістів, на базі якого згодом виник один із перших навчальних закладів з підготовки кадрів для зовнішньополітичного відомства України - Консульські курси. Одним з найвидатніших літературних об'єднань 20-х років є ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). На думку ініціатора та ідеолога цього об'єднання М. Хвильового (1893–1933), воно повинно було стати справжньою лабораторією професійної майстерності та вільної творчості, поєднуючи ідеали комунізму з

принципами гуманізму. Спілка мислилась як альтернатива масовим і надто підпорядкованим «офіціозу» організаціям. До її складу дійсно увійшла блискуча плеяда літераторів, серед яких були М. Куліш, М. Бажан, М. Йогансен, П. Тичина, П. Панч, Ю. Смолич, О. Досвітній, Г. Епік та ін.

Багато корисного у сфері культури було зроблено за часів гетьманської влади П. Скоропадського. Саме тоді народний університет у Києві було перетворено на Державний український університет, а Педагогічну академію - на Українську науково-педагогічну академію, яка мала готувати кадри вчителів українознавства для середніх шкіл. Ще один Державний український університет було відкрито в Кам'янці-Подільському. У Полтаві почав працювати на кошти земства Український історико-філологічний факультет.

В листопаді 1918 р. було засновано Українську академію наук, що розпочала свою діяльність у лютому наступного року. Академію очолив видатний учений В. Вернадський, у трьох її відділах (історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному), незважаючи на великі труднощі воєнного часу, плідно і самовіддано працювали видатні вчені: історик Д. Багалій, економіст М. Птуха (у 30-х роках він був завідувачем кафедри інженерно-економічного факультету Інституту харчової промисловості, увільнений у період репресій), математики Д. Граве, Г. Пфейфер, мікробіолог Д. Заболотний, ботаніки О. Фомін та В. Липський, філолог А. Кримський, археолог і етнограф М. Біляшівський, літературознавець С. Єфремов та ін. У серпні 1918 р. було створено Національну бібліотеку Української держави, на початку листопада – Українську державну академію мистецтв, Державну археологічну комісію, Державний архів тощо.

Втім треба визнати, що в роки революції вже чітко позначилася та тріщина розлому української духовної еліти, що врешті стала однією з головних причин загибелі українського Відродження. Інтелігенція часів революції змушена була робити вибір між загальнолюдським і класовим, ліберальним і революційним, національним і соціальним. Трагічність цього вибору в той час усвідомлювалася порізно. Частина старої демократичної інтелігенції опинилася в політичній еміграції за кордоном. Змушені були емігрувати О. Олесь, М. Вороний, М. Садовський, В. Щербаківський, М. Грушевський, В. Винниченко, Є. Чикаленко, Д. Антонович та багато інших діячів. Чимало творчих діячів обрали позицію формальної лояльності до радянської влади, використовуючи найменшу можливість служити народові на ниві культури. Значна частина молоді революційно настроєної інтелігенції сприймала революцію як величний акт оновлення світу і майже без вагань віддавала їй свій талант, вірячи у світле майбутнє.

Після Жовтневої революції та розгону Всеросійських установчих зборів Центральна Рада видала IV Універсал 9 (22) січня 1918 р., яким проголосила повну державну незалежність УНР. Одночасно відозва Народного Секретаріату закликала робітників і селян до боротьби проти Центральної Ради та білогвардійців. В Україні почалася громадянська війна, яку спричинила переважно нерозв'язаність фундаментальних соціальних питань. Але важливим внутрішнім чинником

громадянської війни стала глибока суперечність між національно орієнтованими силами, що боролися насамперед за відновлення української державності, та більшовиками як прихильниками повернення України до складу РСФРР. Як тільки в соціальному плані визначилася певна поміркованість УЦР, її небажання розв'язувати пекучі проблеми радикальним чином, частина мас перекинулася до більшовиків. За оцінкою одного з лідерів УЦР, письменника В. Винниченка, війна з більшовиками стала війною "в суті з власними народними масами". Ця ситуація зумовила падіння Центральної Ради. У лютому 1918 р. червоні війська зайняли Київ, УЦР повернулася до столиці лише в березні за допомогою німецької армії. Але німці недовго терпіли Центральну Раду, й у квітні 1918 р. колишнього царського генерала П. Скоропадського було проголошено гетьманом України.

Листопадова революція в Німеччині, виведення німецьких військ поклали край Гетьманщині та її культурним досягненням. П. Скоропадський зрікся влади, у Київ вступили війська Директорії. Поразка австро-угорських військ, розпад імперії спричинили утворення на західноукраїнських землях незалежної Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка в січні 1919 р. об'єдналася з УНР. Нетривале об'єднання західних і східних земель в єдиній "соборній" державі стало важливим фактором піднесення національної свідомості, яскравим виявом потягу українців до політичної та культурної єдності.

Подальші події громадянської війни (перехід території України з рук у руки, втручання в українські справи денікінців, які проводили жорстоку шовіністичну політику, посилення суперечностей в українському суспільстві в результаті розколу Директорії після виходу з її складу В. Винниченка) не сприяли збереженню культурних здобутків перших етапів національно-визвольної революції, поглиблювали кризовий стан закладів культури, культурно-просвітніх товариств.

Під час денікінщини було здійснено цілий ряд антиукраїнських акцій: закривали українські школи, припинили діяльність декілька українських мистецьких закладів, переслідували Державну академію мистецтв. В установах заборонялося вивішувати портрети Т. Шевченка, в Києві було повалено погруддя поета. За короткий час білогвардійці влаштували майже 400 єврейських погромів. На початку 1920 р., після вигнання денікінців, було відновлено чинність радянських законів та діяльність установ у сфері культури. На кінець року в республіці діяли понад 15 тис. культосвітніх закладів, близько 22 тис. загальноосвітніх шкіл, 38 інститутів.

Радянська влада, відновлена в Україні у кінці 1919 - на початку 1920 рр., почала приділяти певну увагу культурній роботі. Цим питанням опікувався Народний комісаріат освіти. При місцевих ревкомах і радах організовувалися відділи народної освіти. Школи, ВНЗ, бібліотеки, театри та інші культурні і мистецькі заклади були націоналізовані. Скасовувалася плата за навчання у школах усіх типів. Радянський уряд підтримав початкові кроки Української академії наук, надав їй приміщення та виділив потрібні кошти. Восени 1919 р. у трьох відділах УАН – історико-філологічному, фізико-математичному та соціально-економічному

– працювали 26 науково-дослідних кафедр, 15 комісій, 3 інститути, кілька комітетів і кабінетів, бібліотека.

Під час революції та громадянської війни розвивалися фольклорні традиції, які живили професійну творчість. Вони виявлялися у маршових піснях різних ворогуючих політичних таборів, а також у сатиричних частівках, прислів'ях та приказках, в яких народ висловлював своє ставлення до неймовірної чехарди урядів та можновладців. Ця жвава, гостра фольклорна течія, для якої не було заборонених тем і недоторканих святинь, мала небагато спільного з напівпрофесійними фальсифікатами та самодіяльними стилізаціями, що передруковувалися пізніше зі збірки в збірку під виглядом народної творчості.

Важливе значення для подальшого розвитку нової української літератури мала творчість В. Сосюри, В. Чумака, В. Блакитного (Еллана) та ін. Шукали своє місце у вирії політичних подій літератори, що вже здобули визнання: П. Тичина, М. Рильський, С. Васильченко. Одним із найпопулярніших видів мистецтв наприкінці громадянської війни був театр. У 1920 р. в Україні працювало понад 20 стаціонарних та пересувних театрів. Перший державний драматичний театр УСРР – театр ім. Шевченка (березень 1919 р.). Для становлення нового театру велике значення мала діяльність як корифеїв театрального мистецтва (П. Саксаганського, М. Заньковецької, І. Мар'яненка), так і талановитої молоді (О. Курбаса, Г. Юри, А. Бучми та ін.).

У містах і селах України виникло багато оркестрів народних інструментів, хорів, ансамблів. Почали працювати народні консерваторії в Харкові, Києві, Одесі; Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. У 1919 р. було засновано перший республіканський симфонічний оркестр ім. М. Лисенка та Державну хорову капелу «Думка».

Розвивалося, незважаючи на важкі умови, й образотворче мистецтво. Величезної популярності у протилежних політичних таборах набув жанр агітаційного плакату. Споруджувалися пам'ятники полеглим бійцям, діячам історії та культури. Тенденція до демонтажу пам'ятників дореволюційного минулого, започаткована зняттям монумента П. Столипіну в Києві 18-31 березня 1917 р., була підхоплена й радянською владою. Розгорталася монументальна пропаганда революційної, комуністичної ідеології. Яскравою сторінкою історії образотворчого мистецтва стали розписи Луцьких казарм у Києві, а також Центрального гарнізонного червоноармійського клубу в Харкові.

Отже, революція та громадянська війна призвели до політичного розшарування і протистояння не тільки різних суспільних організацій, а й діячів культури. В 1917–1920 рр. було, звісно, чимало проблем і труднощів, а то й гірких сторінок. Особливо це стосується тих пір, коли гору в Україні брали іноземні, антиукраїнські сили. Мабуть, найбільшої шкоди розвитку національного відродження завдали російські білогвардійці та більшовики.

В.Чумак, відомий український поет, у 1919 р. був розстріляний денікінцями. Поет Г. Чупринка в 1921 р. був убитий більшовиками. Чимало відомих діячів науки,

літератури, мистецтва, освіти, церкви, які не сприйняли радянсько-більшовицького режиму, опинилися за межами України, в еміграції. Нова влада, керуючись горезвісним принципом класовості та партійності, оголошувала шкідливим і антинародним усе, що не відповідало цим вимогам.

Національно-демократична революція і жорстока збройна боротьба за захист її завоювань були складною сторінкою в новітній історії українського образотворчого мистецтва. Під час війни загинули великі художні цінності: картини, скульптури, монументи, архітектурні ансамблі. Але разом з тим побачили світ художні твори, що несли на собі відбиток часу.

Безладдя й хаос після березня 1917 р. стали, як пошесть, розростатися у важливому інституті влади – армії. Цей процес з боєм та відчаєм сприймався значною частиною офіцерського корпусу. Але на спроби хоч якось підтримати дисципліну солдатська маса, «загітована» безвідповідальними гаслами соціалістів, відповідала дикими розправами. До серпня 1917 р. від рук своїх же солдатів у російській армії загинуло, за деякими даними, 10 тис. офіцерів. Майже вся інтелігенція потрапила в розряд непотрібних суспільству людей. Навіть про медиків більшовицька преса весь 1918 р. вживала часто-густо таких виразів, як «лицеміри», «вороги народу», «прокляті ескулапи», «Іуди ХХ століття». Першими сповістили світову громадськість про злочини більшовизму в Києві сестри милосердя, які опублікували у «Військово-науковому віснику» основу на особистих враженнях статтю «Затавровані прокляттям (Єгоров, Муравйов, Ремньов)». Більшовицька ж преса волала чимраз голосніше про злочини... гайдамаків. Трудящі, не стримуючи обурення, читали хвилюючі рядки, не підозрюючи про їхню брехливість: «Озверелые банды юнкеров и офицеров, подкупленных Центральной Радой, растерзали 1500 революционных рабочих и солдат» . Чомусь тільки аж через два тижні цю нісенітницю повторила «Правда» . Насправді ж українські війська взяли в полон не менше тисячі більшовицьких повстанців, які, звичайно, залишилися живими. Після приходу в Київ військ М. Муравйова вони вийшли на свободу, і частина з них по-звірячому розправлялася з киянами.

Школа, в тому числі вища, перетворилася на знаряддя партійної політики. Зносилися пам'ятки минулого. Натомість повсюдно встановлювалися монументи Маркса, Енгельса, Леніна. Робився максимум того, аби знищити все національне самобутнє, щоб до краю деформувати українську ментальність. Наслідки такої політики даються взнаки й сьогодні. Саме тому слід уважно вивчати і враховувати уроки тих складних і драматичних часів.

Не можна оцінювати культурницьку роботу різних верств української інтелігенції перших місяців і років після 1917 р. тільки крізь політичну призму. Навіть кращі представники інтелігенції не завжди могли розібратись у складнощах жорстоких місяців і років боротьби. Так, відомий письменник, великий гуманіст, борець за народні інтереси В. Короленко спочатку закликав вести світову війну до переможного кінця, а потім жорстко і безповоротно засудив радянську владу. Позиція В. Короленка щодо революційних подій не була унікальною. Основна

частина старої інтелігенції (тобто тієї, що здобула освіту і виховання за влади царату) поділяла її.

Насторожено зустріла революцію найчисленніша ланка старої інтелігенції - учительство. Воно віддзеркалило строкату суміш політичних інтересів суспільства України, особливо його сільської частини.

Продовжували плідно працювати з новою владою відомі педагоги: А. Макаренко, Т. Лубенець, С. Васильченко, С. Чавдаров, М. Даденков, Г. Костюк, Є. Вайда, М. Бакевич, П. Горбатий, М. Добровольська, І. Шестопалов, авторитетний професійний лідер учительства А. Лещенко. У важкі для української інтелігенції і народної освіти часи денікінської окупації А. Лещенко сміливо виступив проти підготовленої групою київських педагогів хвалебної декларації на адресу А. Денікіна. Збори київського українського вчительства його підтримали.

Природно, що революцію швидше приймали і визнавали ті вчителі, які пройшли сувору школу війни і за походженням належали до народних низів. Так, учитель І. Краснопольський походив із бідного селянства, закінчив початкову учительську школу і в 16 років почав працювати в сільській школі. Приділяв багато уваги просвітницькій роботі серед селян. У 1914 р. його мобілізували, в 1917 р. обрали до Центрального солдатського комітету Південно-Західної земської організації. У 1918 р. І. Краснопольський повернувся до вчительської діяльності у с. Грузнянське на Одещині. Подібний шлях пройшли вчителі Ю. Пашковський, А. Дунаєвський, М. Супруненко, І. Лук, П. Стодоля, А. Сергієнко, В. Парфенюк, Я. Притика і багато ін.

Ще задовго до 1917 р. виявляв симпатії до революції відомий народний учитель А. Музиченко, який був одним із організаторів трудової школи, різних курсів перепідготовки вчителів для нової школи. Через його курси з 1917 до 1925 р. пройшло майже 20 тис. учителів з різних куточків України. Так, на п'ятитижневих учительських курсах з підготовки 600 викладачів єдиної трудової школи I ступеня, які відкрились у Києві 2 липня 1919 р., лекції з історії і практики трудової школи читали Я. Ченига, А. Музиченко та А. Бондарєв.

Аналогічну роботу здійснювали відомі ще до 1917 р. своєю громадською та політичною діяльністю педагоги Н. Лебедев-Томашевич, О. Укопникова, Н. Домбрівський. І все-таки подібні численні приклади плідної праці окремих представників старої інтелігенції України аж ніяк не свідчили про політичні настрої основної маси старої інтелігенції, яка пасивно або активно протидіяла радянському режиму. Значна частина інтелігенції, продовжуючи працювати на ниві науки, освіти, культури, зайняла позицію очікування, нейтралітету. Вона сподівалась на випадковий, тимчасовий характер радянської влади. Загалом на позицію інтелігенції також впливала не тільки політика нового режиму, а й реакція на неї з боку основної маси населення.

Найзаможніша, консервативна частина старої інтелігенції України була налякана революцією, чинила їй опір. До того ж на позиції української інтелігенції впливало почуття національної недовіри, яке породила політика утискувань

української культури з боку більшовиків. Історія боротьби за державне відродження України свідчить, що успіх міг бути досягнутий у важкий період 1917–1920 рр. тільки за умов згуртованості народу, його солідарності. На жаль, цього не трапилося.

Джерела і література:

1. Баран В. Історія України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Сливка (відп.ред.). – 4.вид. – Л. : Світ, 2003. – 520 с.
2. Білоцерківський В. Історія України: Навчальний посібник/ Василь Білоцерківський,. – 3-е вид., виправлене і доп.. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 535 с.
3. Бойко О. Історія України: Навчальний посібник/ Олександр Бойко,. – 3-тє вид., випр., доп.. – К.: Академвидав, 2007. – 687 с.
4. Зайцев Ю. Історія України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Сливка (відп.ред.). – 3.вид., перероб. і доп. – Л. : Світ, 2002. – 520с.
5. Котова Н. Історія України: Навчальний посібник/ Наталія Котова. – Харків: Одиссей, 2005. – 413 с.
6. Лановик Б. Історія України: Навчальний посібник/ Богдан Лановик, Микола Лазарович,. – 3-е вид., виправлене і доп.. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
7. Олійник М. Історія України: Навчальний посібник для студентів дистанційної та заочної форм навчання/ Микола Олійник, Іван Ткачук. – 3- вид., виправлене та доповнене. – Львів: Новий Світ. – 2007. – 262 с.

С. М. Скрипник, А. Д. Коротич

ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В РЕВОЛЮЦІЙНУ ЕПОХУ 1917–1921 рр.

Революцією можна назвати шлях для досягнення певних цілей, виходу з різних суперечностей, кризових станів, коли інший – не дає ефекту. Головна її особливість полягає в тому, що першопричиною прагнення до радикальних змін є національна нерівність.

Українська революція стала визначною подією в історії українського народу ХХ ст. Вона засвідчила палке прагнення українців до створення власної держави. Незважаючи на тривале імперське поневолення, український народ знайшов у собі сили, щоб у вкрай несприятливих умовах протягом тривалого часу (1917-1920 рр.) вести запеклу боротьбу, відстоюючи свою державність.

У 1917 р. український народ одержав історичний шанс звільнитися від іноземної залежності й створити власну соборну демократичну державу.

Упродовж 1917–1920 рр. у суспільстві панувала нетерпимість, жорстокість, зневага до людського життя. Тисячі висококваліфікованих спеціалістів, учених, діячів культури емігрували за кордон. Зникли звичні прикмети мирного часу – доглянуті парки з садовими лавками, чисті і рівні вулиці, громадський транспорт, який справно працював, замінювалися новими старі пам'ятники, звичні афіші

заклеювалися революційними плакатами. Холод у домівках, відсутність комунальних зручностей, необхідність у невідповідних умовах займатися домашніми справами позбавили людей звичного затишку. Потреба змусила відмовитися від безлічі корисних у побуті речей, які пішли в обмін на їжу. Городяни рубали на дрова дерев'яні ліжка та старі стільці. З квартир зникли домашні бібліотеки, книги з яких, якщо не були конфісковані, то пішли або на опалення, або на продаж. Люди втратили урбаністичний стиль життя, перетворилися на шукачів шматка хліба і поліна дров.

3(4) березня 1917 р. була утворена Українська Центральна Рада, на чолі якої стояв Михайло Грушевський. Головною метою він поставив вимоги національно-територіальної автономії для України. Важливими офіційними документами, за якими чітко простежується державотворча діяльність Центральної Ради, були її Універсали.

УЦР домоглася визнання прав українського народу на власну державу, культуру, мову. Незалежність УЦР дипломатично визнали європейські країни. Була прийнята Конституція Української Народної Республіки, яка забезпечувала рівність громадян. Проголошувались: свободи слова, друку, сумління, права на об'єднання у організації, на страйки, на зміну місця перебування, на участь у державному і місцевому управлінні.

16 (29) квітня 1918 р., коли була скасована Центральна Рада, в Києві, на з'їзді хліборобів обрано Павла Скоропадського гетьманом України.

Становище селян та робітників за гетьманського режиму різко погіршилось. У селян силою відбирали майно, передане їм земельними комітетами відповідно до законодавства Центральної Ради. У липні 1918 р. було прийнято закон, згідно з яким селяни разом із худобою, возами та іншим реманентом віддавалися в розпорядження поміщиків. Порушувався закон про 8-годинний робочий день, виданий урядом Центральної Ради. Функції профспілок різко обмежувалися, їм заборонялося втручатися в питання найму та звільнення робітників, заборонялись страйки.

Значними були успіхи в галузі освіти і культури. Відкрилося близько 150 українських гімназій. Введено вивчення української мови, історії, географії України, історії української літератури. Видавалися підручники, відкривались університети та бібліотеки. Почали працювати український театри, симфонічні оркестри. Продовжувала розвиватися церква, утворена Українська автокефальна церква.

18 жовтня 1918 р. було проголошено на західноукраїнських землях державу, що пізніше дістала назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Держава проголошувалася демократичною республікою, соціальну основу якої становили робітники. На Західній Україні вдалося уникнути радикальних перегинів у соціально-економічній політиці, на першому місці стояло завдання національної державної розбудови; належна увага приділялася створенню боєздатної національної армії.

14 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія. Вона прагнула утвердити в Україні варіант радянської влади без крайнощів більшовицького максималізму;

законодавча влада передавалася Трудовому конгресу, який обирався без участі «поміщиків і капіталістів»; було скасовано закони гетьманської влади, відновлений 8-годинний робочий день, встановлення робітничого контролю.

Надзвичайно важливим актом державності стало об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. (Акт злуки). Після цього відбувся урочистий молебень. Свято під давніми стінами Софії закінчилося парадом українських військ. З особливим захопленням присутні вітали колони Січових стрільців під командуванням полковника Є. Коновальця. Наступного дня Трудовий Конгрес майже одноставно ухвалив Універсал про Злуку. ЗУНР було перейменовано в Західну область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Державним гербом Соборної України став тризуб.

1919 р. була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка (УРСР). В основі внутрішньої політики цього уряду лежали воєнно-комуністичні заходи, запозичені з практики Радянської Росії. Одним із найжорстокіших заходів для українського села стало впровадження, за декретом уряду УРСР від 12 квітня 1919 р., грабіжницької продовольчої розкладки. Селяни за твердими цінами мали віддавати державі весь зібраний хліб за винятком норми, необхідної для власного харчування та ведення господарства. Рівень життя простих людей знизився катастрофічно. Так в Харкові заробітна плата робітників становила в 1919 р. 200 - 600 руб. в місяць. При цьому ціни були такі: 1 кг м'яса - 1300 - 1450 руб. ; 10 яєць - 1400 - 1700 руб. ; 1 літр молока – 40 - 50 руб. Хліба у вільному продажу не було зовсім - він видавався за картками (400 грам на людину в добу).

На початку ХХ століття не вдалося закріпити українську державність. Але навіть короткий період власної державності зміцнив в народі ідею самостійної державної традиції, яка викристалізувалася в наступних поколіннях. Зусилля українців у боротьбі за власну державність, за відновлення територіальної цілісності своєї країни не були даремні, рівень національної свідомості українського народу значно виріс. Українці зробили ще один крок на шляху свого перетворення на сучасну націю.

Досвід державотворення тих років міцно вкарбувався в історичну пам'ять. Незважаючи на величезні втрати і страждання, які випали на долю народу, його прагнення до самозбереження як окремої національної спільноти не зникло. З цього прагнення цілком природно народжувалося переконання, що нормальний розвиток неможливий без власного державного організму. Це було головною запорукою майбутнього відродження Української держави.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

Незважаючи на складні катаклізми, тяжкі суспільно-політичні події, що часто призводили до знищення засад національно-культурного буття, були згубними для діячів культури та не сприяли збереженню культурних цінностей, українська культура продовжувала плідно розвиватися.

Цей розвиток, започаткований демократичними переворотами 1917 р., українською революцією, можна схарактеризувати, як період національно-державного відродження, зміни, якого відбулись і дали могутній поштовх для процвітання культури. Справді, цьому сприяла ліквідація численних заборон, які обтяжували Україну впродовж багатьох століть.

Велика потреба у друкуванні, що визначалась цим потоком літературних творів, у перші пореволюційні роки задовольнялась не повністю (так само як і наукових публікацій) через брак паперу та певний матеріальний занепад друкарень. Та на перекір всьому у Західній Україні поширювалася діяльність "Просвіт". Своїм головним завданням "Просвіти" вважали друкування книжок для народу, читання лекцій, здійснення театральних постановок, боротьбу за викладання українською мовою в школах, відкриття бібліотек тощо.

Українська література доби визвольної і громадянської воєн збагатилася багатьма новими іменами.

Олександр Олесь (Кандиба) вважається одним з найяскравіших українських поетів ХХ ст. Твори О.Олесья відзначаються глибоким патріотизмом і довершеністю поетичної форми. Вітав жовтневу революцію автор віршем "Лебідь" (1917р.) Головний образ якого є білосніжний лебідь, який намагався розбудити лебедину зграю, кликав друзів змінити життя, полетіти в золоті краї.

Володимир Сосюра служив у військах С. Петлюри до лютого 1920 р. У цьому ж році була надрукована його поетична збірка «Червона зима». З нею В. Сосюра увійшов у велику літературу.

Павло Тичина у 1917 р. закінчив Київський комерційний інститут і почав працювати в газеті «Нова Рада». У 1918 р. вийшла з друку його перша поетична збірка «Сонячні кларнети». Вона вразила багатьох глибоким ліризмом і новаторською формою.

На початку визвольної війни Григорій Чупринка був уже відомим поетом. Творчість його перервалася у 1921 р. Своє життя він віддав у боротьбі з більшовиками за самостійну Україну.

Одним з величезних досягнень освітянської справи у перше пореволюційне десятиліття було запровадження навчання рідною мовою. Своєю мовою могли навчатися і поляки, і євреї, і росіяни, і греки, і болгари, й інші національні меншини на території України, що сприяло розвитку різних культур.

У березні 1917 р., почалися утворюватися різні літературні та мистецькі об'єднання «Вільне мистецтво», Комітет українського національного театру тощо. 16 вересня 1917 р. Український національний театр відкрив сезон у приміщенні Троїцького народного дому. До утворення театру долучились трупа М. Садовського, театр Леся Курбаса та музично-драматична школа М. Лисенка.

Одним із перших сподвижників, становлення національного театрального мистецтва, став О.Кошиця (1875-1944). Він, розуміючи роль української народної пісні в національному відродженні України, став ініціатором подання генеральному секретареві освіти 17 серпня 1917 р. плану діяльності музичного відділу «Українська пісня, музика і музична освіта».

Восени 1918 р. у Києві створено Національну оперу – Український державний театр драми та опери під керівництвом М. Садовського.

2 вересня 1918 р. Головне управління справами мистецтв і національної культури Міністерства народної освіти і мистецтв затвердило законопроект про реорганізацію Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка у Вищий музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка з програмою і правами консерваторії. Тут відкрили 3 факультети: педагогічний, диригентський і драматичний.

Історія української культури ХХ ст. – це свідчення незламного духу народу, який, незважаючи на скрутні обставини, постійно тяжів до збереження власної мови, історичної пам'яті, мистецьких надбань минулих часів та до витворення нових культурних цінностей, які б несли неповторний національний образ світу. Тож нехай культура єднає Україну і наш незламний народ.

О, поведи ж нас, лицарський духу,
По вільній стежці життя і руху.
На тихі води,
На ясні зорі.
І в цю велику, страшну годину
З'єднай в єдину всю Україну!

РОЗВИТОК ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ НА ПОЛТАВЩИНІ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 років

З початком Української революції на Полтавщині склалися складні й неоднозначні соціально-економічні та політичні процеси, котрі справили значний вплив на культурне життя тогочасного суспільства. У ці дні відомий український поет О. Олесь писав:

Минули навіки дні чорних негод –
Живе Україна! І вільний народ,
Як з попелу Фенікс, ожив і злетів
І зорями зміряв простори степів.

Стрімко розвивався процес національного відродження: виникали численні «Просвіти», народні театри, українські школи та преса.

Політичні зміни також вплинули і на релігійне життя в Україні. В українському православ'ї, котре протягом віків було опорою самодержавства і провідником великодержавної політики русифікації в Україні, набувають поширення три реформістські течії: автономісти, автокефалісти і обновленні.

На з'їзді 3-6 травня 1917 року делегати Полтавської єпархії, а саме: духовенство і миряни – виступили за автокефалію української церкви та проведення богослужінь українською мовою.

7-8 квітня того ж року у Полтаві відбувся з'їзд кращих учителів, метою яких стала українізація полтавських шкіл та вищих навчальних закладів. Майже одразу делегати вирішили негайно розпочати українізацію навчальних закладів та зобов'язали губернське земство ліквідувати інститут шкільних інспекторів, створити замість них демократичні шкільні ради, приступити до видання підручників і посібників для українських шкіл та встановити мінімальну заробітну плату для вчителів у розмірі 60 карбованців. Оновилося видання українських газет. Одним із перших україномовних видань стала Гадяцька газета «Рідний край». Українською мовою почали виходити «Полтавська громада», «Вісник Полтавського губернського комітету», «Селянська спілка» та «Соціал-революціонер».

Вперше відбулося всенародне вшановування пам'яті творчості Шевченка. Тисячі жителів міста та навколишніх сіл, військове училище та кадетський корпус вийшли з національними синьо-жовтими прапорами та зібралися на Соборному майдані для проведення урочистостей.

Почали створюватися багаточисленні «Просвіти», котрі керували майже всією культурно-просвітницькою роботою, особливо у селах краю. Національне відродження викликало зацікавленість звичайного населення до української мови, історії та культури. Навесні при центральній «Просвіті» відкрилися курси українознавства, читальня й книгозбірня для дітей, школа для дорослих, влаштували 5 українських спектаклів («Мартин Боруля», «Мати-наймичка», «Хмара» та ін.). Виручені від

спектаклів кошти були передані робітникам деревообробної промисловості міста та воякам 663-го українського полку для придбання бібліотеки. 22 жовтня 1917 р. відбулося урочисте відкриття національного хору.

Українці виявили бажання не тільки ходити на курси рідної мови, а й запропонували ідею щодо створення українського народного університету. Заняття в ньому розпочалися 7 квітня 1918 року. Університет мав 2 факультети: історико-філологічний та економіко-правничий. Створення університету потребувало великих витрат, тож основну їх частину взяла на себе спілка споживчих товариств (ПССТ), котру очолював Дмитро Шульга. Спілка утворила одне з найбільших кооперативних видавництв в Україні. Лише протягом 1917 року ПССТ видала 10 книг українською мовою, тиражом понад 200 тисяч примірників.

В умовах анархії та безладдя, котрі нестримно насувалися на Україну, почали виникати загони самооборони, що мали назву «вільне козацтво». Їх метою була охорона правопорядку, життя та майна, тому що на той час жодна владна структура не могла цього забезпечити.

Безумовно, певна стабілізація політичної обстановки в Україні сприяла національно-культурному відродженню. Так усі початкові школи Полтавщини перейшли на українську мову викладання, а в містах – більше половини. Значно побільшало вищих початкових шкіл: напередодні Лютневої революції в губернії їх було 36, а під кінець 1918 року їх численність збільшилася до 190.

Прагнення українського народу до освіти і культури набуло всенародного руху за створення «Просвіт». Протягом 1918 року лише в Полтавському повіті було відкрито 82 товариства «Просвіта» та 3 селянських університети. У 9 повітах губернії діяло близько 363 «Просвіти», при кожній із них існувала бібліотека. Навесні 1918 року ПССТ започаткувала видання популярних брошур серії «Український національний університет».

Чітку програму освітянського будівництва було розроблено у Зіньківському повіті, де всі «Просвіти» поділялися на місцеві та районні. Районні «Просвіти» існували у обласних центрах, а місцеві - у селах та хуторах. У кожній із районних «Просвіт» був збудований Народний дім із бібліотекою-читальнею та залом для вистав та лекцій. Обов'язковим мав бути музично-драматичний гурток із широким репертуаром українських пісень та драматичних творів. Їх метою було відродити українську культуру, пробудити народ, зробити його національно свідомим та розумним.

Незважаючи на червоний терор і відверту русифікацію, більшовики не могли зупинити започатковану революцією процес національного відродження. У зв'язку з тим, що в Полтаві додався факультет соціальних наук, а історико - філологічний був розділений на 2 відділення: соціально історичне та художньо-літературне - витрати значно зросли. Тож педагогічні колективи мусили звернутися з проханням розпочати збір коштів серед населення. З найвіддаленіших куточків губернії почали надходити гроші на розвиток національної вищої освіти. Протягом декількох днів із кожного

повіту зібрали більше, ніж 150 крб. Тож всенародна підтримка дала змогу успішно закінчити навчальний рік в університетах Полтавщини.

Із 8 січня 1919 року Миргородський повіт вирішив збудувати в селі Палац освіти. Для нього громада виділила 10 десятин землі на околиці міста. Задум був грандіозним, але через те, що громада не розрахувала свої фінансові можливості, а допомоги від радянської влади не було ніякої, - задум провалився з крахом. Тому будівництво Палацу освіти закінчилося тим, що на обгородженій землі селяни випасали худобу.

22 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд видав декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Із 25 січня всі навчально-виховні заклади передавались у підпорядкування відділів народної освіти. Із 15 лютого усі установи, що раніше перебували у підпорядкуванні духовного відомства, переформувалися у загальноосвітні школи.

Незважаючи на антиукраїнську політику більшовиків на Полтавщині, продовжувала зростати чисельність «Просвіт». Влітку 1919 року їх було не менш, як 1200. Крім того, на Полтавщині існував 31 Народний дім та декілька Народних університетів. Розвиток національної культури стримувався грубим втручанням радянської влади. Згідно постанови Опішнянського революційного штабу, 30 травня 1919 року після вистави «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» були заарештовані головні учасники спектаклю. Коли українська трупа акторів підготувала виставу до чергового ювілею Котляревського, було заарештовано і розстріляно керівника і режисера трупи О. П. Островського. Практично припинило свою роботу українське видавництво ПССТ.

Після відновлення радянської влади на короткий час склалися більш-менш сприятливі умови для національного відродження.

Відразу після приходу більшовиків в Україну в Полтаві виникло товариство «Український театр», установчі збори якого відбулися 21 грудня 1919 року. Його основним завданням було створення аматорських драматичних студій та мандрівних труп, пропаганда театрального мистецтва, влаштування народних свят та вистав. 13 грудня був відновлений Український національний хор. На початку березня 1920 року був відкритий Український національний університет з такими відділами: загальноосвітнім, гуманітарним та технічним.

Восени 1920 р. до Полтавщини прибув уповноважений Особливого відділу південно-західного фронту, який під виглядом «боротьби з капіталізмом, буржуазією та контрреволюцією» почав нищити все українське. Тоталітарна система не могла миритися з існуванням незалежної економічної організації (ПССТ), тож вона перетворила її на державний розподільчий апарат, який знаходився під впливом комуністів. Із 11784 кооперативів, які існували на поч. 1920 р., 539 були ліквідовані повністю, а решта об'єдналися в єдині споживчі товариства. Внаслідок таких дій влада українсько-просвітницьких організацій позбулися головного спонсора і змушена була припинити свою роботу.

У серпні 1920 р. полтавські «Просвіти» перейшли в підпорядкування позашкільного підвідділу губернського відділу народної освіти. Оскільки ставали

однією із ланок пропаганди комуністичних партій, різко скоротилася кількість їх членів, більшість взагалі припинили своє існування.

Джерела та література:

1. Полтавщина. Історичний нарис. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – 592с. + 48 с.
2. Білоусько О. А., Єрмак О. П., Ревагук В. Я Новітня історія Полтавщини (І половина ХХ століття) – Полтава: «Оріяна», 2005. – 312с., іл., карти.
3. Ревагук В. Я. Полтавщина в українській революції 1917-1920 рр. – Полтава, 1996. – Полтавське крайове об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка.
4. Збірник матеріалів V студентської наукової конференції історичного факультету. Квітень 2002 року. – Полтава, 2002. – 92 с.

Л. О. Стась, Е. Р. Щемур

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1920 років НА ПОЛТАВЩИНІ

Про лютневі події 1917 року, що відбулись у Петрограді на Полтавщині стали відомі 28 лютого залізничним телеграфом станції Полтава – Південна, але полтавський губернатор Р.Г.Моллов протягом кількох днів намагався приховати цю звістку. Лише 3 березня вийшли екстрені випуски газет з повідомленням про Лютневу революція.

5-6 березня в Полтаві та інших містах пройшли масові демонстрації, на яких підтримували повалення самодержавства. Головні лозунги тих днів говорили про закінчення війни та вирішення українського питання. У ці дні з тюрем краю було звільнено в'язнів з політичних та релігійних мотивів.

Полтавщина у роки Української революції не стояла осторонь, звичайно, як і по всій Україні, тут були і прихильники так і вороги Центральної Ради. Селянство, а це переважна більшість населення держави мало що знало про події у Києві, так читаємо спогади селянина із села Броварків на Полтавщині, яке пізніше було затоплене Кременчуцьким водосховищем – « ... Центральна Рада? Так це далеко від нас було, діялось у Києві – 150 кілометрів було там, так що до нас мало що доходило...». Незважаючи на всі ці обставини чимало полтавців були активними діячами революції – Симон Петлюра, Борис Мартос, Іван Стешенко, Павло Чижевський та інші. Політичний бік періоду 1917 -1920 років цікавий та неоднозначний та ми прагнемо зупинитись більше на культурних перетворення часів Української революції.

З початком революції на Полтавщині, як і по всій Україні, почався процес національного відродження. Саме у цей час оновилося видання української періодики. Українською мовою почали виходити «Вісник Полтавського губернського комітету», «Селянська спілка», «Полтавська громада», «Соціаліст - революціонер». На Полтавщині поступово почали створюватись «Просвіти», де об'єднувалась свідомо українська інтелігенція. Уже на початку квітня виникли «Просвіти» у Хоролі, Шишаках, Карлівці, Полтаві. Особливу увагу хочеться звернути на Гадяцький повіт, де

уже у травні налічувалась 35 товариств «Просвіти». 18 червня вони об'єднались у повітову спілку, головою якої було обрана Олену Пчілку (Косач). 22 жовтня 1917 року в Гадячі відбулось урочисте відкриття українського хору.

Яскравим свідченням національного пробудження полтавців стало всенародне вшанування пам'яті Тараса Шевченка.

Відразу після повалення самодержавства з ініціативи батьків та «Просвіт» почався стихійний процес українізації школи, насамперед початкової. Рух за українську школу у загальнонаціональному масштабі очолив полтавець Іван Стешенко, якого у квітні 1917 року було призначено генеральним секретарем освіти в українському уряді.

Потяг полтавців до знань був таким великим, що органи місцевого самоуправління через брак коштів не могли задовольнити потреби всіх бажаючих. До початку 1917 -1918 навчального року у Миргородському повіті вдалось відкрити чотири вищих початкових школи (у Шишаках, Великих Сорочинцях, Багачці та Попівці), а в Зіньківському – 6 (у Бірках, Великих Будищах, Ковалівці, Груні, Комишах, Куземині).

Навесні 1917 року при полтавській «Просвіті» почали працювати курси українознавства. Так виникла ідея створення українського народного університету. Заняття у якому розпочалось 7 квітня 1918 року. Університет мав два факультети: економічно – правничий та історико – філологічний. Ректором став завідувач археологічним відділом Земського музею Вадим Щербаківський. Серед викладачів університету був відомий український педагог Григорій Ващенко.

Національна школа потребувала і нових навчальних посібників. Значну роботу у цьому прані проводила Полтавська спілка споживчих товариств (ПССТ), яку очолив Дмитро Шульга. Протягом 1917 року ПССТ видала більше десяти назв українських книг, в тому числі «Українську граматику» накладом 200 тисяч примірників. Друкарня і видавництво ПССТ очолив член Центральної Ради і виконкому Полтавської губернської ради Левко Ковалів.

Отже, ми проаналізували перші роки Української революції та початок процесу національного відродження на Полтавщині, ми помітили, що повалення самодержавства та утворення Української Центральної Ради стало поштовхом до національного відродження нашої країни.

Джерела та література:

1. Білоусько О., Єрмак О., Ревегук В. Новітня історія Полтавщини. - Полтава: «Оріяна», 2005.
2. Розсоха Л. Миргородська старовина. – Кобеляки: Кобеляки, 2002
3. Кульчицький С. ,Лебедев Ю. Історія України – Генеза, 2010.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

1. Бабенко Людмила Леонідівна, доктор історичних наук, професор кафедри історії України, завідувачка кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка.
2. Бороденко Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка
3. Василенко Анна, учениця 10–Б класу спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 5 з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу ім. Л.І. Бугаєвської Горішньоплавнівської міської ради Полтавської області.
4. Виноградов Артем, учень 10 класу Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2.
5. Городницький Богдан Миколайович, магістрант історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка.
6. Гура Олексій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка.
7. Гура Марія Вікторівна, бібліотекар II категорії відділу обслуговування літературою бібліотеки імені І. Жовтобрюха ПНПУ імені В. Г. Короленка.
8. Діптан Ірина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка.
9. Касимова Жанна Володимирівна, магістрантка історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка.
10. Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво», м. Київ.
11. Киридон Петро Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка.
12. Кобиляцький Максим Григорович, магістрант історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка
13. Кобозєва Людмила Олександрівна, учитель історії Комунального закладу «Полтавської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 20 імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області.
14. Конь Тетяна Миколаївна, учитель історії та права вищої категорії загальноосвітньої школи I-III ступенів № 29 м. Полтави.
15. Коротич Анна Дмитрівна, учениця 10-Б класу спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 5 з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу ім. Л. І. Бугаєвської Горішньоплавнівської міської ради Полтавської області.
16. Костенко Олена Юріївна, учитель історії Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2.
17. Кукленко Оксана Миколаївна, вчителька історії Остап'євської ЗОШ I-III ступенів Великобагачанської районної ради.

18. Лахач Тамара Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В. Г. Короленка.
19. Литвак Дарія Костянтинівна, магістрантка історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка.
20. Микитченко Віталіна Русланівна, учениця 10–Б класу загальноосвітньої школи I–III ступенів № 29 м. Полтави..
21. Мяснікова Ірина Дмитрівна, учениця 11 класу Білецьківського НВК Кременчуцької районної державної адміністрації.
22. Сень Людмила Василівна, учитель історії Комунального закладу «Полтавський багатопрофільний ліцей № 1 імені І. П. Котляревського» Полтавської міської ради Полтавської області.
23. Скрипник Світлана Миколаївна, учитель історії спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 5 з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу ім. Л. І. Бугаєвської Горішньоплавнівської міської ради Полтавської області.
24. Стась Лідія Олексіївна, учитель історії Петрівцівської ЗОШ I–III ступенів Миргородського району.
25. Стеценко Валерія, учениця 10 класу комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа I–III ступенів № 20 імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області».
26. Супрун Геннадій Геннадійович, магістрант історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка.
27. Тимошевська Ірина Андріївна, вчитель історії Білецьківського НВК Кременчуцької районної державної адміністрації.
28. Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіоналістики Національного авіаційного університету, м. Київ.
29. Удовиченко Наталія Володимирівна, магістрантка історичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка.
30. Щемур Ельвіра Русланівна, учениця 9 класу Петрівцівської ЗОШ I–III ступенів Миргородського району.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Українська національна революція 1917–1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події) : Збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників науково-методичного семінару 2 березня 2017 року / Упорядники : Л. Л. Бабенко, І. О. Міщенко. – Полтава : 2017. – 108 с.

Підписано до друку 29.11.17. Формат 60*84/16
Папір офсетний Ум.друк.арк 3,78. Тираж 100 прим.

Редакційно-видавничий відділ ПОППО
36029, м. Полтава, вул. Соборності (Жовтнева), 64 ж,
тел. (0532)- 56-38-52 E-mail: root@pei.poltava.ua